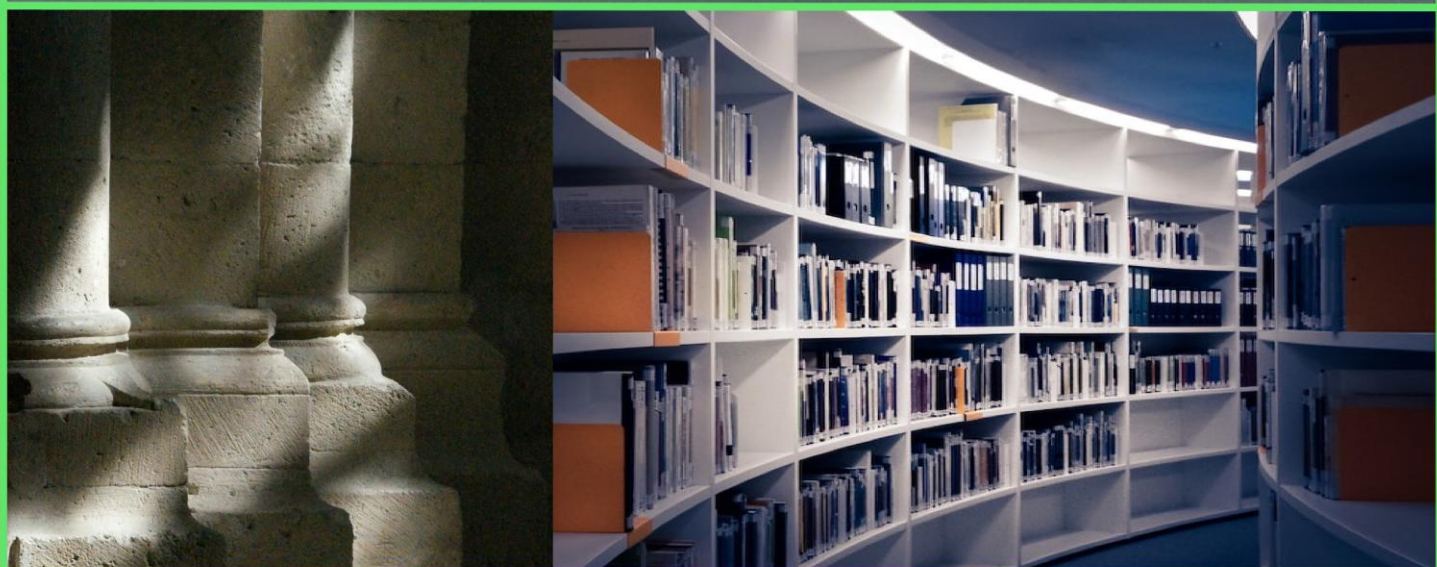

International
Journal

Intellectual and Cultural Heritage

State Museum of
History of Uzbekistan

O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEVI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI**

Interscience-service MCHJ

«INTELLEKTUAL VA MADANIY MEROS XALQARO JURNALI»

**«INTERNATIONAL JOURNAL OF INTELLECTUAL AND CULTURAL
HERITAGE»**

**«МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ»**

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma'rifiy jurnal

2024, Volume 4, Issue 4

TOSHKENT - 2024

TAHRIR HAY'ATI

Bosh muharrir

Ismailova Jannat Xamidovna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Bosh muharrir o'rinbosari –

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Mas'ul kotib

Kushanova Dilfuza Ubaydullayevna – tahririy nashriyot bo'limi rahbari.

“TURKSOY muzeylari assotsiatsiyasi”

Jovid Movsumlu – “TURKSOY muzeylar assotsiatsiyasi” bosh koordinatori.

Ismailova Jannat – O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi. Muzey direktori.

Malikova Shirin - Ozarbayjon milliy san'at muzeyi. Muzey direktori.

Rashida Haripova – Qozog'iston Markaziy davlat muzeyi. Muzey direktori.

Bakashova Jildiz – Qirg'iziston Respublikasi Davlat muzeyi. Muzey direktori.

Ali Haydar Otalar - 15 iyul nomli Demokratiya muzeyi. Muzey direktori.

Meretgeldi Charyev - Turkmaniston Milliy muzeyi. Muzey direktori.

Emine Emel - Kipr tarix, madaniyat va Turkiya milliy kurash muzeyi. Muzey direktori.

Lyudmila Marin - Gagauz milliy tarixiy-etnografiya muzeyi. Muzey direktori.

“TARIX FANLARI – 07.00.00”

Namazova Alla Sergeyevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Rossiya Fanlar akademiyasi Umumiy tarix instituti bosh ilmiy xodimi (Rossiya).

Zaotov Ismet Ablyatfovich, san'atshunoslik fanlari nomzodi, Xazar universitetining Madaniy antropologiya instituti bosh ilmiy xodimi (Boku, Ozarbayjon);

G'ulomrizo Amirxoni – tarix fanlari doktori, dotsent, Eron Respublikasi Milliy kutubxonasi va arxivi.

Xalikova Raxbar Ergashevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Qodirova Lutfiya Batirovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

“IQTISODIYOT FANLARI – 08.00.00”

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - texnika fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.

Christo Ananth – Injinerlik bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor. Samarqand davlat universiteti (Hindiston).

Teshaboyev To'lqin Zokirovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

Richard Vun – moliya va bank ishi bo'yicha ekspert, SixClouds Pte Ltd bosh ijrochi direktori va ta'sischi (Singapur).

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Qodirova Zulayxo Abduxalimovna – iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

Summera Xalid - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, (Hindiston).

Omirtay Amalbek – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Qozog'iston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi (Qozog'iston).

“FALSAFA FANLARI – 09.00.00”

Nargis Nurulla-Xodjayeva – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Nazarov Qiyom Normirzayevich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligi melioratorlari injenerlari instituti.

Ro'zmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'g'li – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti.

Haydarov Komil Donaboyevich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.
Samadov Aktam Rafiqovich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.
Nurmatova Umida Jaloliddinova – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

“FILOLOGIYA FANLARI - 10.00.00”

Ibrohimi Xudoyor – filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent. Tehron Tarbiyat Modares universiteti (TMU) (Eron).
Sirojiddinov Shuxrat Samariddinovich - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Nyu York va Kaliforniya fanlar akademiyasi akademigi. A.Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.
Namatov Mirlan Amanovich –Sharq adabiyoti doktori, poliglot. G'arbiy Yevropa va Yaqin Sharq bo'yicha rus geografiya jamiyati raisi.
O'rinbayeva Dilbar Bazarovna - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarkand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi.
Maxmudov Fayzodja Muzaffarovich - filolog-sharqshunos (sharq mamlakatlari tarixi), arabografik matnshunos. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Tarix instituti.

“PEDAGOGIKA FANLARI – 13.00.00”

Ibragimov Xolboy Ibragimovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti.
Musurmanova Oynisa - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Respublika Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti.
Yekaterina Vladimirovna Fedosenko - psixologiya fanlari doktori, dotsent. “Boltiq gumanitar instituti” xususiy oliy ta'lim muassasasi (Rossiya).
Riskulova Kamola Djummayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Puchyon universiteti.
Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand viloyat pedagogika markazi.
Abdullayeva Barno Sayfutdinovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti prorektori.
Mamarajabova Zulfiya Norboyevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Xaitov Oybek Eshboyevich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti.
Yakubjanova Dilobar Batirovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Abdurahimova Farida Yo'ldoshevna - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Respublika Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender"ilmiy-tadqiqot instituti
Narzikulova Firuza Batirovna - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand Davlat Universiteti.

“SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI – 17.00.00”

Gil Dj. Steyn - Chikago madaniy merosni saqlash markazi (C3HP) direktori, Chikago universitetining Yaqin Sharq arxeologiyasi professori, Qadimgi madaniyatlarni o'rganish instituti (ISAC) (AQSh).
Karimova Nigora Ganiyevna – san'atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti.
Ruslanova Rida Raisovna - tarix fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent, Boshqirdiston Respublikasi Milliy muzeyi.
Axmedova Nigora Komilevna - san'atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston davlat san'atshunoslik instituti.
Li Kon-Uk – Moskva davlat universiteti antropologiya va etnografiya fanlari nomzodi (PhD). Koreya Respublikasi milliy etnografiya muzeyi, (Koreya).
Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi
Sidikova Mastura Xakberdiyevna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.
Muxamedova Munisa Sabirovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

“ARXITEKTURA – 18.00.00”

Ibroximzoda Zafarsho Safo – san’atshunos, muzeyshunos. Tojikiston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi direktori, (Tojikiston).

Nasimov Abdullo Murodovich – texnika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.

Yusupova Mavlyuda Amindjanovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, San’atshunoslik instituti Arxitektura bo‘limi.

Mamatmusayev Toxir Shaydulloyevich – san’atshunos, arxitektura fanlari doktori (DSc), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya komissiyasi.

Ziyayev Abdumannon Abduraximovich – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.

Nurmuxammedova Shoira Zaxidovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti.

Xolnazarova Latofat Samiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

“SOTSIOLOGIYA FANLARI – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.

Maxkamov Otabek Muxtarovich - yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida.

Umarov Abdusalom Odilovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat madaniyat va san’at instituti.

Sodiqova Shoxida Marxabayevna – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi.

Otamurodov Sarvar Sa’dulloevich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

“SIYOSIY FANLAR – 23.00.00”

Omonov Baxtiyor Axtamovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Milliy Universiteti.

Dadasheva Aqida Abdujabbarovna - yuridik fanlar doktori (DSc), professor. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida mudiri.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Renessans ta’lim universiteti.

Musayev Mansur Tursunpulatovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

G‘afurov Sarvar Abdurasulovich - siyosiy fanlari doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich – Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali.

“ISLOMSHUNOSLIK FANLARI - 24.00.00”

Roshdi Rashed – CNRS faxriy doktori, Tokio va Didro nomidagi Fransiya universitetlarining faxriy professori.

Valter Tega – faxriy professor, Bolonya adabiyot va madaniy meros Maktabi vise-prezidenti.

Islamov Zoxidjon Mahmudovich – islomshunos, filologiya fanlari doktori (DSc), professor, O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Ziyodov Shovosil Yunusovich - islomshunos, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi.

Muxammedov Ne’matilla – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Tahririyat manzili: 140100, O‘zbekiston Respublikasi,

Toshkent shahri, Sharof Rashidov 3 uy.

Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08

E-mail: info@iscience.uz.

Internet tarmog‘ining manzili: <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>

ISSN: P –2181-2306, E –2181-2314

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Ismailova Jannat Khamidovna – Doctor of Science in History (DSc), professor. State Museum of History of Uzbekistan Academy Sciences Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor

Executive Secretary

Kushanova Dilfuza Ubaydullaevna – Head of the editorial and publishing department

“TURKSOY Museum Association”

Javid Movsumlu - “TURKSOY Museums Union” General Coordinator.

Ismailova Jannat – State Museum of History Uzbekistan of the Academy Sciences Republic of Uzbekistan. Museum Director.

Shirin Malikova – National Art Museum of Azerbaijan. Museum Director.

Rashida Haripova - Central State Museum of Kazakhstan. Museum Director.

Bakashova Jildiz – State Museum Republic of Kyrgyzstan. Museum Director.

Ali Haydar Atalar - 15 July Democracy Museum. Museum Director.

Meretgeldi Chariev - National Museum of Turkmenistan. Museum Director.

Emine Emel - Cyprus Turkish History, Culture and National Struggle Museum. Museum Director.

Liudmila Marin - National Gagauz History and Ethnography Museum. Museum Director.

“HISTORICAL SCIENCES – 07.00.00”

Namazova Alla Sergeevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Chief Researcher, Institute of General History of the Russian Academy of Sciences (Russia).

Zaotov Ismet Ablyatifovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, chief researcher of the Institute of Cultural Anthropology, Khazar University (Baku, Azerbaijan).

Gholamriza Amirkhani – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor. National Library and Archives of the Republic of Iran (Iran).

Khalikova Rakhbar Ergashevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. State Museum History Uzbekistan Academy Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Qodirova Lutfiya Batirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

“ECONOMIC SCIENCES – 08.00.00”

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor. Tashkent State University of Economics.

Christo Ananth – Doctor of Philosophy (PhD) in the subject Engineering. Samarkand State University (India).

Teshaboev To'liqin Zokirovich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), professor. Tashkent Institute of Finance.

Richard Woon - Finance and banking expert, Chief Executive Officer & Founder Six Clouds Pte Ltd (Singapore).

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies.

Summera Khalid – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies, (India).

Omirtay Amalbek – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, State Museum of National History of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

“PHILOSOPHICAL SCIENCES – 09.00.00”

Nurulla-Khodjaeva Nargis Talatovna – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Nazarov Kiyom Normirzaevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor, Tashkent Institute of Irrigation and Agromelioration Engineers.

Rozmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'gli – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Fergana Medical Institute of Public Health.

Khaydarov Komil Donaboevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Uzbek-Finnish Pedagogical Institute.

Samadov Aktam Rafikovich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Samarkand State University.

Nurmatova Umida Jaloliddinova – Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor. Institute of Pedagogy Uzbekistan-Finland.

“PHILOLOGICAL SCIENCES - 10.00.00”

Ibrohimi Khudoyor – Associate Professor, PhD, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, (Iran).

Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich – Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Academician of the New York and California Academy of Sciences. Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A. Navoi.

Namatov Mirlan Amanovich - Doctor of Oriental Literature, polyglot. Chairman of the Russian Geographical Society of Western Europe and the Middle East (France)

Urinbaeva Dilbar Bazarovna - Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Samarkand Regional Centre for Training of Teachers in New Methods.

Makhmudov Fayzkhodja Muzaffarovich - Arabist, orientalist philologist (history of eastern countries), Arabographic textual criticism. Institute of History under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

“PEDAGOGICAL SCIENCES – 13.00.00”

Ibragimov Kholboy Ibragimovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyoz.

Musurmonova Oynisa - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. The Research Institute ‘Family and Gender’ under the Republican Committee of Family and Women.

Ekaterina Vladimirovna Fedosenko - Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor. Private Educational Institution of Higher Education ‘Baltic Humanitarian Institute’ (Russian).

Riskulova Kamola Jummaevna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. University of Puchon.

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - Doctor of Sciences in Pedagogics (DSc), Professor. Samarkand Centre of Pedagogical Excellence.

Abdullaeva Barno Sayfutdinovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi.

Mamarajabova Zulfiya Norboevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Khaitov Oybek Eshboevich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor of the Department of Pedagogy and Psychology at the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports.

Yakubjanova Dilobar Batirovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Abdurakhimova Farida Yuldoshevna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Research Institute ‘Family and Gender’ under the Republican Committee for Family and Women.

Narzikulova Firuza Batirovna – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor. Samarkand State University.

“ART SCIENCES – 17.00.00”

Gil J. Stein - Director of the Chicago Center for Cultural Heritage Preservation (C3HP), Professor of Near Eastern Archeology, University of Chicago, Institute for the Study of Ancient Cultures (ISAC)

Karimova Nigora Ganievna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Institute of Art History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ruslanova Rida Raisovna - Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, National Museum of the Republic of Bashkortostan.

Akhmedova Nigora Komilevna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Leading researcher at the State Institute of Art History of Uzbekistan.

Lee Kun-Wook - PhD in anthropology and ethnography, Moscow State University. National Museum of Ethnography of the Republic of Korea, (Korea).

Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – Doctor of Sciences (PhD) in Art sciences, Senior Scientific researcher. Institute of Art History, Academy of Sciences of Uzbekistan

Sidikova Mastura Khakberdievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Mukhamedova Munisa Sabirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, Kamoliddin Behzod National Institute of Painting and Design.

“ARCHITECTURE – 18.00.00”

Ibrohimzoda Zafarsho Safo – Art historian and museologist. Director of the State Museum of National History of the Republic of Tajikistan.

Nasimov Abdulla Murodovich – Doctor of Technical Sciences (DSc), professor. Samarkand State University.

Yusupova Mavlyuda Aminjanovna – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Department of Architecture, Institute of Art History.

Mamatmusaev Takhir Shaydullaevich – Art critic, Doctor of Sciences in Architecture (DSc), associate Professor. Higher Certification Commission of the Republic of Uzbekistan.

Ziyaev Abdumannon Abdurakhimovich - Doctor of Sciences in Architecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Institute of Art History.

Nurmukhammedova Shoira Zakhidovna – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), associate professor. Tashkent University of Architecture and Civil Engineering.

Kholnazarova Latofat Samievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

“SOCIOLOGICAL SCIENCES – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

Makhkamov Otabek Mukhtarovich – Doctor of sciences in Law (DSc), Associate Professor. Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.

Umarov Abdusalom Odilovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. State Institute of Culture and Art of Uzbekistan.

Sodikova Shokhida Markhabaevna – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Otamurodov Sarvar Sadulloevich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Tashkent Institute of Finance.

“POLITICAL SCIENCES - 23.00.00”

Omonov Bakhtiyor Akhtamovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan.

Dadasheva Akida Abdujabbarovna – Doctor of sciences in Law (DSc), Professor. Head of the Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Renaissance Educational University.

Musaev Mansur Tursunpulatovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Social and Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.

Gafurov Sarvar Abdurasulovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Socio-Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.

Ulugov Abduraim Khamzaevich - Doctor of Philosophy in Political Science (PhD), Termez branch of Tashkent Medical Academy.

“ISLAMIC SCIENCES – 24.00.00”

Roshdi Rashed - an Honorary Doctor of CNRS and Professor Emeritus at the University of Tokyo, Mansoura University and Diderot University of France.

Walter Tega - Professor Emeritus and Vice-President of the Bologna School of Literature and Cultural Heritage.

Islamov Zakhidjan Makhmudovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Ziyodov Shovosil Yunusovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in History (DSc), Associate Professor, Imam Bukhari International Research Centre under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

Mukhamedov Nematilla – Doctor of Sciences in History (DSc), Professor. Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Editorial address: Avenue Sh. Rashidov 3,
Tashkent city, 100029, Republic of Uzbekistan,
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
Email: info@iscience.uz

Internet address: <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>
ISSN: P-2181-2306, E-2181-2314.

«International Journal of Intellectual and Cultural Heritage»			
ISSN-E: 2181-2314, ISSN-P: 2181-2306			
Table of Content - Volume 4 No 4 (2024)			
№	Paper Title	Author name	Page number
1.	The tomb of the Prophet Daniel in Samarkand	Makhmudkhon Yunusov	1-9
2.	The role of philosophical knowledge in the formation of altruistic worldviews of young people in society	Egamberdiyeva Aziza Mustafayevna	10-18
3.	Virtual museums as a crucial element of museum pedagogy	Ibodov Ilhom Sadikovich	19-31
4.	The place of the development of the culture of youth interaction in the family in the system of moral values	Egamberdiyeva Nafisa Mustafayevna	32-39
5.	Freedom of expression of political opinion and conditions of its restriction	Doniyor Bakhtiyorovich To'raev	40-44
6.	Methods of forming qualities related to healthy religious beliefs, such as honesty, truthfulness and faithfulness in primary school students	Abdullayeva Surayyo Babojonovna	45-51
7.	Prospects and risks of artificial intelligence in the field of tourism	Azizova Nazira Tokhtayevna	52-58
8.	History of coverage of ancient turkish peoples in chinese sources	Toirxo'jayev Amirxo'ja Jaloliddin o'g'li	59-64
9.	The social security system in ensuring the stability of society	Tagiyeva Gulsum Gafurovna	65-77
11.	Principles of using the scientific heritage of great scientists in museum work	Ganjina Azimova	78-81
12.	Coverage of the Khokand education system in the magazine "Oyina"	G'oyibnazarova Mahmuda	82-88
13.	"Art-auction" concept and world experience in New Uzbekistan	Umida Zunnunova, Diyorjon Bakhtiyorov	89-96
14.	Seal from the ancient settlement of Kanka depicting a lion with its head turned to its tail	Musakaeva Alfiya Adilievna	97-106
15.	On the natural mineral resources of the Transcaspian region and their use for colonial purposes	Khamidova Khuriyat Gafurjon kizi	107-112
16.	New analytical study of the Samanid mausoleum in Bukhara	Heba Elamir	113-123
17.	Methodological foundations of the study of the personality and creativity of Abdullah Kadiri	Qodirqul Rozmatzoda, Kosimov Kozimjon Isoqovich	124-130
18.	Na't in uzbek art	Abdukahhor Jalilov	131-134
19.	Sphero-conical vessels (simobkuzacha) from Tashkent: new data on the collection of the State museum of history of Uzbekistan	Aripjanov Otabek Yusupjanovich	135-143
20.	Study of the history of the activities of Uzbekistan women during the Second World War	Iroda Saidova	144-149
21.	About the bronze pelvis depicting the sphinx	Tokhir Norkobilov	150-156
22.	Philosophical interpretation patriotism	Eshmatboy Kolkanov	157-163

MAKHMUDKHON YUNUSOV

Chief Curator of the Samarkand State Museum-Reserve,

Doctor of Philosophy in History

e-mail: maxmudxony@gmail.com

Uzbekistan

Published under peer review:

Doctor of Science in History, Associate Professor

Durdona Rasulova,

Uzbekistan

Received 4th July 2024, Accepted 11th July 2024, Online 20th August 2024

THE TOMB OF THE PROPHET DANIEL IN SAMARKAND

Abstract. The article analyses the sources related to the history of the tomb of the prophet Daniel in Samarkand. Scientific literature devoted to the construction of the mausoleum is practically absent. Therefore, the available sources and narratives were scientifically analysed - the narrative related to Amir Temur, the source related to Qusam ibn Abbas, and the sources related to the Babylonian captivity of the Jews. Among them, the story of Amir Temur is very common. The results of archaeological research have also been applied and summarised.

Keywords. Afrasiyab, mausoleum, Islam, Christianity, Judaism, Susa, Mosul, Samaria, liberation, ancient road.

УСЫПАЛЬНИЦА ПРОРОКА ДАНИИЛА В САМАРКАНДЕ

Аннотация. В статье анализируются источники, связанные с историей гробницы пророка Даниила в Самарканде. Научная литература, посвященная строительству мавзолея, практически отсутствует. Поэтому были научно проанализированы имеющиеся источники и повествования - повествование, связанное с Амиром Темуrom, источник, связанный с Кусамом ибн Аббасом, и источники, связанные с вавилонским пленением евреев. Среди них очень распространен рассказ об Амуре Темуrom. Также были применены и обобщены результаты археологических исследований.

Ключевые слова: Афрасияб, мавзолей, ислам, христианство, иудаизм, Сузы, Мосул, Самария, освобождение, древняя дорога.

SAMARQANDDAGI DONIYOR PAYG‘AMBAR MAQBARASI

Annotatsiya. Maqolada Samarqanddagi Doniyor payg‘ambar qabri tarixi bilan bog‘liq manbalar tahlil qilinadi. Maqbara qurilishiga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar deyarli yo‘q. Shu sababli, mavjud manbalar va rivoyatlar - Amir Temur bilan bog‘liq rivoyat, Kusam ibn Abbos bilan bog‘liq manba va yahudiylarning Bobil asirligi bilan bog‘liq manbalar ilmiy tahlil qilindi. Ular orasida Amir Temur haqidagi hikoya juda keng tarqalgan. Arxeologik tadqiqotlar natijalari ham qo‘llanilgan va umumlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: Afrosiyob, maqbara, Islom, nasroniylik, yahudiylik, Suza, Mosul, Samariya, ozodlik, qadimiy yo‘l.

Introduction

In 2001, the city of Samarkand and its historical architectural and archaeological monuments, including the Mausoleum of Daniel, were inscribed on the UNESCO World Heritage List under the title "Samarkand - Crossroads of Cultures". Among the architectural monuments located in the city of Samarkand, the mausoleum, popularly known as the "Tomb of the Prophet Daniel", is located on the eastern side of the ancient part of the city of Samarkand-Afrosiab, on the bank of the Sieb Canal. Daniel (Daniel in Hebrew, Daniyal in Arabic) was a Jewish prophet born in Jerusalem in 603 BC. The mausoleum in Samarkand, believed to belong to the prophet Daniel, is today visited with equal reverence by members of the Jewish, Christian and Islamic religions.

There is no scientific literature about Daniel's mausoleum in Samarkand. Information about him in open sources says that he was born in Jerusalem in 603 BCE, was a descendant of kings David and Solomon, was an interpreter of dreams of King Nebuchadnezzar, an adviser to the rulers of Cyrus and Darius, and was the author of a book of prophecies consisting of 14 chapters.

The Mausoleum of the Prophet Daniel is located in various cities around the world. These cities are Souza (Khuzestan) in Iran, Kirkuk and Mosul in Iraq, Tarsus in Turkey, Jorf El Yhoudi in Eastern Morocco, and Samarkand in Uzbekistan. The inhabitants of these cities believe that the prophet Daniel was buried in the mausoleum. But there is no single scientifically based judgement as to where the actual tomb is located. In this article we intend to analyse the sources related to the history of the mausoleum in Samarkand.

Literature review

There is virtually no literature on the subject. Books published in Uzbek, Russian and English, which are more of a travelling guide, mainly present stories about the burial of the Prophet Daniel in the mausoleum, as well as legends associated with the name of Amir Temur. Internet resources in English, Russian and Uzbek languages mainly consist of brief information in Wikipedia and websites of tourist organizations. The popular science publication "Architectural Monuments of Uzbekistan", published in 2018, also collected information available in open sources about the Tomb of the Prophet Daniel in Samarkand [6: 91-94].

Research methodology

The scientific analysis was carried out on the basis of a set of specific methods of cognition, analysis and synthesis, induction and deduction, system approach, logical methods of analysis and methods of scientific study.

Analysis and results

So far, experts have not reached a consensus on who is buried in the mausoleum in Samarkand. Because the existing sources and narratives contradict each other. First we present the sources and narratives that we have.

Cyrus II of the Achaemenid dynasty is known to have freed several hundred Jews held in slavery when he conquered Babylon in 539 BC [5: 66-68]. According to popular legend, after the liberation of the Jewish people, they crossed the Amu Darya River and entered Central Asia. They brought with them the tomb of the prophet Daniel, who held high government positions in the Babylonian kingdom and proclaimed himself a prophet.

The second narrative is related to Amir Temur. According to legend, during his seven-year campaign (1399-1404), Amir Temur stopped near the city of Mosul. Here, after hearing marvelous stories about the grave of the prophet Daniel, he visited his tomb. He heard from the transmitters that the place where the grave of this prophet was located would be blessed. Then Amir Temur ordered Daniel's grave to be taken to Samarkand, the capital of his country. But the townspeople resisted. Amir Temur then took only earth from the grave and sent it to Samarkand. After the camel with the earth entered Samarkand and sank at the site of the present grave, the earth taken from the grave was buried there and a mausoleum was built.

In another narration the name of the city was changed. That is, Daniel's grave was located in the city of Souza (present-day Khuzestan province) in Iran. It is said that the earth was brought from the same grave. In the above two cases related to the prophet Daniel, the bringing of soil from the grave is related to the seven-year campaigns of Amir Temur. However, Amir Temur conquered most of Iran in 1381-1384, and the complete subjugation of Iran occurred during the three-year (1386-1388) and five-year (1392-1396) military campaigns. That is, Amir Temur, who focused his attention on Egypt, the Levant, and the Ottoman Empire during his seven-year campaigns, could not have travelled to the city of Susa, which is located in southwestern Iran.

The Samarkand historian Abu Tahirkhoja Samarkandi in his work "Samaria" refutes the above opinions. He writes: "People call it the grave of Prophet Daniel, but his grave is in the province of Mosul. It is said that he (Daniel) was one of the companions of Hazrat Qusam son of Abbas, may God be pleased with him, and he is buried here" [1:153]. It is worth noting that until the Russian Empire occupied Samarkand, the mausoleum was visited by the people not as the mausoleum of the Prophet, but as a follower of Qusam ibn Abbas and was called "Father Daniar". It is mentioned in photographs in the books of foreign scholars who came to Samarkand in the late 19th century [4;].

There are several conflicting opinions in the above sources, which we will list below in order.

There was no mausoleum on this grave until the beginning of the 20th century. The mausoleum was built at the beginning of the last century by the Samarkand architect Abdulkadir Choldivor at the expense of the military governor of the Samarkand region. The tomb inside the mausoleum also differed from its current form. In the original form, the head of the tomb faced north-east and the south decreased towards the west. This can be clearly seen in photographs taken by scholars who came to Samarkand in the late 19th century [4;]. In Islam, a corpse is buried facing the Qibla. The foot of the tomb of the Prophet Daniel faces southwest, and the rulers of the Islamic State would not have allowed such a burial of a corpse, including Amir Temur. In addition, if the formation of the tomb took place during Amir Temur's time, why was one corner of the abandoned city of Afrosiab chosen? After the invasion of the Mongols in the 13th century, the ancient city of Samarkand stopped its development in the area of the current city of Afrosiab and began to rise again in the area of

Registan Square. During the time of Amir Temur, it reached the level of a prosperous city. Amir Temur would naturally choose the new Samarkand for the mausoleum of Prophet Daniyal.

Now, according to the opinions stated in Abu Tahirkhoja's book Samaria, it is far from being true that this tomb belongs to a follower of Qusam ibn Abbas. If this were true, Khoja Daniyar, mentioned by Abu Tahirkhoja, would have been buried next to Qusam ibn Abbas - in the Shahi Zinda complex. He would have been buried according to Muslim traditions.

If we dwell on the idea presented at the beginning of our article, we will see that it is much closer to the truth. First of all, in ancient times the Jews who lived on the Arabian Peninsula, the eastern shore of the Mediterranean Sea and in Jerusalem buried their corpses with their feet facing the city of Jerusalem. According to their belief, the dead body was to go to Jerusalem when it was "resurrected." This custom still persists today in the Jewish communities living in Jerusalem. Judging from the location of the Prophet Daniel's tomb in Samarkand, it was built with the sole of the tomb facing south-west - towards Jerusalem. The flag on the headboard of the tomb was characteristic of the Turkic peoples since ancient times and was established by the rulers of Central Asia out of respect for the Prophet Daniel. In addition, all the above-mentioned sources claim that the prophet Daniel of Jerusalem was buried in this tomb. It should also be noted that in ancient times the main road leading to the mausoleum passed through the old city of Afrosiab. According to researchers, the Chinese gate of the ancient city of Samarkand was located near the mausoleum [2:64; 3:8]. Its remains have been preserved to this day. This indicates that the tomb was regularly visited by the ancient Samarkanders who lived in the area of the present-day city of Afrosiab.

As for the fact that before the invasion of the Russian Empire the population visited the mausoleum as a follower of Kusam ibn Abbas "Father Danyar", this is due to the difficult political and economic situation in the Bukhara Khanate during the time of the last Ashtarkhanids in the 18th century.

At that time, due to inter-tribal wars, the country was weakened and was sacked several times by the Kazakh sultans. During these wars especially Samarkand suffered heavy losses, plague spread in the region and the population left the city. Years later, during the reign of Bukhara Emir Shahmurad, the city was rebuilt and repopulated. However, the area with many architectural monuments and their names were forgotten by people [7:24]. Thus, the mausoleum of Prophet Daniel could be named as the mausoleum of "Father Danyar", a follower of Qusam ibn Abbas.

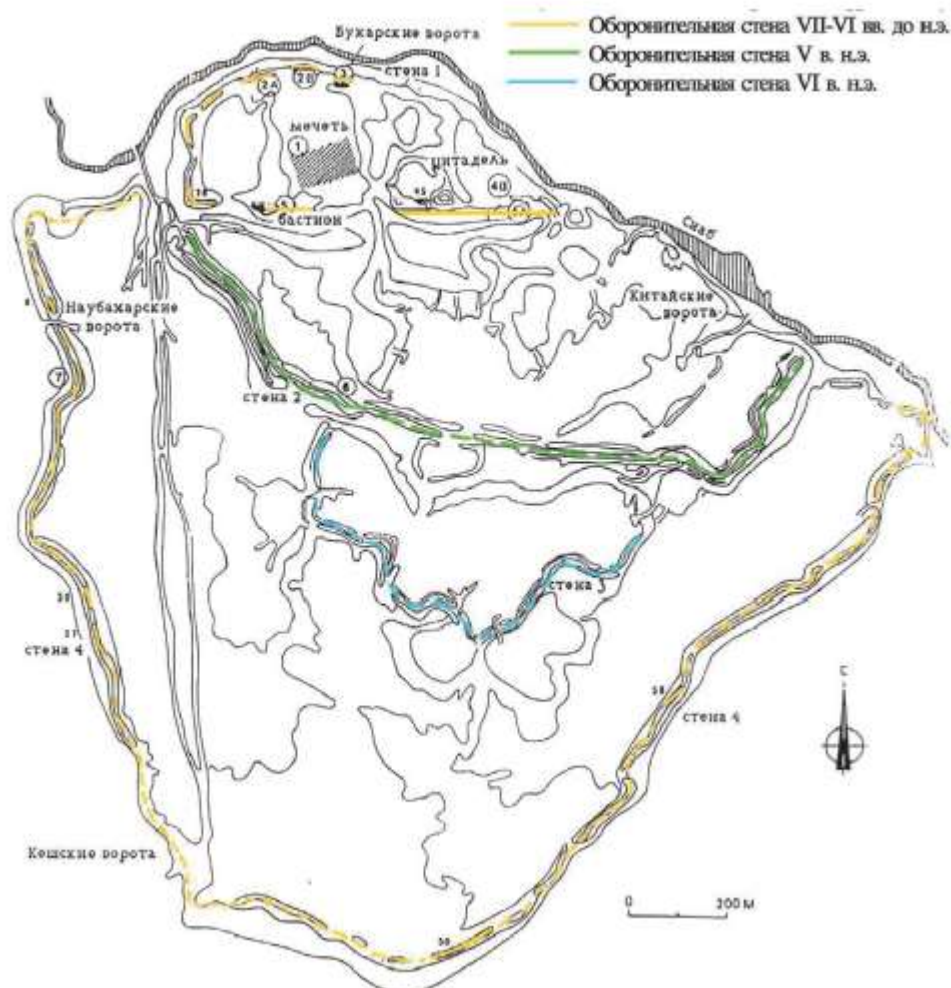
Conclusions and Suggestions

Summarising the above, the following conclusion can be drawn: the tomb of the prophet Daniel existed before the spread of Islam in the city of Afrosiab, the oldest place in Samarkand, which flourished before Genghis Khan's conquest. However, since there are no sources on the transfer of Daniel's tomb to Samarkand, this is based only on speculation that it was brought by Jewish communities liberated by the Achaemenid king Cyrus II.

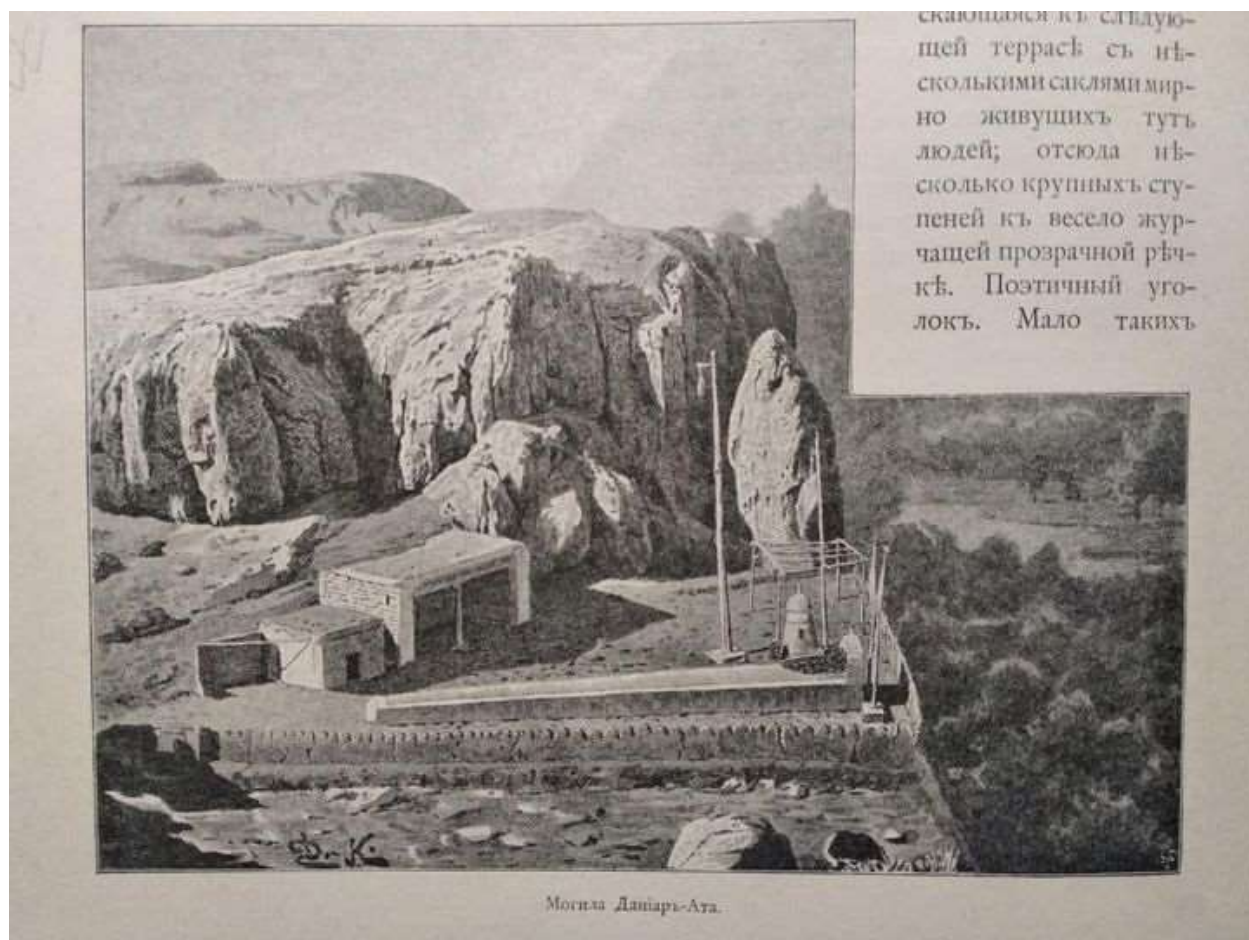
Reference

- [1]. Abu Tahirkhodja Samarkandi. Samaria. Tashkent-2019, pp. 153. (in Uzbek)

- [2]. Berdimuradov A.E., Isamiddinov M.H. Catalogue of archaeological monuments of Uzbekistan. Volume I. Samarkand region. Part 1. The city of Samarkand and its districts. Samarkand - 2015. P.64. (in Russian).
- [3]. Buryakov Y.F., Tashkhodjaev Sh.S. Historical topography of Samarkand XI-beginning of XIII century. Afrasiab. Issue IV. Tashkent-1975. P.8. (in Russian).
- [4]. Dmitriev-Kavkazsky L.E. On Central Asia. Notes of the artist. SPb, 1894. (in Russian)
- [5]. Tyumenev A. M. Jews in Antiquity and in the Middle Ages. Petersburg-1922, P.66-68. (in Russian)
- [6]. Yunusov M.A. Saidov M.M. Architectural Monuments of Uzbekistan. Scientific and popular edition. Tashkent-2018, pp. 91-94. (in Uzbek).
- [7]. Yunusov M.A. Undiscovered pages of history. Popular science edition. Tashkent-2023. Page 24 (in Uzbek).

Scheme of defensive walls of the ancient city of Samarkand (Afrasiyab), which indicates the location of the Chinese Gate.

*The appearance of the tomb of the prophet Daniel at the end of the 19th century.
Dmitriev-Kavkazsky L.E. On Central Asia. Notes of the artist. SPb, 1894.*

The burial structure containing the remains of the prophet Daniel. 2024.

A sacred spring in the Daniel Mausoleum in Samarkand.2024.

EGAMBERDIYEVA AZIZA MUSTAFAYEVNA

Associate Professor of Navoi State Pedagogical Institute

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy, Professor

G'aybullayev Otabek Muxammadiyevich,

Uzbekistan

Received 4th July 2024, Accepted 11th July 2024, Online 20th August 2024

THE ROLE OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE IN THE FORMATION OF ALTRUISTIC WORLDVIEWS OF YOUNG PEOPLE IN SOCIETY

Abstract. The article describes the social processes aimed at forming altruistic views in the minds of young people on the basis of a philosophical outlook. In it, the issue of enriching the unique altruistic views of each society with modern knowledge and increasing its representatives was raised. The important role of philosophical studies in the development of the young generation into perfect people in all aspects, the fact that each person works in society based on his skills and experiences, and the use of various philosophical ways of scientific knowledge in relation to reality are reflected. In the society, many people do their work in an altruistic way without realizing it, the people do good to each other objectively with the developed morality in the national mentality, especially the support of the citizens who live in a difficult situation or have a disability in the neighborhood. noticeable. Through these activities, they strive to bring goodness and prosperity into the lives of others, and to enjoy it. Such a unique socio-philosophical worldview becomes an example for others through altruistic culture in striving to always honor a person in society, increase his value, and solve other people's problems. In the spiritual world of the Uzbek people, this concept has been formed since ancient times, and people in need of social protection have been helped more often during holidays and weddings. Development of the altruistic outlook of young people on the basis of philosophical thinking is the process of society.

Key words: Society, man, altruistic outlook, youth, state, culture, personality, socialization, philosophy, spirituality, value, goodness.

РОЛЬ ФИЛОСОФСКИХ ЗНАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ АЛЬТРУИСТИЧЕСКИХ МИРОВОЗЗРЕНИЙ МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В статье описываются социальные процессы, направленные на формирование альтруистических взглядов в сознании молодежи на основе философского мировоззрения. В нем поднимался вопрос обогащения уникальных альтруистических взглядов каждого общества современными знаниями и увеличения его представителей. Важная роль философских исследований в превращении молодого поколения в совершенных во всех отношениях людей, тот факт, что каждый человек работает в обществе исходя из своих умений и опыта, использование различных философских способов научного познания применительно к действительности. отражено. В обществе многие люди делают свое дело альтруистически, сами того не осознавая, люди делают добро друг другу объективно, с

развитой моралью в национальном менталитете, особенно поддержкой граждан, живущих в трудной ситуации или имеющих инвалидность. по соседству заметно. Посредством этой деятельности они стремятся привнести добро и процветание в жизнь других и получить от этого удовольствие. Такое уникальное социально-философское мировоззрение становится примером для других через альтруистическую культуру в стремлении всегда чтить человека в обществе, повышать его ценность, решать чужие проблемы. В духовном мире узбекского народа это понятие формировалось издревле, и людям, нуждающимся в социальной защите, чаще оказывалась помощь во время праздников и свадеб. Развитие альтруистического мировоззрения молодежи на основе философского мышления является процессом общества.

Ключевые слова: Общество, человек, альтруистическое мировоззрение, молодежь, государство, культура, личность, социализация, философия, духовность, ценность, добро.

JAMIYATDA YOSHLAR ALTRUISTIK DUNYOQARASHLARINI SHAKLLANTIRISHDA FALSAFIY BILIMLARNI O'RNI

Annotatsiya. Maqolada yoshlar ongida altruistik qarashlarni falsafiy dunyoqarash asosida shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy jarayonlar yoritilgan. Unda har bir jamiyat o'ziga xos altruistik qarashlarni zamonaviy bilimlar bilan boyitib borishi, uning vakillarini ko'paytirib borish masalasi o'rta tashlangan. Yosh avlodni har tomonlama komil insonlar bo'lib kamol topishida falsafiy tadqiqotlarning o'rnini muhimligi, har bir insonning jamiyatda o'z malaka va tajribalariga tayanib ish ko'rishi, voqelikka nisbatan ilmiy bilish usullarining turli-tuman falsafiy yo'llaridan foydalanishi aks etgan. Jamiyatda ko'plab insonlar o'z faoliyatini o'zlari anglamagan holda altruistik tarzda olish borishni, xalqning milliy mentalitetda rivojlangan axloqiylik bilan bir-birlariga xolisona yaxshilik qilishlari, ayniqsa, mahalladagi og'ir ahvolda yashaydigan yoki nuqsoni bor fuqarolarni qo'llab-quvvatlashi ko'zga tashlanadi. Ular bu faoliyatlari orqali o'zgalarning hayotiga ezgulik, farvonlik olib kirishga, undan rohatlanishga intiladilar. Bunday o'ziga xos ijtimoiy-falsafiy dunyoqarash jamiyatda insonning hamisha e'zozlanishiga, uning qadrini oshirishga, o'zgalar muammosini yechishga intilishda altruistik madaniyat orqali boshqalarga namuna bo'ladi. O'zbek xalqi ma'naviy dunyosida ham bu tushuncha qadimdan shakllangan bo'lib, ko'proq bayramlarda, to'ylarda ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lganlarga yordam berib kelingan. Yoshlarning altruistik dunyoqarashini falsafiy tafakkur asosida rivojlantirish jamiyatning jarayonlari sanaladi.

Kalit so'zlar: Jamiyat, inson, altruistik dunyoqarash, yoshlar, davlat, madaniyat, shaxs, ijtimoiylashuv, falsafa, ma'naviyat, qadriyat, yaxshilik.

KIRISH (INTRODUCTION)

Altruizmni falsafiy muammo sifatida o'rganish fundamental nazariy va dolzarb amaliy masalalarni hal etishga, ijtimoiy munosabatlarni o'zaro aloqadorlikda rivojlanishiga yo'l ochadi. Kelajakda yoshlarning altruistik dunyoqarashini milliylik asosida kamol toptirish, uning zamiridagi saxovatpeshalikni falsafiy mexanizmlar bilan yechish muhim sanaladi. Jamiyatda altruistik qarashlarni o'rganish asosida jamiyatning axloqiy rivojlanishini tadqiq etish, undagi tarbiya jarayonlarining tizimli yondashuvga parallel jihatlarini aniqlash, yoshlarning jamoatchilik tomonidan olib borayotgan ishlari negizida ma'naviy qo'llab-quvvatlash muhim sanaladi. Yoshlar o'zlarining faolligi bilan turli ekstremal vaziyatlarga tushib qolgan insonlarga o'zaro yordam berishlari bilan real

voqelik tizimini nazorat qilishga intiladilar. Ularning falsafiy tafakkurida fuqarolarga nisbatan altruistik munosabatlarni kengaytirish, ijtimoiy mug'itdagi jarayonlarni ilmiy tadqiq etish muhim sanaladi.

O'zbeklarga xos odamiylik, yordamga muhtojlarga ko'mak berish, ijtimoiy hayotning mashaqqatlarini axloqiy madaniyat bilan yengish, asrlar davomida shakllangan ajdodlarning insonparvarlik g'oyalarini boyitish dolzarbdir. Bizning yurtimizda amalga oshirilayotgan altruistik g'oyalar yoshlarni vatanparvarlikka, ijtimoiy davlatni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Mavzuga Oid Adabiyotlarning Tahlili (Literature Review)

Jamiyatda yoshlarning altruistik dunyoqarashiga doir qarashlar hamisha tadqiqotchilar ilmiy faoliyatini falsafiy tarzda muhokamalarlarga sabab bo'lib, uning vujudga kelishi, rivojlanishi borasida o'ziga xos ilmiy tadqiqotlar olib borilishiga sabab bo'lgan. Bunday ijtimoiy-falsafiy jarayonlar har bir davlatda inson qadrini ulug'lashga keng yo'l ochgan. Xorijlik olimlar D. Makklelland, D. Atkinson, X. Xekxaufen, A.Freyd, E.Fromm, E.Shostrom, P. Sorokin R. Boyd, H.Gintis kabilarning asarlarida insonning hayotida altruistik tafakkurning shakllanish evolyusiyasi, ma'naviy taraqqiyot bilan bog'liq jihatlari tahlil etilgan. Mazkur tadqiqotlarda altruizmning nazariy va amaliy jihatlari psixologik jihatdan o'rgangan rus olimlaridan L.N.Antilogova, T.N.Garobes, V.I. Garbuzov, A.Menegetti, Ye.A.Klimov, S.V.Nesina. S.V.Petrushkin, M.I.Rozenova, N.Yu.Rijova, falsafiy tomonlarini A.V.Gidlevskiy, T.N. Gorodes, K.Xorni kabilari tahlil qilishadi. Ularining inson ma'naviy dunyosi bilan bog'liq dunyoqarashini voqelikka tizimli yondashuvni shakllanishiga diyor fikrlari ifodalagan. O'zbekistonda ham altruistik dunyoqarashga doir tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Z.R.Qodirova, Sh.R. Barotov, E.M.Muxtorov, S.A.Choriev va boshqalarning ilmiy izlanishlarida tadqiq etilgan. Bularning barchasida altruistik dunyoqarashning jamiyat rivojlanishiga ta'siri falsafiy tadqiqotlar negizida ochib berilgan.

Tadqiqot Metodologiyasi (Research Methodology)

Jamiyatda altruistiy dunyoqarashni rivojlantirish munozarali tadqiqotlar sirasiga kirib, bu yerda altruizm ezgulik va insonparvarlik tamoyili sifatida barcha ichki tendentsiyalarini axloqiy jihatdan cheklaydi, o'ziga xos harakat qiladi, egoizmni o'z ichiga olmaydi, balki jamaoga chorlaydi. Yoshlarning shaxsiy xususiyatlari tizimidagi altruizm dominant instinkt shaxsning mohiyatini, individualligini belgilaydi, ikkinchi instinkt hukmron instinktning dizayni va yo'nalishini konkretlashtiradi. Instinktlar ierarxiyasi uning qadriyatlarini ierarxiyasini belgilaydigan shaxsiy profilni tashkil qiladi. Dominant instinktlari shaxs tomonidan ichki qabul qilingan qadriyatlar to'plamini aniqlaydi. Altruizm instinkti va qadr-qimmatni saqlash instinkti ustunlik qiladigan shaxs turi uchun qadriyatlar ierarxiyasida eng katta ahamiyatga ega: sharaf, ma'naviy o'zini o'zi takomillashtirish, muhtoj odamga hamdardlik, tabiatga muhabbat kabilarni [1] ifodalaydi.

Altruistik dunyoqarash yoshlarning falsafiy ongi tuzilishining maxsus tuzilmasini tashkil etuvchi tarkibiy qismi bo'lib, mavjud qadriyatlardan egosentrizmni olib tashlaydi, vijdon, rahm-shafqat, hamdardlik, muhabbat, adolat kabi qadriyatlarni ichkilashtirishga sabab bo'ladi. Falsafiy sohadagi altruizmning yoshlar instinktlari va yo'nalishlariga ta'sirining kuchayishiga ta'sir qiladi.

Falsafiy qarashni o'rganish zarurati yoshlik davrida alohida ma'no kasb etishi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, falsafiy qarash haqidagi kundalik fikrlar ko'pincha bu hodisaning mohiyatiga to'g'ri kelmaydi va ko'pincha fan nuqtai nazaridan uning talqinidan farq qiladi[2]. Biroq, falsafiy qarash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar biroz ilm-fanda biroz kam ifodalangan. Shuning uchun qo'yilgan muammoni hal qilish dolzarb vazifadir.

Nazariy manbalarni tahlil qilish natijasida falsafiy qarashning ko'plab ta'riflari mavjudligi aniqlandi. Turli tadqiqotchilarning qarashlarini tahlil qilish asosida biz muhabbatning quyidagi ta'rifini shakllantirdik: Muhabbat – bu hissiy, kognitiv va motivatsion ehtiyoj bilan bog'liq xususiyatlar majmuini o'z ichiga olgan biologik va ijtimoiy omillar ta'siri ostida shakllangan murakkab hodisa. Ruhiyatda namoyon bo'ladi va falsafiy qarash ob'ektiga muvofiq muayyan xatti-harakatlarda uyg'un rivojlanadi[3].

Ontogenezda muhabbatning rivojlanishini o'rganish asosida shunday xulosa qilish mumkinki, muhabbat murakkab hodisa sifatida yoshlarda eng to'liq namoyon bo'ladi, chunki bu bosqichda aqliy rivojlanish eng yuqori darajaga etadi, insonning qadriyatlari, uning dunyoqarashi to'liq shakllanadi, u hayotda qabul qilinadigan xulq-atvor namunalarini o'rganadi. Bundan tashqari, o'smirlik hissiy sezgirlik davridir: bu davrda insonning tabiatiga xos bo'lgan hissiylikning barcha imkoniyatlari intensiv ravishda amalga oshiriladi. falsafiy qarashning o'ziga xos ahamiyatini aniq belgilaydigan narsa. Empirik tadqiqot bir necha bosqichda amalga oshirilib, uning falsafiy bilimlar tizimidagi o'rni boyib boradi.

Tahlil Va Natijalar (Analysis And Results)

Falsafiy g'oyalarning altruistik xususiyatlarini o'rganish jarayonida olingan ma'lumotlar mazmuni tahlil qilinadi va amalga oshirildi. Nazariy tahlil va empirik qarashlarga asoslangan amaliy tadqiqotda altruizmning tuzilishi, jumladan, hissiy, kognitiv, xulq-atvor, motivatsion-ehtiyoj, qiymat va fiziologik komponentlar haqida aytish mumkin. Bundan tashqari, ma'lum toifalarni miqdoriy baholashni talab qiladigan usullar bilan ishlashda sub'ektlar falsafiy qarashni tavsiflaydilar va muhabbatning eng kerakli atributlarini va salbiy ta'sir ko'rsatadigan nomaqbullarini o'z ichiga oladi. Avvalo, ko'pchilik sub'ektlar muhabbatni tuyg'u deb tushunishadi, ya'ni ular muhabbat tabiatini tan oladilar. Bu yoshlarning altruistik falsafiy dunyoqarash haqidagi g'oyalari tizimi tuzilishga mos keladi. Shu bilan birga, hissiy, xulq-atvor va kognitiv komponentlar falsafiy dunyoqarash haqidagi g'oyalar tarkibida eng muhim hisoblanadi, qolgan komponentlar esa sub'ektlar tomonidan amalga oshirilmaydi yoki kam tushuniladi. Sevimli odamga oid jummalarni tahlil qilishda uning asosiy xususiyatlari sub'ektlar nuqtai nazaridan aniqlanadi. Shu bilan birga, sevikli kishining asosiy xususiyatlari – mehribon odamlarga uning atrofida o'zlarini qulay his qilishlariga imkon beradigan xususiyatlar. Sevgan odamning xatti-harakatlari yoki sevgan kishiga bo'lgan munosabatini tavsiflovchi belgilar kamroq esga olinadi[4]. Shaxsiy altruizmning falsafiy xususiyatlari haqida gapiradigan bo'lsak, muvaffaqiyat ijtimoiy-ruhiy hodisa sifatida insonning yetakchi hayotiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi.

Muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj asosiy va hayotiy ahamiyatga ega. Bu yutuq motivatsiyasi, shaxsning o'zini o'zi takomillashtirish istagi, o'zini namoyon qilish zarurati, ko'proq narsaga erishish

istagi, ilgari erishilgan darajani yengib o'tish va boshqalarga asoslanadi. Insonning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillar – bu uning o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi qabul qilish darajasi, shuningdek, shaxsiy qulaylik va ijtimoiy tan olinishi uchun ma'lum harakatlar qilish zarurligini anglashdir. Motivatsiya va muvaffaqiyatga erishish muammosiga mahalliy va xorijiy mualliflar bu masala bo'yicha adabiyotlarning ko'pligi ularning tabiati haqida turli xil qarashlar bilan birga keladi. Muvaffaqiyatga intilayotgan yoshlarning falsafiy xususiyatlari muammosini o'rganish amalga oshirilayotgan islohotlar davrida ayniqsa dolzarb bo'lib qoladi. Jamiyat rivojlanishining zamonaviy sharoitida, ayniqsa, yangi turdagi mutaxassislar talab qilinadi: faol, tashabbuskor, ochiqko'ngil, kasbiy mahoratga ega va hayotning barcha sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyaga e'tibor qaratiladi. Bu, ayniqsa, falsafa bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan universitetlar uchun muhim bo'ladi, chunki zamonaviy, isloh qilingan umumta'lim maktabiga nafaqat maktab bitiruvchilarini tayyorlash sifati, balki ularning shaxsiy kamoloti ham ko'p jihatdan qaysi mutaxassislar kelishiga bog'liq.

Muvaffaqiyatga erishishga qaratilgan zamonaviy talabalarining falsafiy xususiyatlarini o'rganish zarur. Muvaffaqiyatga yo'naltirilgan odam juda faol va tashabbuskor bo'lib, to'siqlarga duch kelganda, ularni yengish yo'llarini izlaydi va maqsadlarga erishish, o'z kelajagini uzoq vaqt davomida rejalashtirishdagi qat'iyatligi bilan ajralib turadi. Muvaffaqiyatga intilayotgan yoshlarning falsafiy xususiyatlari shaxsning yo'nalishi, o'zini o'zi qadrlashi, intilishlari darajasi, sub'ektiv nazorat darajasining lokalizatsiyasi, aql-idrok, harakatchanlik, moslashuvchanlik va muvaffaqiyatga ijobiy munosabat bilan bog'liq. Muvaffaqiyatga rag'batlantirilgan yoshlar quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: shaxsiy va kasbiy qarorlarni amalga oshirishga qaratilgan maqsad va vazifalarni aniq bilish; bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish istagi, hayotiy faoliyat jarayoni va natijalaridan hissiy qoniqishi lozim.

Jamiyat zamonaviy turdagi mutaxassislarni – muvaffaqiyatga yo'naltirilgan tarzda shakllantirishga intilishi kerak. Bunga asosan zamonaviy yoshlarning faolligi, ijodiy tashabbusi va mustaqilligiga e'tibor qaratadigan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv yordam beradi. Altruizm, vijdonning yuqori tuyg'usi sifatida, hamdardlik, boshqalarni tushunish, boshqalarga, ularning e'tiqodlariga, urf-odatlariga, ehtiyojlariga, da'volariga toqat qilish qobiliyati, murosaga kelish qobiliyati – bu shaxsning o'zi irodasi bilan rivojlanadigan ruhiy iste'dodi sifatida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, altruizm har qanday tashqi mukofot yoki mukofot bilan bog'liq bo'lmagan, boshqa shaxsga yoki ijtimoiy birlashmaga qaratilgan xatti-harakatlar sifatida belgilanishi mumkin. Taklif etilayotgan mavzu kontekstida sub'ektning ichki holati, uning haqiqiy yo'nalishi masalasi ayniqsa dolzarb bo'lib qoladi. Axir, biz yordam bergan odamdan har qanday minnatdorchilikni kutish altruizm tushunchasiga to'g'ri kelmaydigan mukofot kutish sifatida qaralishi mumkin. Bundan tashqari, chinakam altruizmdan tashqari, tashqi xatti-harakatlar yoshlarning ichki niyatlariga mos kelganda, motivatsiya chinakam altruistik bo'lsa, tashqi altruistik xatti-harakatlarning ko'plab shakllari mavjud bo'lib, ularning ichki mexanizmlari altruizm ta'rifiga umuman mos kelmaydi. Bu holat turli omillar tomonidan qo'zg'atilishi mumkin. Turli mualliflar bu masalani qanday hal qilishlarini ko'rishimiz mumkin[5]. Shuningdek, odamlar altruizmning himoya shakllaridan foydalangan holda erishmoqchi bo'lgan maqsadlarga qanday qarashlar mavjudligini kuzatish mumkin bo'ladi. Darhol shuni ta'kidlash kerakki, bizning ishimizda ichki tuzilishda bunday

bo'lmagan altruistik xatti-harakatlar ya'ni, ta'rif bilan taqqoslaganda, u to'g'ridan-to'g'ri mukofot yoki rag'batlantirishni kutishga yoki manipulyatsiya holatiga asoslanadi yoki tashqi mukofotlar qadriyatlariga ega emas, ammo odam o'ziga yordam berishni, o'z qadr-qimmatini oshirishni, o'z muammolarini qoplashni va hokazolarni bajaradi, biz buni altruistik deb nomlashimiz aniq [6] bo'ladi. Psixoanaliz asoschisi S. Freydning qizi Anna Freyd o'zining "O'z-o'zini himoya qilish va himoya mexanizmlari psixologiyasi" asarida ham altruizm masalasini zaif egoni himoya qilish vositasi sifatida ko'rib chiqadi. Muallifning aytishicha, eng keng tarqalgan mudofaa mexanizmlaridan biri bo'lgan proyeksiya mexanizmi odamlar o'rtasidagi munosabatlarni yomon tomonga ham, yaxshisiga ham buzishi mumkin. Biroq, bu barcha impulslar bostirilmaydi, balki tashqi dunyoga prognoz qilinadi. Bu juda tez-tez uchraydigan holat, ammo bu yerda siz nimaga e'tibor berishingiz kerak: bemor o'zini almashtirish bilan aniqlanishi mumkin. Natijada, u boshqalarning xohish-istaklariga hamdardlik ko'rsatdi, bu odamlar va o'zi o'rtasida g'ayrioddiy kuchli aloqani his qildi. Uning super egosi unga o'z xohish-istaklarini ro'yobga chiqarishga imkon bermaydi, lekin boshqa odamlarda kutilmagan tarzda bunga toqatli bo'lib chiqishiga olib keladi. U boshqalarga o'zlarining shunga o'xshash impulslerini ko'niktirish orqali o'z impulslerini qondirdi. Shunday qilib, uning o'z instinktlarini boshqalarning foydasiga tashqi rad etishi ya'ni, aslida, altruistik xatti-harakati egoistik ma'noga ega bo'lib, unga aylanma tarzda kechiktirilgan harakatlarni amalga oshirishga imkon beradi. Bemorning boshqa odamlar uchun qilgan ishlari unga o'z xohish-istaklarini erkin amalga oshirishga imkon berdi.

Katta ehtimol bilan, boshqa taqiqlangan impulsni idrok etish egoga proyeksiya qilish imkoniyatini ko'rsatadi. Muhokama qilingan misollarda proektsiya ob'ektlari bemorlarning tanishlari va qarindoshlari bo'lib, ular u yoki bu tarzda mavzuga taqiqlangan istaklarni amalga oshirishi mumkin. Anna Freyd aniq yozganidek, "o'zidan hafsalasi pir bo'lgan odam o'z xohish-istaklarini ularni qondirish uchun ko'proq mos keladigan narsalarga almashtiradi"[7]. Shunday qilib, Anna Freydning fikriga ko'ra, ego va super-ego tuzilmalarining rivojlanishining ma'lum bir turi bilan tashqi tomondan altruistik ko'rinadigan xatti-harakatlar shakllari bo'lishi mumkin, ammo buni belgilovchi mexanizmlar ancha xudbindir. Uning so'zlariga ko'ra, bunday holatlarda xudbinlik va altruizm juda boshqacha nisbatlarda aralashtirilishi mumkin.

Altruizmning nevrotik shakllari muammolari haqidagi o'z-o'zidan voz kechishni o'lim qo'rquvi bilan bog'liq holda ko'rib chiqishi mumkin. O'zining instinktiv impulslerini boshqalarga yetkazadigan kishi unga noma'lum bo'lib qoladi. Eng muhim muammolar tashqi ko'rinishda prognoz qilinganligi sababli, bunday odamning egosi o'zi haqida, ichki prognoz qilinadigan boshqalar haqida tashvishlanmaydi. Bu inson o'z instinktlarini qondira olsagina, o'z hayotini saqlab qolishga loyiq deb bilishi bilan izohlanadi. Agar ular boshqa odamlarning foydasiga o'z impulsalaridan voz kechsalar, ularning hayoti o'z hayotidan qimmatroq bo'ladi. O'z xohish-istaklari, instinktlari va impulslerini umuman qondirish mumkin bo'lmagan haqiqiy altruizmning mavjudligi yoki imkon emasligi haqidagi nima deyish mumkin. Anna Freyd bunga shubha bildiradi, bu klassik psixoanaliz uchun ajablanarli emas. Shuni ta'kidlash kerakki, psixoanalistlar odatda har qanday xatti-harakatni xudbinlik deb ta'riflaydilar.

Klassik psixoanalizda "falsafiy qarash", "do'stlik", "altruizm" kabi yuqori tushunchalar uchun juda oz o'rin qoladi – ular bu yoki boshqa yo'l bilan umumiy deterministik paradigma ostida

joylashgan. Biroq, adolat uchun shuni ta'kidlash kerakki, Z.Freydning o'zi falsafiy qarashda tahlil va deterministik tushuntirishga tobe bo'lmagan mantiqiy bo'lmagan qism borligiga rozi bo'lgan, ammo aynan shu sababli Freyd u bilan alohida shug'ullanmaydi. Falsafiy qarash tuyg'usi, bizning fikrimizcha, altruizmning eng yorqin namoyonidir. Altruizmning birinchi ilmiy tadqiqotchilaridan biri Pitirim Sorokin o'zining altruizm masalalariga bag'ishlangan asarini "Muhabbatning sirli energiyasi" deb ataganligi bejiz emas. Biror kishi sevganda, u o'zini butunlay muhabbat ob'ektiga bag'ishlaydi, uning motivlarining aksariyati qandaydir tarzda u bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Xususan, jamiyatda yoshlar falsafiy dunyoqarashi himoya funksiyasini bajarishi, boshqalar hisobidan ichki muammolarni hal qilish vositasi bo'lishi mumkin. E.Fromm fikricha, kapitalistik jamiyatdagi zamonaviy inson, bozor o'zidan, qo'shnisidan, tabiatdan begonalashgan. Muallif yozganidek, "u tovarga aylandi, o'zining hayotiy kuchlarini kapital sifatida qabul qiladi, bu unga maksimal foyda keltirishi kerak". Shu sababli, zamonaviy inson ba'zan sevisga qodir emas, balki faqat o'zining shaxsiy fazilatlar to'plamini boshqalar bilan almashtirishga qodir. Falsafiy qarashning bunday begonalashgan shaklining yorqin misoli – bu yaxshi o'ynagan jamoa sifatida oila g'oyasi bo'lishi mumkin. Bunday oilada muloqot yuzaki zavq almashish darajasida sodir bo'ladi, lekin inson qalbining tubiga tegmaydi. Odamlar bir-birini sevganda, ular ham bir-biriga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishadi, lekin bu holda bu oqibat emas, balki o'z-o'zidan maqsaddir. Frommning fikriga ko'ra, muhabbat va nikohning bunday tushunchasi zamonaviy inson o'zini topadigan chidab bo'lmas yolg'izlikdan xalos bo'lishga urinishdir. U yozganidek, "u butun dunyoga qarshi ikki kishilik ittifoqqa kiradi va bu xudbinlik bilan yanglishadi"[8]. Uningcha, nafaqat shaxslararo munosabatlardagi muammolarga, balki ijtimoiy faoliyatdagi tartibsizliklarga ham olib kelishi mumkin.

Shunga o'xshash mexanizmlarga asoslanib, ongli ravishda emas, balki ongsiz ravishda onaning qo'llab-quvvatlashiga, himoyasiga, iliqligiga, so'zsiz mehriga muhtoj bo'lgan hissiy jihatdan yetuk bo'lmagan erkak kerakli yordamni olish uchun ayolni sevib qolishga intilayotganda vaziyat yuzaga keladi. Shu bilan birga, ularning o'zlari javobgar emaslar, ular sevilishga tayyor, lekin sevisga emas, aniqlik kiritish kerakki, muallif haqiqiy muhabbat har doim mas'uliyat bilan bog'liq deb hisoblaydi va bu passiv holat emas. Va bu yerda biz yetuk shaxsning altruizmi haqida emas, balki onasidan e'tibor va g'amxo'rlik talab qiladigan kichkina bolaning yashirin egoizmi haqida gapirishimiz mumkin.

Sub'ekt o'zini anglash o'rniga, boshqa birovning hayotini tartibga solish, uning muammolarida faol ishtirok etishni boshlaganda, proyeksiya mexanizmi orqali o'z muammolarini hal qilish imkoniyati haqida gapiradi. Tashqi tomondan, yuqorida aytib o'tganimizdek, bu altruistik xatti-harakatlar bo'lishi mumkin, ammo uning motivatsion mexanizmi ko'proq xudbin intilishlar bilan bog'liq. Agar odamlar haqiqatan ham bir-birlarini sevsalar, nizolar ularni yo'q qilishdan ko'ra munosabatlarni aniqlashtirish va rivojlantirish ehtimoli ko'proq. Albatta, agar biror kishi o'z muammolarini boshqasi hisobiga hal qilishga harakat qilsa, ammo agar haqiqatan ham ishonchli va ma'lum darajada altruistik munosabatlar mavjud bo'lsa, unda uni yo'q qilish unchalik oson emas[9]. Nevrozlarda eng katta rol o'ynaydigan ikki turdagi impulsni aniqlash mumkin. Bu bir tomondan altruizmga chanqoqlik, ikkinchi tomondan esa kuch va boshqalarni boshqarishga chanqoqlikdir. Biz ushbu ikkala tendensiyani ko'rib chiqamiz va nevrotik odam "qarashlar" va "altruistik" xatti-

harakatlardan foydalanib, o'z maqsadlariga erishishga va o'z tashvishlarini qanday yengishga harakat qilishini aniqlashga erishishimiz mumkin. Muhabbatga nevroitik ehtiyoj insonda tashvish mavjudligini ko'rsatishi mumkin, chunki bu tashvishdan himoyalaniishga urinishdir. Ongli darajada bunday odam faqat yaxshi va altruistik motivlarni e'lon qiladi. U juda kam mehribonlik, yordam, maslahat beradi, atrofdagi odamlardan tushunishini xohlaydi. U ularga quvonch keltirishga intilishini va hech kimni xafa qilishdan qo'rqmasligini bilishlarini xohlaydi. Biroq, Xorni ta'kidlaganidek, agar biror kishi boshqasini ma'lum ehtiyojlarni qondirish uchun vosita sifatida ishlatasa, haqiqiy muhabbat haqida gapirish mumkin emas – u nevroitik shunday qiladi. Ba'zida nevroitik odamga falsafiy qarash kabi ko'rinadigan narsa, aslida unga nisbatan tushunish, hamdardlik, ishtirok etish va to'g'ri munosabat uchun minnatdorchilik reaksiyasidir. Shunday qilib, falsafiy qarash illyuziyasi paydo bo'ladi. Bunday vaziyatda o'z ehtiyojlarini qondirish uchun boshqa odamlarga yopishib olish yashiringan. Bunday munosabatning o'ziga xos xususiyati boshqasining shaxsiyatiga e'tibor bermaslikdir. Shunday qilib, haddan tashqari g'amxo'rlik bolaning o'zi ehtiyojlarini butunlay e'tiborsiz qoldirib, baxti uchun hamma narsani qilishiga qat'iy ishonadi.

Amerikalik psixolog Everett Shostromo'zining "Anti-Karnegi yoki manipulyator" kitobida ba'zi odamlarni boshqalar tomonidan manipulyatsiya qilishning turli shakllarini muhokama qiladi. Xususan: u manipulyativ odamlarning o'ziga xos tipologiyasini taklif qiladi Bizni ushbu ikki tur qiziqtiradi: altruizmni boshqa odamlarni manipulyatsiya qilish vositasi sifatida ishlatish bilan bog'liq bo'lganlar, bunday odam o'zining g'amxo'rligini, falsafiy qarashi va boshqalarga e'tiborini oshirib yuborishga moyildir[10]. U, muallif ta'kidlaganidek, mehribonligi bilan o'ldiradi, qo'shnilarini nazorat qilish vositasi sifatida foydalanadi. Yana bir turi esa, ko'pincha o'zining qo'llab-quvvatlashi va boshqalarning xatolariga nisbatan yumshoq munosabatda bo'lishini ta'kidlaydi. O'zining kamtarligi va gipertrofiyalangan g'amxo'rligi bilan u boshqa birovning mustaqil va mustaqil bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Yordam va himoya qilish orqali u xuddi himoyalangan devor bilan o'zini o'rab oladi va o'zining ruxsatisiz hech narsa qilishiga yo'l qo'ymaydi. Manipulyatsiya shundan mohirona foydalanilganda tashqi tomondan altruistik xatti-harakatlar boshqalarni manipulyatsiyasi bilan bog'liq xudbin maqsadlarga erishish vositasiga aylanishi aniq bo'ladi. Amaldagi asosiy texnika – bu xudbin maqsadlar uchun qilingan yaxshi ish uchun tabiiy minnatdorchilikdan foydalanishdir. Shuni ta'kidlash kerakki, odatda manipulyatorlarning o'zlari aslida nima qilayotganlarini bilishmaydi. "Anti-Karnegi" kitobini o'qigan tashqi kuzatuvchi, ehtimol, manipulyatsiya qayerda va haqiqiy altruizm, chinakam fidokorona yordam qayerda ekanligini aniqlashi mumkin. Ammo manipulyatorning o'zi ko'pincha ongsiz ravishda harakat qiladi.

Xulosa va Takliflar (Conclusion/Recommendations)

Shunday qilib, yoshlarning altruistik dunyoqarashini shakllantirishda falsafiy qarashlarning roli katta bo'lib, har bir jamiyat o'zining axloqiy qadriyatlari negizida bu masalaga yondashadi. Ularning barchasi bir jihati bilan o'xshash bo'lib, bizning jamiyatimizda ham bunday hodisalar tez-tez uchrab turadi. Har bir yosh avlod o'zining ichki mexanizmlarini o'z tilida tasvirlaydi, lekin u yoki bu tarzda ular bir xil narsa haqida gapirishadi: ba'zida odam o'zining ichki muammolarini tashqi tomondan altruistik xatti-harakatlarning ijtimoiy ma'qullangan shakllaridan foydalangan holda hal qiladi, lekin buning hisobi ba'zi bir egoistik konstruktivdan ko'ra buzg'unchiroqdir. Bularning

barchasi, ko'pincha, ongsiz ravishda sodir bo'ladi va odamning aslida nima qilayotganini bilishi uning xatti-harakatlarini allaqachon o'zgartirishi mumkin [11]. Umuman olganda, ichki muammolardan, mojarolardan va hokazolardan xalos bo'lish odamga chinakam altruistik moyillikni ko'rsatishga imkon beradi – bu holda himoya mexanizmlariga ehtiyoj qolmaydi va muhabbatning sirli kuchi o'zini bemalol namoyon qilishi mumkin. Shuning uchun yoshlarning altruistik dunyoqarashini rivojlantirishda jamiyat o'zining falsafiy bilimlarini boyitib borishi, xalqning ma'naviy dunyosini yangilab borishi darkor.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI
(REFERENCES)**

1. Горобец Т.Н. Любовь – духовная потребность в реализации жизненной стратегии /Т.Н. Горобец// Мир психологии. 2006. - № 1. – С.230-241.
2. Muxammadiyevich, G'aybullayev Otabek. "TA'LIM JARAYONINI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI." *Ustozlar uchun* 57.4 (2024): 78-81.
3. Несына С.В. Романтическая любовь в ранней юности как психологическое явление. Автореф. дис. канд. психол. наук. – Тамбов, 2004. – С.198.
4. Muhammadievich G. O. Methods of using national ideas and values in the struggle against spiritual threat in society //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – Т. 6. – №. 2s. – С. 326-332.
5. G'AYBULLAYEV O. M. THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN IMPROVING THE MORAL CULTURE OF YOUTH IN SOCIETY //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 1. – С. 108-114.
6. Несына С.В. Романтическая любовь в ранней юности как психологическое явление. Автореф. дис. канд. психол. наук. – Тамбов, 2004. – С. 180.
7. Фрейд А. Психология "Я" и защитные механизмы. –Москва: 1993. –С. 38.
8. Фромм Э. Искусство любить: исследование природы любви, -Москва: 1990. –С. 342.
9. Muhammadievich, G. O. "Individual aesthetic culture in the development of the struggle against the threats of" Mass culture"." *Journal of Critical Reviews* 7.5 (2020): 318-322.
10. Шостром Э. Анти-Карнеги или человек-манипулятор. – Москва: 1992. –С. 246.
11. GAYBULLAEV, OTABEK MUKHAMMADIEVICH. "Reflection of the development of aesthetic culture in uzbekistan in national and universal values." *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences* 1.2 (2021): 21-27.

Ibodov Ilhom Sadikovich,

Researcher, State Museum of History of Uzbekistan,

Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

ilxomibodov1979@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Science of History, Professor A. Ismailov,

Uzbekistan

Received 4th May 2024, Accepted 11th May 2024, Online 18th June 2024

VIRTUAL MUSEUMS AS A CRUCIAL ELEMENT OF MUSEUM PEDAGOGY

Annotation. This article discusses virtual museums as a crucial element of museum pedagogy. The multi-functional resources of virtual museums are analyzed in terms of the unique characteristics of audiovisual technologies, highlighting their democratic and interactive nature. This aspect of the issue provides key material for understanding the formation of museum pedagogy globally.

Keywords: «Virtual,» «miracle, real, authentic,» «virtus,» «museum» concepts, «Virtual Museum» term, advantages of Virtual Museums, concept of Virtual Museum, free availability on the internet, creation of museum websites, preservation for future generations, virtual tours, «Live Museum» project, Smart Museum.

ВИРТУАЛЬНЫЕ МУЗЕИ КАК ВАЖНЫЙ ЭЛЕМЕНТ МУЗЕЙНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль виртуальных музеев как важного элемента музейной педагогики. Многофункциональные ресурсы виртуальных музеев проанализированы с точки зрения уникальных особенностей аудиовизуальных технологий, подчеркивающих их демократичность и интерактивность. Этот аспект проблемы служит основным материалом для понимания формирования музейной педагогики на глобальном уровне.

Ключевые слова: «Виртуальный», «чудо, реальный, подлинный», «virtus», концепции «музей», термин «Виртуальный музей», преимущества виртуальных музеев, концепция виртуального музея, бесплатная доступность в интернете, создание сайтов музеев, сохранение для будущих поколений, виртуальные экскурсии, проект «Живой музей», Умный музей.

VIRTUAL MUZEYLAR MUZEY PEDAGOGIKASINING MUHIM OMILI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif virtual muzeylar muzey pedagogikasining muhim omili sifatida to'htalgan. Virtual muzeyning ko'p funksiyali resurslarini audiovizual texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, uning demokratligi va interaktivligiga aniqlik kiritilgan. Masalaning ushbu jihati orqali jahonda muzey pedagogikasining shakllanishi haqida asosiy material bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: «Virtual», «mo'jiza, haqiqiy, real», «virtus», «muzey» tushunchasi, «Virtual muzey» atamasi, Virtual muzeylarning afzalliklari, «Virtual muzey» g'oyasi, internetda bepul

mavjudligi, muzey saytlarini yaratish, kelajak avlodlar uchun saqlab qolish, virtual ekskursiyalar, «Jonli muzey» loyihasi, Smart-muzey.

Kirish (Introduction)

Muzeyshunoslik sohasida olib borilayotgan so'nggi tadqiqot natijalariga ko'ra, odamlarni muzeylarga tashrif buyurishga jalb qilish muzey mutaxassislari oldida turgan eng muhim muammolardan biridir. Shu maqsadda muzeylarga tashrif buyuruvchilarni jalb qilish mavzusida turli xil tadqiqotlar olib borildi va butun dunyodagi muzeylar bir xil muammolarga duch kelayotgani aniqlandi. Germaniya, Daniya, Italiya va Avstraliya kabi mamlakatlarda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, muzeylarga tashrif buyuruvchilar sonining kamayishi internetning taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lib qoldi[1].

Foydalanuvchilar uchun qulay va barcha yosh guruhlari tomonidan tushunarli bo'lgan dasturni yaratish juda qiyin bo'lganligi sababli, virtual muzeylar dasturlaridan foydalanishda turli yosh guruhlari va tashrif buyuruvchilar toifalarini hisobga olishlari kerak, chunki har bir yosh guruhi toifasi turli xil narsalarni ko'rishda turli talab va ehtiyojlarga ega bo'ladi.

Muzey pedagogikasini rivojlantirishning hayajonli istiqbollari zamonaviy muzeylar tomonidan virtual makonni rivojlantirish va virtual muzey pedagogikasi deb ataladigan narsaning shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, bu, afsuski, hali ham juda noaniq bo'lgan ko'plab o'qituvchilar uchun «kashf qilinmagan qit'a» bo'lib qolmoqda[2].

Material va Metodlar (Materials and methodology)

Zamonaviy muzeyning yangi ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorligi muzey makonini virtuallashtirish bilan bir qatorda ijtimoiy axborot makonida madaniy va tarixiy merosni saqlash omili sifatida muzey o'zgarishi va mavjudligining eng istiqbolli shaklidir.

Muzey pedagogikasi muzey aloqa shakllarini, axborotni uzatish va idrok etishda muzey vositalaridan foydalanish xarakterini o'rganadi, axborotni aniqlaydi va idrok etadi, muzeylarning boshqa pedagogik muassasalar bilan hamkorlikda ishlash usullarini belgilaydi. Muzey pedagogikasi yoshlarga, yosh avlodga alohida e'tibor beradi. Muzey pedagogikasining maqsadi shaxsning rivojlanishi uchun sharoit yaratishdir.

So'nggi-yillarda amalga oshirilayotgan jadal islohotlar muzeylar faoliyatini tubdan takomillashtirish, muzeyga oid keng ko'lamli tadqiqotlarni olib borish, muzeydagi boy madaniyatimizni jahon hamjamiyatiga targ'ib qilish, muzeylar tarixi, shakllanishi, faoliyati, muzey pedagogikasi kabi masalalar olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar xarakterini belgilamoqda.

Mavzuga tegishli adabiyotlarni xususiyatlaridan kelib chiqib o'rganish maqsadga muvofiqdir. O'zbekistonda virtual muzeylar tendensiyasining muzey pedagogikasi rivojiga ta'diri alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan. Yurtimizdagi mavjud adabiyotlarda muzey pedagogikasining mohiyati, ahamiyati, vazifasi, imkoniyatlari yahlit talqin etilmagan.

Shuning uchun ham mazkur yo'nalishdagi tadqiqotni amalga oshirish dolzarb, ilmiy-amaliy ahamiyatga molikdir.

Natijalar (Results)

XX asrning 90-yillarida muzeyshunoslikka kirib kelgan «virtual muzey» iborasi bugungi kunda zamonaviy muzeyshunoslikning butun boshli yo‘nalishiga aylanib ulgurdi. Dastlabki vaqtlarda ibora o‘quvchilar orasida garchi unchalik tushunarli bo‘lmasa-da, lekin chiroyli va yoqimli yangrar edi. «Virtual» so‘zi «mo‘jiza, haqiqiy, real» ma’nolarini ifoda etsa ham, aslida u lotinchadan tarjima qilinganda «virtus» – hayoliy, faraz qilish so‘zlaridan kelib chiqqan[3]. Dastlab virtual muzeylar haqiqiy muzeylarning saytlari bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik shaxsiy veb-sayt muzeylar paydo bo‘la boshladi. Birinchi shaxsiy virtual muzeylar 1994-yilda paydo bo‘lgan, lekin barcha rasm to‘plamlari ham virtual muzey bo‘la olmaydi. Virtual muzeylarning to‘plamlari ikkita o‘ziga xos xarakteristikaga ega bo‘lishi kerak. Bu virtual turlar va eksponatlarning mukammallashgan qidiruvidir. Birinchi bo‘lib virtual muzeylarning afzalligini ko‘ra bilgan odam Microsoft firmasi rahbari Bill Geyts bo‘lgan.

Hozirgi kunda Muзейlar Xalqaro Kengashi (International Council o f Museums) «muzey» tushunchasining ta’rifini qayta ko‘rib chiqish ustida ishlamoqda, chunki avvalgisi eskirgan va endi zamonaviy haqiqatlarga mos kelmaydi. Muzeyning mohiyati bo‘yicha konsensus yo‘qligi sababli, virtual muzeyning mohiyatini umumiy tushunish haqida gapirishga ham bir oz vaqt kerak.

«Virtual muzey» atamasining turli xil talqinlari mavjud, chunki u bilan birga raqamli muzey, veb-muzey yoki onlayn muzey kabi tushunchalar mavjud. Bu yerda muzeylar, kontent ishlab chiquvchilar, tadqiqotchilar, foydalanuvchilar kabi barcha manfaatdor tomonlarga mos keladigan to‘liq izoh yoki ta’rif berilmasligiga e’tibor qaratish lozim, chunki axborot texnologiyalari va muzey sohasining fanlararo sohasi bilan bog‘liq tushunchalarning taksonomiyasi mavjud emas. Bitta ta’rifni yaratish ham qiyin, chunki virtual muzeylarning har xil turlari mavjud[4].

Bir qarashda virtual muzey ko‘p jihatdan oddiy muzeyga yaqin. Ammo bu taassurot aldamchi. Aslida, virtual muzey doimiy va vaqtinchalik ko‘rgazmalari bilan muzey haqidagi an’anaviy g‘oyadan tashqariga chiqadigan mutlaqo yangi voqelikdir, chunki virtual muzey ekspozitsiyasi faqat uning rivojlanishida doimiy bo‘lib, ko‘rgazmalarning «ishlash» vaqti yillar davomida hisoblab chiqilishi mumkin va ularning soni, qoida tariqasida, miqdoriy toifalar bilan emas, balki kontseptual mulohazalar bilan tartibga solinadi. Bundan tashqari, virtual muzey haqiqiy xona bilan hech qanday aloqasi yo‘q. Uning hayoti va yashash muhiti faqat internetdir[5].

Virtual muzey atamasi va kontseptsiyasi 1990-yillarning boshida yaratilgan bo‘lsa ham, ikkalasi ham hozirgacha shakllanmoqda. Ko‘rsatkichlar virtual muzey uchun mavjud bo‘lgan turli xil atamalarni o‘z ichiga oladi, masalan, raqamli muzey, elektron muzey, onlayn muzey, gipermedia muzeyi, veb-muzey yoki kibermuzey. Bundan tashqari, virtual muzeyning asosiy kontseptsiyasi hali aniq belgilanmagan va raqamli kolleksiyalar, onlayn arxivlar va virtual muzeylar o‘rtasidagi, ehtimol, nozik farqni aniqlashga aniqlik kiritish kerak[6].

2000-2010 yillar davomida virtual muzeylarda ham, umumiy yondashuvlarni, metodologiyani ishlab chiqishga, hodisani tushunishga va uning aniq ta’riflarini ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlarning barqaror o‘shishini kuzatish mumkin.

Biroq, bu atamaning professional lug‘atda mustahkam o‘rnatilishiga qaramay, bugungi kunda «virtual muzey» nima ekanligini aniq ta’rifi yo‘q.

Keng ma'noda «virtual muzey» haqiqiy muzeyga qarama-qarshidir, ya'ni haqiqiy makonda mavjud bo'lmagan muzeydir.

Ko'proq aniqlik, shuningdek, atamaning qo'llanilishi chegaralarini aniqlash uchun tadqiqotchilar virtual muzeyning «kelib chiqishi», uning Internet makonidan tashqaridagi virtual shakllari haqidagi savolga tobora ko'proq murojaat qila boshladilar[7].

Shunday qilib, virtual muzey atamasining ma'nosi vaqt o'tishi bilan o'zgardi. Dastlab virtual muzey tushunchasini tushunish muzeylarda kompyuter texnologiyalarini joriy etish bilan bog'liq edi, keyinchalik virtual muzey internetda muzey sifatida ko'rib chiqildi. Keyinchalik, ushbu atamaning talqini asta-sekin so'zning klassik ma'nosida muzey bilan bog'liq bo'lib qoldi va virtual muzey nashr etish shakli sifatida qabul qilindi. Hozirgi vaqtda virtual muzey, ayniqsa xorijiy amaliyotda, «atrofdagi dunyoni tushunishni yaxshilashga qaratilgan» o'zaro ta'sir, aloqaning yangi modeli sifatida qabul qilinmoqda[8].

Ba'zi virtual muzeylar ma'lum mavzular haqida ko'proq ma'lumot olishni xohlaydigan tashrif buyuruvchilar uchun ma'ruzalar yoki mutaxassislarning ekskursiyalari kabi ta'lim mazmunini ham taqdim etadi. Boshqa xususiyatlar viktorinalar va tashrif buyuruvchilar uchun tanlovlar bilan interfaol ko'rgazmalarni o'z ichiga olishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu virtual muzeylarning aksariyatiga bepul yoki muzeylarga nisbatan juda arzon narxlarda kirish mumkin.

Virtual muzeylarning *afzalliklaridan* biri shundaki, ular an'anaviy muzeylarga qaraganda ko'proq ma'lumot beradi. Ko'rgazmalar yonidagi belgilarni o'qishning hojati yo'q – axborot odatda matn, audio bayon, video va interaktiv elementlar orqali taqdim etiladi. Bu an'anaviy muzeylar va galereyalarga tashrif buyurishda qiynalayotgan nogironlar uchun ajoyib imkoniyatdir.

Yana bir afzallik shundaki, ushbu raqamli to'plamlar butun dunyo bo'ylab ko'plab odamlar uchun mavjud bo'lmagan bilimlarning katta arxivlarini ochadi. Biroq, virtual sayohatlar ham shaxsiy turlarga qaraganda ancha arzon.

Boshqa tomondan, virtual muzeylar an'anaviy muzey yoki ko'rgazmalar kabi qiziqarli bo'lmasligi mumkin - artefaktlar va san'at asarlarini xuddi haqiqiy galereyalarda bo'lgani kabi ko'rish hali ham mumkin emas. Bundan tashqari, agar ular onlayn muqobilini taqdim etmasa, ushbu galereyalarda bo'lib o'tadigan har qanday tadbir yoki tadbirlarni o'tkazib yuborish mumkin[9].

Virtual muzeylar nafaqat madaniy-ma'rifiy muassasasigina bo'lib qolmay, balki o'quvchilar uchun katta qiziqish uyg'otuvchi ko'rgazmalarni virtual tomosha qilish imkonini beruvchi dunyo san'ati boyliklari jamlamasidir. Maktab o'quvchilarida tarixiy tafakkurni rivojlantirishda ularning roli kattadir, chunki real muzeylardan farqli ravishda virtual muzeylarni o'qituvchi yordamisiz o'quvchilar mustaqil o'zlari sayohat qilishlari mumkin. Shunday ekan, bu ularga keng imkoniyatlarni yaratadi. Bu nafaqat tarixiy tafakkurni rivojlantiradi, balki o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitishga asos bo'ladi.

Hozirgi vaqtda faol shakllanayotgan yangi madaniy makon, mutaxassislarning ta'kidlashicha, har bir kishi o'zini qiziqitiradigan narsani qidiradi va topadi, «bundan tashqari, u tegishli madaniyat sohasining uzoq va tizimli rivojlanishining zerikarli yo'lini chetlab o'tadi; to'g'ridan-to'g'ri ushbu madaniy makonni yaratishi mumkin». Biroq, kerakli ma'lumotlarni qidirishda o'qituvchining yordami va hamrohligisiz maktab o'quvchilari global tarmoqda osongina adashib qolishlari va ushbu

yosh toifasi uchun mazmunli, g'oyaviy va psixologik jihatdan mo'ljallanmagan saytlardan ma'lumotlardan foydalanishlari mumkin[10].

Yarim asrdan ko'proq vaqt mobaynida demokratik madaniyat yil sayin o'sib borayotgan muzey gullab-yashnashiga guvoh bo'ldi. Misol uchun, ko'proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilish orqali Fransiya muzeylari uzoq vaqtdan beri teatrni ortda qoldirdi va kino kabi erishib bo'lmaydigan raqibga yaqinlashmoqda[11].

Ammo «virtual» muzeyning fundamental muammolari, displeydan idrok etishning o'ziga xos xususiyatlari, foydalanuvchining elektron formatdagi ish bilan psixologik va hissiy aloqasi bilan bog'liq savollar haligacha hal etilmagan.

1990-yillarning o'rtalaridan boshlangan virtual muzeylar ko'pincha sodda yoki yuzaki deb hisoblanadi. Ammo bu haqiqatan ham shundaymi? Ularning paydo bo'lgan murakkabligi birinchi onlayn resurslarning oddiy interfeyslari orqasida yashirin bo'lishi mumkinmi?

Bu savollarga oddiy javoblar yo'q, chunki muzeylarda raqamli burilish Internet paydo bo'lishidan ancha oldin boshlangan va muzeylar allaqachon foydalanuvchilar uchun multimedia mahsulotlarini yaratishda katta tajribaga ega bo'lgan va shuning uchun ma'lum darajada Internetning yangi chaqirig'iga tayyor bo'lgan edi.

Manbalarda «Virtual muzey» g'oyasi hozirda yaratilmoqda. Muzey va axborot fanlari adabiyotida muzey bilan bog'liq raqamli axborot resurslari uchun sinonim sifatida turli xil atamalar qo'llaniladi, masalan elektron muzey, raqamli muzey, onlayn muzey, gipermedia muzeyi, meta-muzey, veb-muzey va kiberfazo muzeyi kabilardir. Bu atamalarning barchasi raqamli muzey ma'lumotlari konsepsiyasini baham ko'radi, ular onlayn foydalanish mumkin bo'lgan kolleksiyada birlashtiriladi.

Virtual muzeylar juda ko'p afzalliklarga ega, ammo *kamchiliklar* ham mavjud: «sayohat qilish» paytida foydalanuvchi ko'plab tegishli ma'lumotlarga duch keladi; jonli aloqa yo'q; ulanish tezligi va kompyuter dasturlari zaif bo'lishi mumkin, Internetdan cheksiz foydalanish insonning ish faoliyatini pasaytiradi, odam ozgina his-tuyg'ularni namoyon qiladi, kompyuterda uzoq muddatli ishlash ko'z, miya va umurtqa pog'onasi kasalliklariga olib keladi. Virtual muzeyni zamonaviy madaniyat hodisasi sifatida ko'rib chiqish axborot texnologiyalarining ijtimoiy-madaniy makoniga ta'sirini ko'rsatadi.

XX asrning oxiridan boshlab dunyodagi barcha yirik muzeylar tashrif buyuruvchilar va ularning ushbu muassasaga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradigan o'z veb-saytlarini yaratishga intildi. Buning ajablanarli joyi yo'q, chunki Internetda juda ko'p odamlar ma'lumot qidiradi, muloqot qiladi va bo'sh vaqtini tashkil qiladi.

Buni global makonda Internet foydalanuvchilarining miqdoriy tarkibi bo'yicha tadqiqot ma'lumotlari tasdiqlaydi: 2003-yilda taxminan 600 million, 2005 yilda - 800 milliondan ortiq, 2010 yilda - 2 milliarddan ortiq kishi[12] internetdan foydalangan.

Virtual muzeylar kommunikativ, tarbiyaviy, estetik va motivatsion xususiyatlari bilan mashhurdir. Virtual muzeydan virtual sayohat, musobaqalar va tadbirlar o'tkazish uchun muzey pedagogikasining omili sifatida foydalanish mumkin.

Virtual muzey veb-sayt turi bo'lib, unda san'at obyektlari, tarixiy ekspozitsiyalar, kolleksiyalar va eksponatlar kuzatilishi mumkin bo'lib, u maxsus yaratilgan platformada o'quv jarayonini tashkil etish imkoniyatini beradi. Veb-texnologiyalarga asoslangan muzey xavfsizlik, texnik xizmat ko'rsatish va muammolarni hal qilishning boshqa protseduralari bo'yicha an'anaviy muzeylardan ustun turadi[13].

Yurtimiz ta'lim muassasalarida o'quvchilar e'tiboriga jahon va yurtimizdagi virtual muzeylarni havola qilish ayni muddaodir, u yerda o'qituvchi darslar davomida ko'rib borishi mumkin. Virtual muzeylar bo'ylab sayohat, albatta, o'quvchilarda ta'limga qiziqish uyg'otadi. Muhim jihati sinfning o'zida bo'lib foydalanish mumkin.

Hozirgi kunda internet sahifalarida sinfdan chiqmasdan tashrif buyurish mumkin bo'lgan virtual muzeylar alohida tavsiya etilmoqda[14]. Jumladan jahonda muzeylar ma'lum tizimga solingan holda tanlab olinib, unda muzeyning joylashgan joyi, fan sohasi hamda asosiy mazmuni bo'yicha keltirilgan. Ular Ermitaj (Sankt-Peterburg), G'alaba muzeyi (Moskva), Kosmik muzey (Moskva), Milliy tabiiy tarix muzeyi (Vashington), Britaniya muzeyi (London), Hayvonot bog'i muzeyi (Sankt-Peterburg), Mixail Bulgakov muzeyi (Moskva), Virtual dengiz muzeyi (Faqat Internetda ishlaydi) kabilardir.

Bundan tashqari 2004-yildan beri konstruktivistik ta'lim nazariyalarining integratsiyasi bilan Turkiyada sinfdan o'qitishda ta'lim texnologiyalari qo'llanila boshlandi. Bu ijobiy tarzda ta'limda yangi sahifa ochdi. Talabalar tadqiqot juda foydali va yoqimli bo'lganini va uning davomida ularning motivatsiyasi ancha yuqori ekanligini ta'kidladilar. Ushbu natijalar tarix fanlarini o'qitishda virtual muzeylardan foydalanish talabalarning motivatsiyasi va kontseptual tushunchalarini oshirishi mumkinligini ko'rsatdi[15].

2006-yil yozining boshida Google «Virtual kompyuter muzeyi» so'rovi orqali 21 milliondan ortiq havolalarni qaytarib berdi - tabiiyki, asosan ingliz tilida, ammo boshqa tillarda ham yaratilmoqda. Ushbu tadqiqot natijasi virtual hududdagi kontseptual dizayn bo'lib, u Internet imkoniyatlarini optimallashtiradigan aloqa platformasidir[16].

«Virtual muzey Internetga o'tkazilgan haqiqiy muzey emas. Virtual muzey ma'lumotlar bazasi arxivi yoki haqiqiy muzeyning elektron to'ldiruvchisi emas. Virtual muzey nihoyat haqiqiy muzeyda yetishmayotgan narsa emas[17]. U murakkab semantik assotsiatsiyalarni amalga oshirish orqali fanlararo yondashuvni qo'llab-quvvatlashi kerak, bu esa foydalanuvchiga obyektlar ortida turgan madaniyatni tushunish va ularni kontekstlashtirishga imkon beradi[18].

Virtual muzey «turli xil ommaviy axborot vositalarida tuzilgan raqamli obyektlarning mantiqiy jihatdan bog'liq to'plamidir. Virtual muzeyda haqiqiy joy yoki makon yo'q va uning obyektlari va tegishli ma'lumotlar butun dunyo bo'ylab tarqatilishi mumkin». Virtual muzey ichida virtual eksponatlar mavjud bo'lib, ularda odamlar zamonaviy animatsiya, ovoz va qidiruv imkoniyatlaridan foydalangan holda o'zlarining ma'nolarini topadilar. Virtual ko'rgazma global auditoriya uchun onlayn kirish zalini taqdim etadi, bu esa potentsialni jonlantiradi[19].

Shunga qaramay, butun dunyodagi va ayniqsa BAA'dagi muzeylarning holati boshqacha, chunki BAA'dagi virtual muzeylar haqidagi hozirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, unda tadqiqotchi BAA muzeylarining holatini virtual texnologiyalardan foydalanish va u qanday qilib ko'proq muzey tomoshabinlarini jalb qilishi mumkinligi haqidagi to'rtta tadqiqot savolnomasini o'rganib chiqdi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar BAA muzeylarini o'rganish va 186 ta jamoat a'zolari o'rtasida tarqatilgan so'rovnomasi edi.

Gipotezalar qabul qilindi va muvaffaqiyatli bo'ldi, natijada BAA muzeylarida virtual muzeylarni ko'paytirish uchun virtual texnologiyalar zarurligi isbotlandi.

Muzeylar ekspozitsiya yoki ko'rgazmalaridan birida bir vaqtning o'zida kolleksiyalar va obyektlarning atigi 30 foizini namoyish qilishi mumkin. Bu yerda virtual ko'rgazma yoki virtual muzey bir vaqtning o'zida ko'proq kolleksiyalar va artefaktlarni namoyish qilish va tasvirlashda muhim rol o'ynaydi[20].

2007-yilda dunyodagi eng yirik Virtual muzeyning yangi bo'limi yaratildi. «Islom san'atini kashf eting» - bu Yevropa va O'rta yer dengizidagi turli muzeylarni birlashtirish uchun boshlangan loyihalardan biridir.

Ushbu loyihada 18 ta muzey ishtirok etib, 1500 ga yaqin Islomiy san'at va arxitektura asarlarini bitta ma'lumotlar bazasida namoyish etdi.

Taqdim etilgan asarlar Umaviylar davrida, Usmonli imperiyasining boshlanishiga qadar Portugaliya, Iordaniya, Misr, Italiya, Tunis, Marokash, Turkiya, Ispaniya, Falastin, Suriya va Jazoir kabi turli mamlakatlarga o'girdir[21].

Umuman olganda, tadqiqotchi nuqtai nazaridan har qanday muzeyni virtualga aylantirish g'oyasi qimmatbaho muzey kolleksiyalari va artefaktlari taqdimotini kengaytirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan eng katta g'oyalardan biridir. Bundan tashqari, chegarasiz muzeylar har qanday muzeyni deyarli tasvirlash uchun bepul veb-sayt yaratish orqali yaxshi ish qilishdi, ammo namoyish etilgan kolleksiyani takomillashtirish va rivojlantirish uchun hali ham ko'proq kuch va mehnat talab etiladi.

Xorijiy ekspertlarning fikriga ko'ra, «virtual muzey» tushunchasini belgilovchi omil-bu muzey kolleksiyasining internetda bepul mavjudligi, uni o'rtacha kompyuter vositalaridan foydalanadigan o'rtacha foydalanuvchi osongina onlayn ko'rishi mumkin. Ekspozitsiya juda murakkab yoki kirish imkoniyati cheklangan dasturlarni ko'rishni talab qilmasligi kerak.

Muzey virtual ma'lumotlarini o'zlashtirish jarayonida ijodiy, muammoli-amaliy xarakterni, dizayn faoliyatini birlashtirgan va talabalarning madaniy va tarixiy ma'lumotlar bilan ishlashda barqaror kompetentsiyalarini shakllantiradigan samarali o'qitish usullarini qo'llash uchun sharoitlar yaratiladi. Virtual o'quv muzeyi dasturlarini o'quv jarayoniga tatbiq etish madaniy-ma'rifiy faoliyatning asosiy shakllarida multimedia versiyasida amalga oshiriladi: virtual ekskursiya, virtual ma'ruza, virtual olimpiadalar va viktorinalardir[22].

XX asrning oxiridan boshlab dunyodagi barcha yirik muzeylar o'zlarining saytlarini yaratishga intildilar, bu esa ushbu muassasaga qiziqish va qiziqishning oshishiga yordam beradi. Buning ajablanarli joyi yo'q, chunki Internetda ko'plab odamlar ma'lumot qidirish, muloqot qilish va bo'sh vaqtni tashkil qilish bilan shug'ullanishadi.

Virtual muzey fenomeni Internet va axborot texnologiyalari sintezi tufayli paydo bo'ldi. Ularning jadal rivojlanishi orqali virtual muzeylar asta-sekin an'anaviy muzeylar saytlaridan uzoqlasha boshladi.

Virtual muzey haqiqiy muzeyning aniq raqamli nusxasi bo'lishi shart emasligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu parametr ba'zi holatlarda, masalan, muzey binosi yoki interyerining

o'zi tarixiy obyektlar va me'moriy yodgorlik bo'lsa, oqlanadi. Ammo haqiqatda o'xshashi bo'lmagan sintetik muhitlarni yaratishda ancha keng imkoniyatlar ochiladi.

Bir qator muammolarni faqat virtual shaklda hal qilish mumkin, xususan:

1) muzey ko'rgazmasida yirik obyektlarni namoyish qilish (masalan, texnik obyektlar: domna pechlari, prokat tegirmonlari, minoralar, ko'priklar, kemasozlik zavodlari, shaxtalar va boshqalar);

2) bir ko'rgazma doirasida jismonan bir joyga ko'chirish mumkin bo'lmagan geografik jihatdan tarqoq obyektlarni namoyish qilish (masalan, turli muzeylar kolleksiyalaridagi eksponatlar);

3) raqamli 3D modellar ko'rinishida qayta yaratilgan chizmalar yoki fotosuratlardan tiklangan vayron qilingan, yo'qolgan obyektlarni namoyish qilish;

4) tarixiy texnik qurilmalar (jumladan, mavjud muzey eksponatlari), texnologik jarayonlar, tarixiy tajribalar ishlashini dinamik vizualizatsiya qilish;

5) tarixiy jarayonlarni (jumladan, fan va texnika tarixi bilan bog'liq bo'lgan) virtual xaritalar yoki globusga geografik havolalar bilan dinamik vizuallashtirish.

Virtual modellashtirishning barcha afzalliklari virtual fan va texnologiya muzeyini yaratishda to'liq amalga oshirilishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, shunga o'xshash muammolar boshqa ilmiy yo'nalish - virtual arxeologiya doirasida hal qilinmoqda.

Texnologik nuqtai nazardan, 3D hujjatlar to'plamiga kirishni ta'minlash va virtual muzeyni amalga oshirish uchun ikkita yondashuvdan foydalanish mumkin: individual yoki ommaviy yo'nalishdir[23].

Virtual muzeylar an'anaviy shaklda mavjud bo'lgan va kompyuter texnologiyalari yordamida yaratilgan zamonaviy san'at obyektlarini kelajak avlodlar uchun saqlab qoladi. Bundan tashqari, virtual muzeylarda tez buziladigan materiallardan yaratilgan san'at asarlari saqlanadi. Shunday qilib, veb-muzeylar, birinchi navbatda, bizning davrimiz badiiy yutuqlarini ommalashtirishga hissa qo'shadi[24].

O'zbekistonda va xorijda ko'rgazmalar tashkil etish hamda muzeylarda saqlanayotgan noyob eksponatlarni jahon miqyosida targ'ib qilishda virtual muzeylarning ahamiyati katta.

Bu borada ham yurtimizda ko'pgina ishlar amalga oshirildi. Jumladan, O'zbekiston tarixi davlat muzeyida zamonaviy ekspozitsiya yaratish borasida davomli ishlar qilib kelinmoqda. 2012-yilda Koreya Respublikasining «Milliy etnografiya muzeyi» bilan ilmiy-madaniy hamkorligida «Koreyaning an'naviy madaniyati» deb nomlangan ko'rgazma ham yangicha usulda ochildi.

Temuriylar tarixi Davlat muzeyida tashkil etilgan «Jahon xazinalaridagi Temuriylarga oid javohirlar» ko'rgazmasida Temuriylarga oid ashyolarning mulyajlari va ular to'g'risidagi filmlar ham namoyish qilingan. Muzeylarda ma'lumotlarni namoyish etishning zamonaviy vositalaridan keng foydalanish bilan bog'liq bo'ldi.

Muzeylarni axborotlash va internet tizimidagi ma'lumotlar bazasini yaratish tomashabinning muzey bilan tanishishda o'zaro muloqot ko'rinishini beradi[25].

O'zbekistonda turizmni yuksaltirish, uni xizmatlar eksportining asosiy omiliga aylantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishdagi rolini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri – tarmoqda innovasion jarayonlarni kuchaytirishdan iborat. Turizmning rivojlanishiga asos bo'layotgan qadimiy, tarixiy meros – ochiq osmon osti muzeylari borasida innovasiyalarning rivojlanishi tarmoqdagi xo'jalik sub'ektlari faoliyati samaradorligini oshirish, barcha resurslaridan unumli foydalanish,

turistik mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish xizmatlar sifatini ko'tarishning asosiy omili. Hozirgi kunda mamlakatimizda turistik xizmatlar bozorini imkoniyatlar darajasida kengaytirishni tarmoqda innovasion faoliyatni jadal rivojlantirishdan ajralgan holda tasavvur qilib bo'lmaydi[26].

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi iqtisodiy va siyosiy hayotning barcha jabhalarida bo'lganidek madaniy sohada, shu jumladan, boy o'tmish merosimizni o'rganish, saqlash hamda uni keng xalq ommasiga targ'ib etish borasida ham tub burilish yasadi. Vatanimiz ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar qatorida O'zbekiston hududidagi muzeylar faoliyatida ham yangi davr boshlandi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida muzeyshunoslik sohasida ham islohotlar jadal olib borilmoqda. Virtual muzeylar borasida faqatgina «Harakatlar strategiyasi» doirasida huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Ular haqida qisqacha to'htalib o'tamiz.

Jumladan, 2017-yil 6-noyabrdagi Vazirlar Mahkamasining qarorida[27] O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida muzeyga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilgan holda mavzuga oid virtual ekskursiyalar tashkil etish, Muзей ekspozitsiyalarida zamonaviy axborot kiosklarini o'rnatish hamda virtual muzeyni tashkil etish choralari ko'rish vazifa etib belgilangan edi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi 975-son Qarori[28] 1-son ilovasining «2017 — 2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari rejasi»da «Virtual muzey» loyihasini amalga oshirish ham belgilangan.

2020-yil 23-maydagi Vazirlar Mahkamasining jahon hamjamiyatida O'zbekiston Respublikasining ijobiy imidjini shakllantirish va mustahkamlash, respublikaning muzey to'plamlaridagi boy tarixiy va madaniy merosini keng targ'ib qilishga oid qarorida «Jonli muzey» loyihasini amalga oshirish belgilangan[29].

O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish, yangi O'zbekistonning yangi tarixini yaratish, moddiy va nomoddiy madaniy meros durdonalarini saqlash va targ'ib etish, xalq og'zaki ijodiyoti va havaskorlik san'atini yanada ommalashtirish, yurtimizning jahon madaniy makoniga faol integratsiyalashuvini ta'minlash, madaniyat va san'at sohasini innovatsion rivojlantirish maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi PF-6000-son Farmoni[30] 1-ilovasida «virtual muzey», «raqamli muzey» loyihalarini amalga oshirish belgilab berilgan.

Ta'kidlab o'tilgan hukumat farmon va qarorlari asosida virtual muzeylar yaratilib keng omma uchun taqdim etilmoqda. Quyida ularning ayrimlarini keltirib o'tamiz.

2019-yilda Samarqandda Markaziy Osiyodagi yagona Smart-muzeyi[31], 2019-yil may oyi boshida SmartChain Ichan-qala muzey-qo'riqxonasida ikkinchi aqlli muzeyi[32], 2020-yil yanvarda Temuriylar tarixi davlat muzeyida Smart-texnologiyalari[33], O'zbekiston tarixi davlat muzeyida Nazzar – innovasion ilovasi joriy qilindi[34].

2020-yil 21-fevralda Madaniyat vazirligida «SmartChain» mas'uliyati cheklangan jamiyat tomonidan MDH davlatlari madaniy merosi virtual muzeylari konsepsiyasi loyihasining taqdimoti o'tkazilgan. Axborot texnologiyalari rivojlanayotgan hozirgi davrda uning imkoniyatlaridan unumli

foydalanish davr talabi. Virtual muzeylar konsepsiyasi ham mazkur yondashuv asosida yaratilgan[35].

2020-yil 28-fevralda Minsk shahridagi MDH Ijroiya qo'mitasida «MDHga a'zo davlatlar madaniy merosi virtual muzeyi»ni ishlab chiqish maqsadida ishchi guruh yig'ilishi bo'lib o'tgan. Unda Ozarbayjon, Armaniston, Belarus, Qozog'iston, Qirg'iziston, Rossiya, Tojikiston va O'zbekiston vakillari ishtirok etishgan[36].

Ekspertlar O'zbekiston vakillari tomonidan bildirilgan yagona Internet-portalini yaratish tashabbusini qo'llab quvvatladi, virtual muzeylar konsepsiyasi loyihasini yuqori baholashdi.

2022-yil 23-yanvarda Jizzaxda elektron muzey o'rnatildi[37]. Unda Smartfon orqali «NazzAR» belgisiga yo'naltirilganda mobil qurilma ekranida real obyektlarning 3D shakllari, video rolidlari, suratlar jonlanadi.

O'zbekistonda ham 20 ga yaqin virtual muzeylar yaratilgan bo'lib, muzeylarga onlayn sayohat qilish imkoniyati yaratilgan[38].

Hozirgi vaqtda muzey pedagogikasi bo'yicha tadqiqotlarga katta e'tibor berilmoqda, lekin asosan an'anaviy ta'lim shakllari: ekskursiyalar, teatrlashtirish elementlari bilan to'garak va to'garak mashg'ulotlari ko'rib chiqilmoqda.

Shuningdek, muzeylar o'z kolleksiyalarini puxta ishlab chiqilgan va izchil taqdimotlarda ommaga ochiq qilib, ommaga taqdim etayotgan ta'lim tajribalari orqali madaniy merosni abadiylashtirishning muhim missiyasini bajaradi. Maktablar muzeylar bilan madaniy asrab-avaylash missiyasini baham ko'radi va ularni yosh fuqarolar uchun samarali ta'lim tajribasini rivojlantirishda tabiiy hamkorlarga aylantiradi. Virtual muzeylarni sinfda o'rganish loyihalari sifatida yaratish yangi raqamli media, World Wide Web va multimedia muallifliklaridan foydalanadigan rivojlanayotgan maktablar tomonidan o'rganilgan strategiyalardan biridir.

N. B. Kirillova, P. A. Lyapustinalar virtual muzeyni muzey pedagogikasi istiqbollari kontekstida kommunikativ madaniyatning yangi modeli sifatida ko'rib chiqishgan[39].

O'tkazilgan tadqiqot virtual muzeyni kommunikativ madaniyatning yangi modeli sifatida o'rganishning keyingi yo'llarini va uning muzey pedagogikasini media ta'limning muhim tuzilishi sifatida keyingi rivojlanishiga ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam berishi haqida xulosaga kelishgan.

Xulosa (Conclusion)

Shunday qilib, Virtual ta'lim muhitidagi, xususan virtual muzeylardagi faoliyati barkamol shaxsni shakllantirish va tadqiqot ko'nikmalarini oshirish uchun bilim olish uchun muhimdir. Ilmiy - tadqiqot ishlari rivojlanayotgan, tarbiyaviy, vatanparvarlik, kommunikativ, madaniy va ma'rifiy, o'qitish, motivatsion imkoniyatlarga ega, mustaqil ishlash ko'nikmalarini rag'batlantiradi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida muzeyshunoslik sohasidagi islohotlar tadrijida huquqiy-me'yoriy hujjatlar «Virtual muzey», «Jonli muzey», «Raqamli muzey» loyihalariga faqatgina 2017-2021-yillarga mo'ljallangan «Harakatlar strategiyasi»dan boshlab alohida e'tibor qaratilgan.

Muzey va axborot fanlari adabiyotida muzey bilan bog'liq raqamli axborot resurslari uchun sinonim sifatida turli xil atamalar qo'llaniladi, masalan elektron muzey, raqamli muzey, onlayn muzey, gipermedia muzeyi, meta-muzey, veb-muzey va kiberfazo muzeyi. Bu atamalarning barchasi

raqamli muzey ma'lumotlari kontseptsiyasini baham ko'radi, ular onlayn foydalanish mumkin bo'lgan kolleksiyada birlashtiriladi.

Virtual muzeylar juda ko'p afzalliklarga ega, ammo kamchiliklar ham mavjud: «sayohat qilish» paytida foydalanuvchi ko'plab tegishli ma'lumotlarga duch keladi; jonli aloqa yo'q; ulanish tezligi va kompyuter dasturlari zaif bo'lishi mumkin, Internetdan cheksiz foydalanish insonning ish faoliyatini pasaytiradi, odam ozgina his-tuyg'ularni namoyon qiladi, kompyuterda uzoq muddatli ishlash ko'z, miya va umurtqa pog'onasi kasalliklariga olib keladi. Virtual muzeyni zamonaviy madaniyat hodisasi sifatida ko'rib chiqish axborot texnologiyalarining ijtimoiy-madaniy makoniga ta'sirini ko'rsatadi.

O'zbekistonda 2019-yilda Amir Temur maqbarasi va Ichan-qala muzey-qo'riqxonasida Smart-muzeylari ochilgan, 2020-yilda Temuriylar tarixi davlat muzeyi va O'zbekiston tarixi davlat muzeyida Nazzar – innovation ilovasi, 2022-yilda Jizzaxda «NazzAR» startap loyihasining elektron muzeyi o'rnatilgandi. 2020-yilda «MDHga a'zo davlatlar madaniy merosi virtual muzeyi» loyihasi ishlab chiqilgan hamda 20 ga yaqin virtual muzeylar platformasi yaratilgan.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati (Reference):

1. Bashaer Jamal Ahmad Mohammad Yateem. Virtual Museums Technology: A Case Study in the UAE Museums (A dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the degree of MSc IT MANAGEMENT at The British University in Dubai) Dr. Khaled Shaalan. October 2017. -P.20.
2. Кучурин В.В. Виртуальная музейная педагогика: современные возможности и перспективы// ГОУ ЦПКС ДППО «Научнометодический центр» Красногвардейского района (Каталог виртуальных музеев).
3. Ходжыев В. Мuzey pedagogikasi: taraqqiyot tarixi va istiqboli// PEDAGOGIKA (Ilmiy-nazariy va metodik jurnal) 2016, 4-son. -B.18-19.
4. Povroznik N. (2016) Typology of Virtual Museums and Their Potential for Providing Information for Historical Sciences. In Proceedings of the International Conference "Electronic Imaging & the Visual Arts, EVA-2016». 23-24 June, 2016. St.-Petersburg. , 2016. pp. 61-65.
5. Пугач О.В. Музейная педагогика: проблемы и перспективы развития//Вестник Донецкого педагогического института № 2 2017. -С.178-185.
6. https://themuseumreviewjournal.wordpress.com/2019/08/02/tmr_vol4no1_schweibenz/21.11.2023
7. Абзалова А. А. Виртуальный музей в докомпьютерную эпоху// Вопросы музеологии 2 (16) / 2017. -С.13.
8. <https://studentopedia.ru/kulturologiya/tehnologii-sozdaniya-virtualnogo-muzeya---razrabotka-virtualnogo-muzeya-igrovoj-industrii.html/murojaatsanasi.22.03.2024>.
9. <https://karpinsktower.ru/work/что-такое-виртуальный-музей/23.10.2013>
10. Калугина Т. П. Художественный музей как феномен культуры. СПб., 2008. -С.222.
11. Goldstein B. Audience survey of museums at the beginning of 2005 // Culture and communication. Proceedings of the XIX Congress of International Association of Empirical Aesthetics. – Avignon: IAEA, University of Avignon, 2006/ –pp. 39–41.

12. Василина Д.С. Виртуальный музей как феномен современной культуры // Международный журнал исследований культуры. 3 (24) 2016. -С.96-102.
13. Atamuratov R.K. The importance of the virtual museums in the educational process// European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 2, 2020 Part II. - P.89-93.
14. <https://pedsovet.org/article/8-virtualnyh-muzeev-kotorye-mozno-posetit-ne-vyhoda-iz-klassa/15.01.2024>
15. Yuri Polak. The History of Computers and Computing in Virtual Museums. 1st Soviet and Russian Computing (SoRuCom), Jul 2006, Petrozavodsk, Russia. pp.201-207, 10.1007/978-3-642-22816-2_24hal-01568387
16. Melchior M (2014) Fashion and the Museums. In: Melchior M, Svensson B (Eds.), London: Bloomsbury, UK.
17. Moscati P (Eds.) (2007) Virtual Museums and Archaeology: The Contribution of the Italian National Research Council. Firenze, Italy: Italian National Research Council.
18. Clark J (2014) Exhibiting Fashion: Before and After 1970. New Haven and London, Yale University Press, UK.
19. Christine Castle M., Ph.D. Presented at the Ontario Museum Association's Colloquium on Learning in Museums VII in Peterborough, Ontario on October 20, 2004. www.museumsontario.com.
20. Bashaer Jamal Ahmad Mohammad Yateem. Virtual Museums Technology: A Case Study in the UAE Museums (A dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the degree of MSc IT MANAGEMENT at The British University in Dubai) Dr. Khaled Shaalan. October 2017. - P.17-19.
21. Баранюк М. Виртуальный музей – феномен современной культуры // VINCHI INTERACTIVE. URL: <https://vinchi-interactive.ru/blog/virtualnyiy-muzej-sovremennyiy-fenomen-kulturyi.html> (дата обращения: 20.02.2021).
22. Taranova T.N. Virtual Museum Technologies and the Modern Educational Process (VI International Forum on Teacher Education) Proceedings IFTE-2020, 2513-2521 doi:10.3897/ap.2.e2513
23. Леонов А.В. Виртуальный музей науки и техники: настоящее и будущее// Вопросы истории естествознания и техники. 2015. Т. 36. № 4. С. 783–795.
24. Максимова Т.Е. Виртуальные музеи: Функция сохранения «Современности»//Культурология. № 7 (33) 2013, часть 2. -С.89-90.
25. Қажумова Ш. Музейлар ва замонавий технологиялар// Moziydan sado. 1(57)2013. -Б.10.
26. Миралиева Ш. А. Виртуал музейлар яратишнинг жаҳон тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг ривожланиш истикболлари. Тарих фан. бўйича фал. докт. (PhD) дисс...авт.-Т.: 2019.
27. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 891-son qarori

28. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi “2017 — 2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 975-son Qarori
29. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 23-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida muzey va teatrlarning marketing faoliyati samaradorligini oshirish to‘g‘risida”gi 325-son qarori
30. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6000-son Farmoni
31. https://www.xabar.uz/uz/texnologiya/samarqandda-markaziyo-osiyodagi-yago/murojaat_sanasi/04.06.2024
32. <https://www.spot.uz/ru/2019/04/23/smart-museum/25.05.2023>
33. Ўз Р ФА Темурийлар тарихи давлат музейининг 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасида амалга оширилган ислохотлар бўйича маълумотномаси
34. Ўз Р ФА Ўзбекистон тарихи давлат музейининг жорий архиви (Ўз Р ФА Ўзбекистон тарихи давлат музейининг 2022 йил Ҳисоботи)
35. https://uzbekembassy.com.my/uzb/news_press/madaniyat/virtual_muzeylar_konepiyasi_taqdim_etildi.html/murojaat_sanasi/04.06.2024
36. https://uzbekembassy.com.my/uzb/news_press/madaniyat/mdhga_azo_davlatlar_madaniy_merosining_virtual_muzeyi_yaratiladi.html murojaat_sanasi/04.06.2024
37. <https://oz.sputniknews.uz/20220123/jizzaxda-elektron-muzey-ornatildi---foto-22338227.html/31.05.2024>
38. <http://360.vrmuseum.uz/museum5>
39. Kirillova, N. B., & Lyapustina, P. A. (2023). Virtual museum as a new model of communicative culture and museum pedagogy prospects. *Perspektivy nauki i obrazovania – Perspectives of Science and Education*, 63 (3), 662-675. doi: 10.32744/pse.2023.3.40

Egamberdiyeva Nafisa Mustafayevna

Associate Professor at Navoi State Pedagogical Institute

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy, Professor

G'aybullayev Otabek Muxammadiyevich,

Uzbekistan

Received 4th July 2024, Accepted 11th July 2024, Online 20th August 2024

THE PLACE OF THE DEVELOPMENT OF THE CULTURE OF YOUTH INTERACTION IN THE FAMILY IN THE SYSTEM OF MORAL VALUES

Abstract. In this article, ethical processes aimed at developing the culture of behavior of the Uzbek youth in society, philosophical thinking issues arising as a result of spiritual growth are scientifically researched. In order for young people to grow up with high spirituality, it is important to first of all be enlightened, intelligent and knowledgeable, as well as to have a deep understanding of the relevance of the culture of behavior and the things and events in reality. The development of young people, assimilation of examples of high moral culture left by their ancestors, is characterized by the rich history left by ancestors, the strengthening of moral values that have been updated over the centuries, and the honoring of national values. Today, it is important to be aware of the ideas of the world of various ideologies, which influence the change of the culture of behavior of young people in society, to preserve the identity of the nation. It is necessary to connect moral values with the experience of centuries with nationality in the philosophical mind of young people through the culture of treatment, to inculcate the world of spirituality in real life into the worldview of young people. The role of the family in bringing moral attitudes to the culture of behavior in society to a new level in young people is considered important. These aspects are covered philosophically in the article, and issues of developing a culture of behavior based on moral values that are compatible with nationalism are revealed.

Key words: Society, Uzbek people, behavior culture, moral values, social development, national values, traditions, culture, gender, spirituality, philosophical research.

OILADA YOSHLAR MUOMALA MADANIYATI RIVOJLANISHINING AXLOQIY QADRIYATLAR TIZIMIDAGI O'RN

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalqi yoshlarining jamiyatdagi muomala madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan axloqiy jarayonlar, ma'naviy yuksalish natijasida vujudga keladigan falsafiy tafakkur masalalari ilmiy tarzda tadqiq etiladi. Yoshlarning yuksak ma'naviyatli

bo‘lib voyaga yetishida birinchi galda ma’rifatli, zukko va bilimdon bo‘lshi bilan bir qatorda muomala madaniyatining dolzarbligi, voqelikdagi narsa va hodisalarni chuqur anglashi muhim sanaladi. Yoshlar ib yetishishi, ajdodlaridan qolgan yuksak axloqiy madaniyat namunalari o‘zlashtirishi falsafiy unyoqarashning shakllanishida ajdodlardan qolgan boy tarix, asrlar davomida yangilanib kelgan axloqiy qadriyatlar o‘zining mustahkamlanib borganligi, milliy qadriyatlarni e‘zozlashi bilan xarakterlanadi. Bugun yoshlarning jamiyatdagi muomala madaniyatini o‘zgartirishga ta’sir qilayotgan xilma-xil mafkuralar dunyosi g‘oyalaridan ogoh bo‘lish, millatning o‘zligini asrash muhimdir. Asrlar tajribasiga ega axloqiy qadriyatlarni yoshlar falsafiy ongida muamola madaniyati orqali milliylik bilan bog‘lash, real hayotdagi ma’naviyat dunyosini yoshlar dunyoqarashiga singdirish axloqiylikni talab etadi. Yoshlarda jamiyatdagi muomala madaniyatiga bo‘lgan axloqiy munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqishda oilaning roli muhim sanaladi. Ushbu jihatlar maqolada falsafiy tarzda yoritilib, milliylikka uyg‘unlashgan axloqiy qadriyatlar negizida muomala madaniyatini rivojlantirish masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Jamiyat, o‘zbek xalqi, muomala madaniyati, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyot, milliy qadriyatlar, an’analar, madaniyat, gender, ma’naviyat, falsafiy tadqiqot.

МЕСТО РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МОЛОДЕЖИ В СЕМЬЕ В СИСТЕМЕ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация. В данной статье научно исследуются этические процессы, направленные на развитие культуры поведения узбекской молодежи в обществе, вопросы философского мышления, возникающие в результате духовного роста. Чтобы молодые люди выросли высокой духовностью, важно, прежде всего, быть просвещенными, умными и знающими, а также иметь глубокое понимание актуальности культуры поведения и вещей и событий в действительности. Развитие молодежи, усвоение образцов высокой нравственной культуры, оставленной предками, характеризуется богатой историей, оставленной предками, укреплением моральных ценностей, обновлявшихся на протяжении веков, почитанием национальных ценностей. Сегодня важно быть в курсе представлений мира о различных идеологиях, которые влияют на изменение культуры поведения молодежи в обществе, для сохранения идентичности нации. Необходимо через культуру обращения связать моральные ценности с многовековым опытом с народностью в философском сознании молодежи, привить мир духовности реальной жизни в мировоззрение молодежи. Важной считается роль семьи в выведении нравственных установок, культуры поведения в обществе на новый уровень у молодежи. В статье эти аспекты освещены философски, а также раскрыты вопросы формирования культуры поведения, основанной на моральных ценностях, совместимых с национализмом.

Ключевые слова: Общество, узбекский народ, культура поведения, моральные ценности, общественное развитие, национальные ценности, традиции, культура, пол, духовность, философские исследования.

KIRISH (INTRODUCTION)

O'zbek xalqining milliy taraqqiyot yo'li o'ziga xos tarixiy jarayonlarda yaratilgan axloqiy qadriyatlarning rivojlanishi asosida oilalarning mustahkamlanib borishiga xizmat qilgan. Bu esa, barcha jamiyatlarga xos tuzilishida ega bo'lgan oilaviy an'analar madaniy taraqqiyotdagi muammolarni o'z dunyosiga birlashtirib, insonlarni egzu maqsadlar sari chorlagan. Yangi O'zbekistonning falsafiy tafakkurida yoshlar muomala madaniyatini boyitish doimo dolzarb jarayon sanalgan. Jamiyatning ijtimoiy landshafti rivojlanayotgan bir sharoitda o'zbek oilalarining falsafiy asoslarini yoshlar ijtimoiy hayotidagi rolini mustahkamlash, ularda muomala madaniyatini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Yangi O'zbekistonda boshqaruv, iqtisod va jamiyat axloqiy me'yorlarida o'zgarishlar ro'y berayotgan bir paytda oilaviy tuzilmalarga xos bo'lgan falsafiy muammolarni tushunish ajdodlardan meros bo'lgan muomala madaniyatini asrab-avaylash zamonaviylik murakkabliklarini yo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb yetadi. Yangi O'zbekistonda o'zbek oilasiga oid eng asosiy falsafiy muammolardan biri an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi muomala madaniyatini uyg'unlashtirishdir[1]. Bu borada davlatning izchil islohotlari amalga oshirilib borishi natijasida xalqning axloqiy qadriyatlarga munosabati paradigmal tarzda yangilanib bormoqda. Yoshlarning jamiyatda ajdodlar merosiga ixlosmandlik tuyg'ulari kengayib, milliy mentalitetda yoshlarning muomala madaniyatini yuksaltirish borasida innovatsion g'oyalar vujudga kela boshladi. Yoshlarning falsafiy dunyoqarashi o'zgarib voqelik haqidagi tasavvurlari, ijtimoiy qarashlari, axloqiy qadriyatlarni anglash jarayonlari kengayib bora boshladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Har bir tadqiqot o'zining ilmiy taraqqiyot yo'lini belgilar ekan, turli global ta'sirlardan omon qoladigan izlanishlar negizida vujudga keladi. O'zbek yoshlarining muomala madaniyatini rivojlantirishga doir qator tadqiqotlar faylasuflar, axloqshunoslar tomonidan an'anaviy oilaviy qadriyatlarga bog'liq holda o'rganilgan. Taniqli chet ellik olimlar D.Lokk, J.J.Russo, R.Myullerson, K.Popper, B.Spinoza, D.Turiman, L.Drobijeva, A.Karnishev U.Altermatt B.Freyxof, Y.Altermatlar muomala madaniyatining bag'rikenglikka xos axloqiy jarayonlarini tadqiq etishgan. Muomala madaniyatining rivojlanishida axloqiy va falsafiy qarashlarni respublikamiz olimlaridan O'.Mirzayev, I.Saifnazarov, A.Obidov, F.R.Abdurahmonov, M.A.Nurmatova, N.B.Abdullayeva, E.Qodirov, O.P.Musayev, B.Hasanov, I.Karimov, E.Karimova, N.Mamanazarov, T.Maxmudov, S.O.Otamuratov, V.Qo'chqorov, Z.R.Qodirova, X.X.Xonazarov, E.Yu.Yusupova, O.G'aybullayev[2]lar o'rganishgan. O'zbek oilaviy muomala madaniyatiga chuqur singib ketgan oqsoqollarga hurmat, oila tuzilmalar orqali jamoaviy qarorlar qabul qilish yosh avlod o'rtasida individual tenglikka intilish bilan birga yashaydi. Ushbu madaniy merosni saqlash tez o'zgaruvchan dunyo imkoniyatlarini qamrab olish o'rtasidagi nozik muvozanatni talab qiladi. Qolaversa, genderning oiladagi o'rni o'zbek jamiyatida chuqur aks-sado beradigan falsafiy savollarni tug'diradi. Tarixiy jihatdan, patriarxal me'yorlar oilaviy va ijtimoiy kontekstlarda erkaklar va ayollar uchun aniq umidlar bilan gender rollarini belgilab bergan. Biroq, yangi O'zbekiston gender tengligi va

imkoniyatlarni kengaytirishga intilayotgani sababli, bu an'anaviy rollar qayta baholanadi. Gender tenglikning tabiati, o'ziga xoslikning o'zaro bog'liqligi va oilaviy dinamikaga ta'siri haqidagi falsafiy tadqiqotlar o'zbek yoshlari uchun yanada inklyuziv va adolatli ijtimoiy madaniyatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (RESEARCH METHODOLOGY)

Zamonaviy hayotning tez sur'ati oilaviy hayotning an'anaviy ritmlarini buzishi, mazmunli shaxslararo aloqalar uchun vaqt va makonni kamaytirishi ham mumkin. Falsafiy nuqtai nazardan, bu vaqtning tovarga aylanishi, tez sur'atda rivojlanayotgan jamiyatda oilaviy muomala madaniyati majburiyatlarning tabiati, hissiy jihatdan qondirish va moddiy boylikka intilish haqida savollar tug'diradi. Bu falsafiy muammolarni hal yetishda yangi O'zbekistonning oila siyosatiga yondashuvi muhim o'rin tutadi. Hukumat oilalar hamjihatligi, avlodlar o'rtasidagi hamjihatlik va gender tengligini qo'llab-quvvatlovchi siyosatni ilgari surish orqali yoshlarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan ijtimoiy muomala madaniyatini rivojlantirib kelmoqda. "Muomala jarayoni ikki taraflama xarakterga ega: u o'z mohiyatiga ko'ra axborot yoki ma'lumotlarni shunchaki uzatish va qabul qilishga qaraganda keng qamrovli bo'lib, ikki yoki undan ortiq insonlarning o'zaro ta'sirining murakkab tizimi hisoblanadi. shunga ko'ra muomala aktiv bir insonning boshqa inson bilan muomalaga kirishib, unda o'zinikiga o'xshash xususiyatlarni topa olishi, ularga munosib javob qaytarishi, ular bilan o'zaro muloqotda optimal darajaga erishsagina o'zining muomala jarayonidagi munosib o'loniga ega bo'ladi"[3]. Har bir oila bo'yicha falsafiy mulohazalarni o'z ichiga olgan ta'lim tashabbuslari yoshlarga madaniy merosni hurmat qilish bilan birga zamonaviy hayotning murakkabliklarida harakat qilish imkoniyatini beradi. Pirovardida, yangi O'zbekistonda yoshlar o'rtasida ijtimoiy madaniyatni rivojlantirishda oilaning falsafiy muammolari ko'p qirrali va kengroq ijtimoiy o'zgarishlar bilan chuqur bog'langan. Mulohaza yuritish, avlodlararo muloqotni rivojlantirish va inklyuziv siyosatni amalga oshirish orqali O'zbekiston turli xillikni nishonlaydigan, tenglikni targ'ib qiluvchi va o'zining oilaviy an'alarining boy merosini saqlaydigan muomala madaniyatini tarbiyalash lozim.

Yangi O'zbekiston yoshlari muomala madaniyatini yuksaltirishda oila bilan bog'liq falsafiy muammolar muhim o'rin tutadi. Oila jamiyatning asosiy yelementi bo'lib, unda yoshlarning xulq-atvori, hayotiy tamoyillarini belgilovchi qadriyatlar, me'yorlar va munosabatlar shakllanadi. Zamonaviy o'zbek jamiyatida oila institutiga ta'sir yetuvchi, yangi falsafiy mulohazalar, bahs-munozaralarga sabab bo'ladigan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Asosiy muammolardan biri bu oiladagi an'anaviy rol va funksiyalarning o'zgarishi bilan bog'liqdir. Tezkor ijtimoiy o'zgarishlar, iqtisodiy islohotlar va madaniy siljishlar oilaviy munosabatlarning tuzilishi, dinamikasiga ta'sir qiladi. Yoshlar oilada va umuman jamiyatda odatiy xulq-atvor namunalarini qayta ko'rib chiqish zarurati bilan duch kelishmoqda. An'anaviy qadriyatlar va zamonaviy muammolar o'rtasidagi muvozanat ham o'zining xilma-xil qirralarini namoyon etib kelmoqda. Yangi O'zbekiston yoshlari bir vaqtning o'zida zamonaviy turmush tarzi, qadriyatlariga intilish bilan birga milliy-madaniy o'zlikni saqlab qolish masalasi oldida turibdi. Bu oilaviy munosabatlar shaxsning jamiyatdagi rolini yangi falsafiy asoslarini izlashga olib keladi[4]. Shuningdek, oila va jamiyatda gender tengligi masalasi ham muhim muammolardan biridir. Yoshlar yerkak va ayol o'rtasida yanada adolatli va barkamol munosabatlar

o'rnatishga intilmoqda, bu yesa oilaviy rishtalarning mohiyati va tabiati haqida falsafiy mulohazalarni keltirib chiqaradi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

Yangi O'zbekiston yoshlarining muomala madaniyatini yuksaltirishda oilaning falsafiy muammolari tizimida an'anaviylik va zamonaviylik, tenglik va o'ziga xoslik o'rtasidagi muvozanatni topish muhim sanaladi. Bu muammolar puxta tahlil qilish, falsafiy mulohaza yuritish va yangi O'zbekistonning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadigan oila muomala madaniyatini yaratishda innovasion yondashuvlarni izlashni talab yetadi. O'zbek oilalaridagi muomala madaniyati yosh avlod tarbiyasi va dunyoqarashini shakllantiradigan an'analari, qadriyatlar bilan uzviy bog'langan. Bu masalalar an'anaviylik va zamonaviylikning birga rivojlanayotganligini ko'rsatadi. O'zbek oilalaridagi muomala madaniyati madaniy urf-odatlariga rioya qilish, madaniy merosni asrab-avaylash, avlodlar o'rtida o'tib kelayotgan milliy qadriyatlarni saqlashda namoyon bo'ladi. Globallashuvning hayotni barcha jabhalariga kirib borayotganligi natijasida yoshlarning milliy an'analarni hurmat qilishi zamonaviy turlicha madaniy to'qnashuvlar vujudga keladi. O'zbek oilalarida yoshlarning ham qarashlari hurmat qilingan holda oilaviy rishtalar qadrlanib, milliylikka itoatkorlik rag'batlantirilib boriladi. Bundan tashqari, o'zbek oilalarining muomala madaniyati borasidagi qarashlari ajdodlar ma'naviyati va orzu-umidlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, yoshlar uchun dasturlamal vazifasini bajaradi. An'anaviy qadriyatlarning bugun yangi O'zbekiston sharoitida e'zozlanayotganligi, huquqiy me'yorlarga amal qilish, jamiyatdagi o'ziga xos ma'naviy imkoniyatlardan oqilona foydalanish alohida rol o'ynaydi. "Jamiyatda "axloqiy munosabatlar ijtimoiy muhitning tarkibiy qismi bo'lib, u yoshlarni tolerantlikni o'zlashtirishi hamda ehtiyoj darajasida unga amal qilishi uchun poydevor vazifasini o'taydi. Bag'rikenglik madaniyatining rivojlanishi axloqiy munosabatlar bilan bog'liq bo'ladi"[5]. Oilada yoshlarning imkoniyatlarni kengaytirish, ularning alohida ajralib turadigan muomala madaniyatini oilaviy munosabatlarga uyg'unligini ta'minlash jamiyatdagi gender adolatni namoyish etadi. Qolaversa, rivojlanayotgan axborot texnologiyalari va ommaviy axborot vositalari o'zbek oilalari muomala madaniyatiga yangi o'lchovlar kiritib, virtual o'zaro munosabatlarning oilaviy rishtalarga bog'lanishida madaniy o'ziga xoslikka ta'sir o'tkazmoqda. Yoshlarning ijtimoiy media tarmoqlari va raqamli ulanish sohasida virtual sayr qilishlari ba'zida oilaviy masalalarda o'zining aks ta'sirini namoyish etmoqda.

Yoshlarning oidagi muammolarini hal qilishda ochiq muomala madaniyatini rivojlantirish zarur. Ularning avlodlar o'rtasidagi fikr almashishini doimo rag'batlantirib borish, axloqiy ongiga singdirilayotgan me'yorlarga oqilona milliy nutq bilan yondashish, ularda hamdardlik tuyg'usini rivojlantirish muhim qadamdir. Yoshlar mulohaza qobiliyatini va falsafiy dunyoqarashini xilma-xilligini ta'minlashda kelajak imkoniyatlarni o'rganish, an'analarga hurmat ko'rsatadigan yo'lni ko'rstaish, o'zbek oilaviy hayotining mohiyatini mustahkamlash va boyitish muhimdir. O'zbek oilalarida yoshlar muomala madaniyatining yangi O'zbekistonda shakllanishi va rivojlanishiga e'tiborni kuchaytirish murakkab va ko'p qirrali hodisadir. O'zbek oilalarida ham boshqa oilalar qatori urf-odatlar, qadriyatlar va madaniy me'yorlarni kelajak avlodga yetkazishda asosiy bo'g'indir. Biroq, zamonaviy muammolar va ijtimoiy o'zgarishlar an'anaviy qadriyatlarga va me'yorlarga o'z ta'sirini o'tkazib, yoshlar uchun dolzarbligi va ahamiyatini shubha ostiga qo'yishi mumkin [6].

Globallashuvning jadal rivojlanishi sharoitida an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolish, yoshlarni tarixiy merosga hurmatini oshirish zarurdir. O'zbek oilalarida kattalarni hurmat qilish, diniy urf-odatlariga rioya qilish kabi oilaviy an'analarga hurmat zamonaviy dunyoda yoshlarning o'zini namoyon qilishi va o'z taqdirini o'zi belgilashga intilishi o'rtasidagi muvozanatda namoyon bo'ladi. Yosh avlod shaxsini shakllantirishda oilaning o'rni beqiyos bo'lib, tez rivojlanayotgan dunyoda ularga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan muammolar ham mavjud. Bu yesa, yoshlarning dunyoqarashi va ijtimoiy moslashuvini shakllantirishda oilani qo'llab-quvvatlash va tarbiyalashning ahamiyati muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'zbek oilalaridagi yoshlar muomala madaniyatining falsafiy hijatlari qadimgi an'analar bilan uzviy aloqador sanaladi. Bu oiladagi an'anaviy axloqi qadriyatlarga e'tiborni kuchaytirib, zamonaviy voqyelikka moslashtirish zarurligini talab qiladi.

Jamiyatda har bir oila axloqiy qadriyatlar asosida mustahkam munosabatlarni tizim yondashuv asosida amalga oshiradi. Oila a'zolari o'z ehtiyojlarini amalga oshirish uchun aniq rejalar bilan ishlashi ko'proq ijobiy samara beradi. Oilada farzandga ma'lumot va bilim berishda qadriyatlardan foydalanish muhimdir. Oila bilan ularning rivojlanishi haqida ma'lumot olishda ta'lim muassasalari o'rtasidagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash muhim hisoblanadi. "Oiladan ma'lumot almashinishning tegishli usullaridan foydalangan holda, tushunarli tarzda faoliyatni amalga oshirish dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda" [7].

Ma'naviy munosabatlarning globallashuv jarayonida oilada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda axloqiy qadriyatlar yosh avlodni tarbiyalashda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda bir qarashda ahamiyatsiz bo'lib ko'ringan, ammo inson ma'naviyatiga qarshi qaratilgan kichik bir yangilik ham borligini unutmaslik kerak. Bu ko'zga ko'rinmas bo'lib tuyulsa ham kelajakda jamiyatga juda katta zarar keltirishi mumkin. Keyin uni hech narsa bilan qoplab bo'lmaydi. Bunday tobora ortib borayotgan xavf-xatarlarga qarshi kurashda biz doimo ogoh, sezgir, ehtiyotkor bo'lishimiz kerak. Bunga esa har tomonlama chuqur o'ylangan, ilmiy jihatdan yo'lga qo'yilgan, doimiy va uzluksiz ijtimoiy barqarorlik bilan javob bera olamiz [8].

Oilaviy an'analarni ijtimoiy barqaror bo'lishida xalqning asrlardan asrga, ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan axloqiy qadriyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki oilaviy qadriyatlar o'zbek xalqi tomonidan qadrlanib, e'zozlanib kelinmoqda va shunday bo'lib qolaveradi. Oilaviy an'analarda axloqiy qadriyatlarga aylangandagina ularning ta'lim - tarbiyadagi qadr-qimmati, yoshlardagi muloqot madaniyatini shakllantirishdagi amaliy ahamiyati yanada ortadi. Shuning uchun ham oilaviy an'analarda yoshlarni tarbiyalashda, oilaviy hayotga tayyorlashda tarbiya vositasi bo'lib qolaveradi. Masalan, hashar, salomlashish, mehmondo'stlik, to'y, ko'pkari, keksalarni hurmatlash, kabi yuzlab oilaviy an'analarda o'zbek xalqining ma'naviy - axloqiy qadriyatlariga aylanganini ko'rsatish mumkin.

Oilada muomala madaniyati kundalik salomlashish va xayrlashish paytida, shuningdek, oilaviy uchrashuvlar kabi rasmiy tadbirlarda sodir bo'ladi. Bu imkoniyatlarning barchasi sizdan oilaning o'ziga xos xususiyatlarini, jumladan, ohang, so'z tanlash va og'zaki bo'lmagan muloqotni, masalan, yuz ifodalari, tana tilini bilish xushmuomala bo'lishni talab qiladi. Ushbu xususiyatlardan xabardor bo'lganingizda, biz oilani ko'proq qo'llab-quvvatlaydigan, hurmat qiladigan tarzda muomala madaniyatiga ega bo'lamiz. Oilada ota-ona doimo farzandining ahvolini bilishga intiladi,

uni rag'batlantiruvchi javoblarni taklif qilishdi va biror narsa tushunilmagan bo'lsa, tushuntirishni so'rash orqali qulay va samarali muloqotni qo'llab-quvvatlaydi.

Oiladagi ijtimoiy barqarorlik madaniy qadriyatlarning turlicha bo'lishiga qaramay, qadriyatlarning muomala madaniyatiga sababchi bo'lishiga, sezgir bo'lgan muloqot amaliyotlaridan foydalanishga xizmat qiladi. Har bir oila o'z farzandlariga o'z madaniyati, e'tiqodlari va urf-odatlarini doirasida muvaffaqiyat qozonishni o'rgatadi. Oiladagi muomalada salomlashishning turli shakllari va sarlavhalardan foydalanish afzalroq bo'lishi mumkin. Turli madaniyatlarda belgilangan erkak va ayol rollari, og'zaki bo'lmagan muloqot va tana tili masalan, ko'z bilan muloqot ham ijobiy natija beradi.

Intellectual ta'lim ota-onalarning bolalarni bilim bilan boyitishda, ularni qo'llash va doimiy yangilash zaruriyatini yaratishda manfaatdor ishtirokini nazarda tutadi. Kognitiv qiziqishlar, qobiliyatlar, moyillik va mayllarni rivojlantirish ota-onalarning g'amxo'rliqi markazida joylashgan bo'ladi [9].

Oiladagi qadriyatlar, madaniy-axloqiy tarbiya shaxsni shakllantiruvchi munosabatlarning o'zagi hisoblanadi. Bu yerda sevgi, hurmat, mehr-oqibat, odob, halollik, adolat kabi axloqiy qadriyatlarni tarbiyalash birinchi o'ringa chiqadi. Oilada oqilona ehtiyojlar, mas'uliyat, mustaqillik, tejamkorlik shakllanadi.

Oilada ijtimoiy barqarorlikni ta'minlagan holda muomala madaniyatini yo'lga qo'yish farzandlarning o'zlarini xavfsiz, qulay va do'stona his qilishlari uchun imkoniyat yaratadi. Oila bilan muloqot uslublarining kombinatsiyasidan foydalanish ularning ehtiyojlarini qondirish uchun eng yaxshi natija beradi. Oila bilan suhbatlar turli sabablarga ko'ra qiyin bo'lishi mumkin. Ba'zida oila bilan baham ko'rgan narsalardan xafa bo'lish va hatto farzandning bir bir dasturxonda o'tirmaslikkacha qaror qilishidan xavotirlanish mumkin. Bundan tashqari, oila bilan tashvishlar haqida suhbatlashish qiyin bo'lishi mumkin bo'lsa-da, ular oilaga g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, yosh bolaning rivojlanishi va o'rganishini o'ylagan tarzda ifoda etish imkoniyatini beradi [10]. Tushunmovchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin, chunki sizning qarashlaringiz va vaziyatni tushunishingiz oila a'zolariningiznikidan farq qilishi mumkin. Bunday hollarda vaziyatga bir nechta nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish foydali bo'ladi. Masalan:

Oilada har bir shaxs o'zini qulay his qilishi uchun to'g'ri muloqot olib borishi, oilaviy qadriyatlarni bilish muhimdir. Ularning qiziqishlari, merosi va madaniyati, ehtiyojlari va farzandlariga bo'lgan umidlari, orzularini hurmat bilan o'rganish muomala madaniyatini oshishiga olib keladi. Oila bilan muloqot qilishda oilaning ichki maxfiyligini saqlash va oiladaning shaxsiy daxlsizlik huquqini hurmat qilish juda muhimdir.

Xalqimizning ma'naviy olamini muhofaza qilish, xalqaro maydonda kechayotgan jarayonlarning asl mohiyatini anglash, zamonamizning dolzarb masalalari yuzasidan xolis va mustaqil fikrni shakllantirish bugungi kunda har bir oilaning asosiy vazifasidir. Buning uchun yurtimizda barcha imkoniyatlar mavjud va ulardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS)

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning muomala madaniyatiga kompleks yondashuv turli avlodlar o'rtasidagi muloqotni, tajriba almashishni va murosani izlashni talab qiladi. Bu jarayonda amalga oshiriladigan ishlar bevosita o'zining aniq tasnifi, tarixiyligi, qadriyatlar rivojlanishidagi o'rniga ega

bo'lishi lozim. Jamiyatda muomala madaniyatining qadriyatlar va urf-odatlarini saqlash tizimidagi o'rnini belgilash, ularning o'zgaruvchan turmush sharoitlariga moslashishini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv yangi O'zbekistondagi oilalarda o'ziga xos muomala madaniyatini asrab-avaylash, yoshlarni an'anaviylik va zamonaviylik uyg'unligida kamol toptirishga ko'maklashishga, zamonamiz qiyinchiliklarni samarali yengish imkonini beradi. Yoshlarning har bir faoliyatida muomala madaniyatiga milliy qadriyatlar negizida munosabatda bo'lish, mahallalardagi yoshi ulug'larning nasihatlariga quloq solish, axloqiy qadriyatlarni doimo e'zozlash muhim falsafiy qarashlar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. GAYBULLAEV, OTABEK MUKHAMMADIEVICH. "Reflection of the development of aesthetic culture in uzbekistan in national and universal values". *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences* 1.2 (2021): 21-27.
2. G'aybullaev, Otabek Muxammadievich. "YANGI O'ZBEKISTONDA Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda axloqiy qadriyatlarning o'ri". *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 4.21 (2024): 59-66.
3. B.Husanov., V.G'ulomov. Muomala madaniyati. –Toshkent: 2009. 15-bet.
4. Файбуллаев, О. М. (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ МАСАЛАЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 396-403.
5. Xoliqov Yu.O. O'zbekistonda bag'rikenglik madaniyatini rivojlantirishning axloqiy tamoyillari. –Samarqand: "Samarqand davlat chet tillar instituti" nashriyoti, 2021. -B. 17.
6. Gaibullaev, Otabek. "Development processes of language and philosophical views in Central Asia." *BIO Web of Conferences*. Vol. 65. EDP Sciences, 2023. 23-24.
7. Дружинин В.Н. Психология семьи. – Изд. 3-е. – СПб.: «Питер», 2008. – С.176.
8. Ашиков В. Ещё раз о воспитании // Дошкольное воспитание. – 2005. - №4. – С. 3 -5.
9. Потаповская О. Духовно-нравственное воспитание детей и родителей // Дошкольное воспитание. – 2006. - №1. – С. 14 – 16.
10. Файбуллаев, Отабек. "Ёшларда диний бағрикенгликни шакллантиришнинг фалсафий моҳияти." *Научно-просветительский журнал "Наставник"* 2 (2021). 45-47.

Daniyor Bakhtiyorovich To‘raev,

Independent researcher in international law

Published under peer review:

Doctor of Political Science, Associate Professor

Mansur Musaev,

Uzbekistan

Received 4th July 2024, Accepted 11th July 2024, Online 20th August 2024

FREEDOM OF EXPRESSION OF POLITICAL OPINION AND CONDITIONS OF ITS RESTRICTION

Abstract: The article examines the concept of “political opinion”, “freedom of expression of political opinion” in the context of international law and examines permissible restrictions on these rights.

Keywords: political opinion, freedom of opinion and expression, human rights, democratic state, limitation, necessity, international law.

SIYOSIY FIKRNI AZOR QILISH ERKINLIGI VA UNING CHEKLASH SHARTLARI

Аннотация: Мақолада халқаро ҳуқуқ контекстида “сиёсий фикр”, “сиёсий фикрни ифода этиш эркинлиги” тушунчалари таҳлил қилинади ва ушбу ҳуқуқларга нисбатан рухсат этилган чекловлар кўриб чиқилади.

Таянч сўзлар: сиёсий фикр, фикр ва фикрни ифода этиш эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, демократик давлат, чеклаш, зарурат, халқаро ҳуқуқ.

СВОБОДА ВЫРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО МНЕНИЯ И УСЛОВИЯ ЕЕ ОГРАНИЧЕНИЯ

Аннотация: В статье в контексте международного права исследуется понятие «политическое мнение», «свобода выражения политического мнения» и рассматриваются допустимые ограничения этих прав.

Ключевые слова: политическое мнение, свобода мнений и их выражения, права человека, демократическое государство, ограничение, необходимость, международное право.

KIRISH (INTRODUCTION)

Фикр ва уни ифодалаш эркинлиги шахсининг ҳар томонлама камол топиши, ҳар қандай жамият ва давлатнинг ривожини учун муҳим шартидир. Улар ҳар қандай эркин ва демократик жамиятнинг асосий элементлари ҳисобланади. Шунинг учун, фикр эркинлиги ва уни ифодалаш эркинлиги ҳар қандай инсон ҳуқуқлари каби ҳар бир демократик давлат томонидан ҳурмат қилиниши, ҳимоя қилиниши ва амалга оширилиши керак.

“Сиёсий фикр” атамаси ҳар қандай “фикр” сифатида фикр ва уни ифодалаш эркинлиги билан боғлиқ. Халқаро ҳуқуқда “сиёсий фикр” “сиёсий атамасини талқини ва таърифини изоҳлаш халқаро қочоқлар ҳуқуқи (International Refugee Law) доирасида ривожланган, десак хато қилмаган бўламиз. Бунга халқаро қочоқлар ҳуқуқи бўйича мутахассис олимлар ва мазкур соҳадаги суд амалиётининг саъй-ҳаракатлари муҳим ҳисса қўшган. Хусусан, “сиёсий фикр” тушунчаси билан боғлиқ талқинлар халқаро қочоқлар ҳуқуқидаги асосий талқинлардан биридир. Шундан келиб чиқиб, “сиёсий фикр” деганда, умуман олганда, сиёсий тизим билан боғлиқ ёки сиёсий тизим тўғрисида, ёхуд давлатнинг, унинг идоралари ва мансабдорларининг сиёсий фаолияти билан боғлиқ ҳар қандай фикр тушунилиши мумкин. Сиёсий фикрни ифодалаш эркинлиги ўз ичига сиёсий фаолият билан индивидуал ёки сиёсий партиялар ва бошқа ташкилотлар орқали шуғулланиш, давлат ишлари ва инсон ҳуқуқлари бўйича мунозара қилиш эркинлиги, сайловларда қатнашиш эркинлигини ўз ичига олиши мумкин. Сиёсий фикрни ифодалаш шакллари, ҳар қандай фикрни ифодаси каби, оғзаки, ёзма ва имо-ишора тилини ва тасвирлар каби оғзаки бўлмаган ифодани ҳам ўз ичига олиши мумкин. Ифода воситалари китоблар, газеталар, рисолалар, плакатлар, либослар, аудио-визуал барча шакллари, шунингдек, электрон ва интернет орқали ифодалаш усуллари ўз ичига олиши мумкин. Бундан ташқари, сиёсий фикрни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқи тинч йиғилишлар ҳуқуқини ҳам қамраб олиши мумкин. “Фикрни ифода этиш эркинлигисиз ҳақиқий маънода йиғилишлар эркинлиги ҳам бўлмайди; йиғилиш ҳақиқатан ҳам ифода шаклидир”. Умуман олганда, сиёсий фикрни ифода қилиш юқори қадрга эга бўлган ифода шакллари ҳисобланади.

Фикр ва уни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқи ҳеч бир тусқисиз ўз фикрига эга бўлиш ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлиги билан бирга инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ва минтақавий ҳужжатларда белгилаб қўйилган. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг (ИХУД) 19-моддасида ва Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг (ФСХХП) 19-20-моддаларида белгилангандир.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 19-моддасида: “ҳар ким фикр ва уни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ҳеч бир тўсиқсиз ўз фикрига эга бўлиш ҳамда ахборот ва ғояларни ҳар қандай восита билан, давлат чегараларидан қатъи назар, излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади” деб белгиланган.

Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 19-моддаси 2-бандига мувофиқ: “ҳар ким ўз фикрини эркин ифода этиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ давлат чегараларидан қатъи назар, оғзаки, ёзма ёки босма шаклда, санъат асари шаклида ёки ўзи танлаган ҳар қандай

бошқа воситалар орқали барча турдаги ахборот ва ғояларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади”.

Сиёсий фикрни ифода этиш эркинлиги, шунингдек, ФСХХПнинг 22-моддасида кафолатланган йиғилишлар ва бирлашмалар эркинлиги ва ФСХХПнинг 25-моддасида кафолатланган давлат ишларида демократик иштирок этишни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Минтақавий даражада қабул қилинган барча инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатларда ҳам фикрни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқи қайт этилган. Масалан, Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Европа конвенциясининг 10-моддаси 1-бандида шундай дейилган: “[х]ар бир инсон ўз фикрини эркин ифода этиш ҳуқуқига эга. Бу ҳуқуқ давлат ҳокимияти органларининг аралашувисиз ва давлат чегараларидан қатъи назар, ўз фикрига эга бўлиш, ахборот ва ғояларни олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади”.

Мазкур моддалар фикрни ифода этиш эркинлигининг барча шакллари кенг даражада қамраб олган ҳуқуқ доирасини белгилайди, жумладан, сиёсий фикрни ҳам. Ўз навбатида, ҳар доим ҳам фикрни ифода этиш эркинлиги демократияни ривожлантиришга ва тараққиётга хизмат қилмайди.

Халқаро ҳуқуқда фикрни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқини белгилаш билан бир қаторда, ушбу эркинликдан фойдаланишни чеклашга рухсат берувчи қоидалар ҳам мавжуд. Масалан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида айрим инсон ҳуқуқлари, жумладан, фикрни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқи билан боғлиқ умумий чеклов қоидалари белгиланган. Хусусан, 29-модданинг 2-қисмида: “ҳар кимнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишига нисбатан фақат қонун билан белгиланган тарзда ва фақат бошқаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муносиб эътироф этиш ва ҳурмат қилишни таъминлаш ҳамда демократик жамиятдаги умумий фаровонлик, жамоат тартиби ва ахлоқнинг адолатли талабларига мос келиши мақсадларида чекловлар қўйилиши мумкин”, деб белгиланган.

Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 19-моддаси 3-қисмида фикрни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқидан фойдаланиш алоҳида мажбурият ва алоҳида масъулият юклаши белгиланган. “Шунинг учун унга маълум чекловлар қўйилиши мумкин, аммо улар фақат қонун билан белгиланган тарзда ва қуйидагилар учун зарур бўлиши лозим:

(а) бошқаларнинг ҳуқуқлари ёки обрўсини ҳурмат қилиш учун;

б) миллий хавфсизлик ёки жамоат тартибини (ordre public), жамоат соғлиғи ёки ахлоқини ҳимоя қилиш учун.”

Яъни инсон ҳуқуқларини (ҳаммасини ҳам эмас) чеклаш, халқаро ҳуқуқга мувофиқ, шу – бошқаларнинг ҳуқуқлари ёки обрўсини ҳурмат қилиш ёки миллий хавфсизлик ёки жамоат тартибини ёки аҳолининг соғлиғини сақлаш ёки ахлоқини ҳимоя қилиш – мақсадларда рухсат этилади. Мазкур мақсадлар кўпинча чекловлар учун “қонуний мақсадлар” деб аталади.

Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 19-моддаси 3-бандида назарда тутилган фикрни ифода этиш эркинлигини чеклашга рухсат этилган чеклов мақсадларига қўшимча равишда, Пактнинг 20-моддасида ҳам фикрни ифодалаш эркинлигининг айрим шакллари аниқ тақиқланганлиги кўрсатилган: “ҳар қандай уруш ташвиқоти қонун билан тақиқланиши керак”; “камситиш, адоват ёки зўравонликка ундайдиган

ҳар қандай миллий, ирқий ёки диний нафратни тарғиб қилувчи чиқишлар қонун билан тақиқланиши керак.

Бундай чекловлар минтакавий даражада қабул қилинган инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатларда ҳам мавжуд. Масалан, Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Европа конвенциясининг 10-моддаси 2-банди фикрни ифодалаш эркинлиги ҳуқуқини чеклаш учун асосли бўлган ҳолатларни белгилайди:

“Ушбу эркинликларнинг амалга оширилишида, улар мажбурият ва масъулият билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, уларга нисбатан расмийчиликлар, шартлар, чеклашлар ёки жазо чоралари қўлланилиши мумкин, бундай ҳаракатлар фақат қонун билан ва демократик жамиятда миллий ҳавфсизлик, ҳудудий яхлитлик ёки жамоат тартибини таъминлаш учун зарур бўлган тартибсизликларнинг ёки жиноятларнинг олдини олиш, соғлиқни сақлаш ёки ахлоқни ҳимоя қилиш, бошқаларнинг обрўси ёки ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, махфий равишда олинган маълумотларнинг ошкор этилишига йўл қўймаслик ёки одил судловнинг ҳокимияти ва ҳолислигини таъминлаш мақсадларда ўрнатилиши мумкин.”

Фикрни ифодалаш эркинлиги ҳуқуқини чекланиши билан боғлиқ ҳужжатлар кўпайиши билан ҳалқаро ҳуқуқда мазкур чеклашларнинг аниқ талқинига зарурат пайдо бўлди ва “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактдан четга чиқиш ва чеклаш қоидалари бўйича Сиракуза принциплари” қабул қилинди. Бу муҳим халқаро ҳажжат 1984 йилда Италиянинг Сиракуза шаҳрида учрашган турли давлатлар ва халқаро инсон ҳуқуқлари ташкилотларидан келган халқаро экспертлар гуруҳининг меҳнати натижаси бўлди. Принципларда Пакт қоидалардан четга чиқиш ва уларни чеклашдаги қонуний мақсадлар ва асослар, талқин қилишнинг умумий тамойиллари белгиланди. Хусусан, Сиракуза принципларига мувофиқ Пактдаги чеклаш “зарурати” талаб этилса, бу атама қуйидаги чекловларни англатиши белгиланган: (a) Пактнинг тегишли моддасида тан олинган чекловларни оқлайдиган сабаблардан бирига асосланиши; (b) долзарб давлат ёки ижтимоий эҳтиёжга жавоб бериши; (c) қонуний мақсадни кўзлаши; (d) ушбу мақсадга мутаносиб бўлиши. Ушбу Принципларда чеклаш заруриятига оид ҳар қандай баҳолаш объектив мулоҳазаларга асосланиши лозимлиги белгиланган.

Бундан ташқари, Бирлашган миллатлар ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари кўмитасининг 34-сонли Умумий шарҳи Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 19-моддасига бағишланган бўлиб, унда фикр ва фикрни ифода этиш эркинлиги масалалари ва уларни чеклаш шартлари тўғрисидаги батафсил шарҳлар ўрин олган.

Умуман олганда, инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳужжатлар фикрни ифодалаш эркинлиги, шу жумладан, сиёсий фикрни ифода этиш эркинлиги ҳуқуқини чеклаш мумкинлигини, лекин бундай чекловлар муайян шартларни талаб қилишини аниқ белгилайди. Айниқса, сиёсий фикрни ифодалаш эркинлиги юқори қадрга эга бўлган ифодалаш шаклларида ҳисобланганлиги учун уни чекловлари жиддий ва ҳар томонлама асосланиши керак ва мумкин бўлган чеклаш мақсадларига мос бўлиши талаб этилади. Хусусан, халқаро ҳуқуқ бундай чекловлар, биринчидан, “қонуний мақсад”ни кўзлаши кераклигини; иккинчидан, чекловлар “қонун билан белгиланган” бўлиши лозимлигини; учинчидан, демократик жамият

учун бундай чекловларга “зарурат” борлигини асослантирилиши лозимлигини; тўртинчидан, чекловлар мақсадга “мутаносиб” бўлиши кераклигини талаб этади.

REFERENCE (Адабиёт руйхати)

1. Инсон ҳуқуқлари қўмитаси Умумий шарҳ №34 (Фикр ва фикрни ифода этиш эркинлиги, 19-модда), CCPR General comment No.34, Article 19 (Freedoms of opinion and expression) CCPR /C/GC/34, 12 September 2011, para. 11-12.
2. *Kivenmaa v. Finland*, Communication No. 412/1990, U.N. Doc. CCPR/C/50/D/412/1990 (1994), Appendix, para. 3.4 Humphrey, J. P., *Political and Related Rights*, in: *Human Rights in International Law*, Legal and Policy Issues (ed. Theodor Meron), Clarendon Press, Oxford, 1984, Vol. I, P. 188.
3. Rainey, B., *Human Rights Law: Concentrate*, Oxford University Press, 2012, p. 127.
4. Art. 19, Universal Declaration of Human Rights. Манба: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
5. Art. 19(2), International Covenant on Civil and Political Rights. Манба: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
6. Articles 22, 25, International Covenant on Civil and Political Rights. Манба: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
7. Art.10(1), European Convention on Human Rights. Манба: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
8. Art. 29(2), Universal Declaration of Human Rights. Манба: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
9. Art. 19(3), International Covenant on Civil and Political Rights. Манба: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
10. Art. 20, International Covenant on Civil and Political Rights. Манба: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.
11. Art.10(2), European Convention on Human Rights. Манба: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
12. Инсон ҳуқуқлари қўмитаси Умумий шарҳ №34 (Фикр ва фикрни ифода этиш эркинлиги, 19-модда), CCPR General comment No.34, Article 19 (Freedoms of opinion and expression), CCPR /C/GC/34, 12 September 2011.

ABDULLAYEVA SURAYYO BABOJONOVNA

Urgench State University, doctoral student

phdsurayyo@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Sciences in Pedagogics (PhD),

Associate professor

Shamsiya Ismailova

Received 4th July 2024, Accepted 11th July 2024, Online 20th August 2024

METHODS OF FORMING QUALITIES RELATED TO HEALTHY RELIGIOUS BELIEFS, SUCH AS HONESTY, TRUTHFULNESS AND FAITHFULNESS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. This article talks about the methods of forming qualities such as honesty, truthfulness, truthfulness, meekness, simplicity, and modesty in elementary school students. The importance of the words "Ikhlos" and "Ideal" in the formation of education and methods of their effective use and the example of lesson development are focused on.

Key words: sincerity, ideal, honesty, Imam Bukhari, healthy religious belief.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TO'G'RILIK, ROSTGO'YLIK, SODIQLIK KABI SOG'LOM DINIY E'TIQOD BILAN BOG'LIQ FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISH USULLARI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida halollik, rostgo'ylik, rostgo'ylik, muloyimlik, soddalik, kamtarlik kabi fazilatlarni shakllantirish usullari haqida so'z boradi. "Ixlos" va "Ideal" so'zlarining tarbiyani shakllantirishdagi ma'nosi va ulardan unumli foydalanish usullari haqida. Asosiy e'tibor foydalanish va namunaviy dars dizayniga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ixlos, ideal, halollik, Imom Buxoriy, sog'lom diniy e'tiqod.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ КАЧЕСТВ, СВЯЗАННЫХ СО ЗДОРОВЫМИ РЕЛИГИОЗНЫМИ УБЕЖДЕНИЯМИ, ТАКИХ КАК ЧЕСТНОСТЬ, ПРАВДИВОСТЬ И ВЕРНОСТЬ.

Аннотация. В данной статье говорится о методах формирования у учащихся младших классов таких качеств, как честность, правдивость, правдивость, кротость, простота и

скромность. О значении слов «Ихлос» и «Идеал» в формировании воспитания и методах их эффективного использования. основное внимание уделяется использованию и примеру разработки урока.

Ключевые слова: искренность, идеал, честность, Имам Бухари, здоровая религиозная вера.

Kirish (Introduction)

Insonning e'tiqodi uning maqsadlari va hayotiy faoliyatini belgilovchi asosiy ko'rsatkichdir. E'tiqod sog'lom bo'lgandagina shaxsning dunyoqarashiga samarali ta'sir ko'rsatadi, uning hayotiy pozitsiyasini belgilaydi. Iymon-e'tiqodning asosini fazilatlilik, omonatdorlik, rostgo'ylik tashkil etadi. Sog'lom diniy e'tiqod egalari bo'lgan zukko ajdodlarimizdan meros bo'lib kelayotgan bunday sifatlar yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Insonlar orasida o'zaro hurmat, do'stlik, mehr-muruvvat, hamkorlik, ishonch, shijoat, jasorat kabi oliyjanob sifatlarni shakllantirishda hadislar va ajdodlarimizning didaktik xarakterdagi asarlari bilan bir qatorda zamonaviy shoir va yozuvchilarning asarlari ham katta pedagogik imkoniyatlarga ega.

O'quvchilarni istiqbolda o'z hayot yo'lini to'g'ri tanlashga o'rgatish, o'z oldiga yuksak maqsadlar qo'yish, barkamollikka erishish yo'llarini izlashiga ko'maklashish uchun ularda sog'lom e'tiqodni shakllantirish muhim hisoblanadi. Chunki sog'lom e'tiqod negizida shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishi, mustaqil tafakkur va dunyoqarashga ega bo'lishi, yaxshi va yomon, to'g'ri va noto'g'rini o'zaro farqlay olishi e'tiqod mahsuli hisoblanadi. E'tiqod inson ruhiyatining muayyan ma'lumot, matn, hodisa, voqea yoki shaxsiy tasavvur va aqliy xulosalar to'liq va e'tirozsiz qabul qilinadigan alohida holati hisoblanadi. Demak, shaxs ma'naviyatining negizini sog'lom diniy e'tiqod tashkil etadi. Shu ma'noda shaxsning ma'naviyatlilik darajasini uning e'tiqodiga qarab belgilash mumkin.

O'quvchilarda sog'lom e'tiqodni shakllantirish uchun pedagoglar ularda muayyan hodisaga nisbatan ixlos va qiziqishni shakllantirishlari kerak. **Ixlos** (arabcha - samimiylik, ko'ngli ochiqlik; berilganlik, muxlislik; biror narsaga e'tiqodli, e'tiborli bo'lish) 1. Chin yurakdan, ishonch bilan berilish; astoydil muhabbat, mehr qo'ymoq. Ixlos sohaga, insonlarga, san'at ahliga, kitobga nisbatan bo'lishi mumkin. Ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning ixlosi ahamiyatli bo'lib, u ta'lim oluvchining o'ziga xosligini ifodalaydi. O'quvchilarning ixlos, e'tiqodini aniqlagan xolda pedagoglar ularga individual yondoshishlari lozim.

Ixlos shaxsning moyilligi bilan bog'liq bo'lib, u kimningdir ta'siri ostida shakllanmaydi. Me'yoridan ortiq intilish, ko'ngil qo'yish nafs va mutaassiblik deyiladi. Mutaassiblik – fanatizm, o'z e'tiqodi to'g'riligiga o'ta qattiq ishonish, boshqa diniy e'tiqodlarga murosasiz munosabatda bo'lish. O'quvchilarda ixlosning mutaassiblikga aylanmasligi uchun o'qituvchilar va ota-onalar o'z vaqtida zarur choralarni ko'rishlari lozim. Bugungi kunda mutaassiblikdan diniy eksterimistik kuchlar g'arazli maqsadlarda foydalanmoqdalar. Ko'plab yoshlarni Suriya, Afg'oniston kabi urush o'choqlariga hamda jangarilarni tayyorlovchi lagerlarga jo'natmoqdalar. O'qituvchilar va ota-onalar o'quvchilardagi ixlosning mutaassiblikka aylanmasligi uchun sezgirlik bilan pedagogik chora-tadbirlarni qo'llashlari va ulardagi ixlosni rag'batlantirib, faol ijodkorlikka yo'naltirishlari lozim.

Buning uchun o'z kasbu kori, g'oyasi, qarashlariga ixlos qo'ygan tarixiy shaxslarning ibрати va bunyodkorlikka asoslangan faoliyati haqidagi hikoyalar bilan o'quvchilarni muntazam tanishtirib borish ushbu sohada samaradorlikka erishish imkonini beradi. E'tiqod, ixlosning shakllanishida o'quvchilarning mustaqil fikrlashlari muhim o'rin egallaydi. Shuning uchun ham pedagoglar o'quv jarayonida turli usul va metodlar yordamida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undashlari alohida ahamiyatga ega bunda ular "Bahs-munozara", "Erkin muloqot", "Ibrat, namuna", "Fikriy hujum", "Diolog", "Hamkorlikda ishlash", "Tarbiya saboqlari", "Erkin fikrlash", "Ta'limiy o'yinlar", "Farxlanish va nafratlanish", "Rag'batlantirish" kabi metodlardan foydalanishlari tavsiya etiladi.

E'tiqod tarkibiga kiradigan muhim tushunchalardan yana biri **"ideal"**dir. **Ideal (fransuzcha ideal; yunon. idea – g'oya, tushuncha, tasavvur; obraz, timsol)** 1. Jamiyatning, shaxsning eng oliy maqsadi, eng yuksak orzu va tilak. 2. Biror narsa, voqea va hodisalarning oliy namunasi, kamoloti, jamiyat a'zolari intiluvchi oliy maqsad. 3. Inson, xalq va millat tasavvurida barcha ezguliklar timsoliga aylangan, ular doimo intilib yashaydigan muqaddas orzu-a'mol.

Ideal insonning eng oliy qarashlari hisoblanadi. Shuning uchun ham o'quvchilarda idealni shakllantirish sog'lom e'tiqodning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Idealda shaxsning orzu-umidlari, intilishlari, g'oyalari, e'tiqodiy qarashlari mujassamlashadi. O'qituvchilar turli usul va metodlar yordamida o'quvchilarda shakllangan ideallarni aniqlashga erishishlari alohida pedagogik ahamiyatga ega. Bunda bayon, insholar, esselar yozdirish samarali natijalar beradi. Masalan "Men sevgan qahramon", "Mening idealim", "Siz kimga ergashishni istaysiz", "Kim bo'lishni orzu qilasiz", "Nimalardan hafa, nimalardan xursand bo'lasiz" kabi mavzular o'quvchilarning ideallarini aniqlashda alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarning ideallari orqali ularning intilishlarini, ixlosini, e'tiqodiy qarashlarini aniqlash mumkin. Bunda yozma ishlar, davra suhbatlari, har bir o'quvchi bilan o'tkaziladigan suhbatlar, bahs-munozara jarayonlari, savol-javoblar kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi.

O'quvchilarning e'tiqodiy qarashlarini aniqlashda "Tarbiya", "Ona tili va o'qish savodxonligi", "Musika", "Tasviriy san'at" darslari va sinfdan tashqari tarbiyaviy jarayonlar alohida ahamiyatga ega. Tarixiy maskanlar, muqaddas qadamjolar, muzeylar ham o'quvchilarda e'tiqodiy qarashlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ideal bir so'z bilan aytganda shaxsning imkoniyatlar, orzu-umidlari va qarashlarini ifodalovchi ma'naviy hodisadir. Ideal o'quvchilarni kamol toptirishdagi muhim mezon va talablar majmui hisoblanadi.

"Bahs-munozara" metodi yordamida o'quvchilarda sog'lom e'tiqodiy tushunchalarni shakllantirish maqsadida quyidagi mavzularni "Tarbiya", sinf soatlari, "Ona tili va o'qish savodxonligi" darslarida quyidagi mavzularda bahs-munozara vaziyatlarini tashkil etish mumkin:

- "Rostgo'ylik haqida nimalarni bilasiz?"
- "Halollik va halol luqma deganda nimani tushunasiz?"
- "Ota-ona, qarindosh va ustozlarga qanday munosabatda bo'lish kerak?"
- "Qarindoshlarga qanday munosabatda bo'lish kerak?"
- "Qanday ishlar savob ishlar hisoblanadi?"
- "Gunoh deganda nimani tushunasiz?"
- "Kimlardan nafratlanasiz va qanday insonlar bilan faxrlanasiz?"

– “Ezgu amallar deganda qanday amallarni tushunasiz?”

Quyida 1-sinf “Tarbiya” darsligining “Bilim olish sirlari” mavzusiga qilingan dars ishlanmasi taqdim qilindi.

1-jadval

Boshlang'ich sinflar uchun “Bilim olish sirlari” mavzusidagi dars ishlanmasi

Sinf: 1-sinf
Fan: Tarbiya
Mavzu: Bilim olish sirlari (1-chorak 5-dars)
Darsning maqsadlari:
Ta'limiy: O'quvchilarning to'g'ri, ongli, ifodali o'qish ko'nikmalarini takomillashtirish, lug'at boyligini oshirish.
FK:o'z nutqini to'g'ri, tushunarli tarzda ifodalay olish
Tarbiyaviy: bilim haqidagi tushunchalarini kengaytirish. Bilim olishga ishtiyoq uyg'otish
TK1: Ilmga fidoiy ota-bobolarimiz hayotiga qiziqish ishtiyoqini oshirish
TK3: O'quvchilar ruhiyatidagi ilimli insonni topa olishga erishish
TK4: Bilimli inson hamisha jamiyatga foyda keltirishini tushunish
TK4: Yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk mutafakkirlar bilan faxrlanish hissini shakllantirish
Rivojlantiruvchi: to'g'ri, ongli xulosa chiqarishga o'rgatish
Metod: suhbat, “Savol-javob”, “Ifodali o'qish” metodi, “Rolli o'yinlar”
Darsning jihozi: darslik, mavzuga mos rasmlar, AKT, sahna ko'rinishi uchun maxsus kiyimlar
Darsning borishi:
I.Tashkiliy qism:
a) O'quvchilar bilan salomlashish;
b) Darsga o'quvchilarni tayyorlash;
c) Davomatni aniqlash;

II. O‘tgan mavzuni mustahkamlash
III. Yangi mavzu bayoni.
1-boshlovchi – “Hadis ilmida amir al-mo‘miniyn” degan sharaflı nomga sazovor bo‘lgan Imom al-Buxoriy alohida e‘tiborga molik buyuk olimdir. Imom al-Buxoriy bobokalonimiz Milodiy 810- yil Buxoro shahrida tug‘ilganlar.
2-boshlovchi – Imom Buxoriy 3 yashar paytida otasi olamdan o‘tadi.
Imom Buxoriyning otasi – Otasi Ismoil umrining oxirida: “Bor mol dunyoyimda na xarom yo‘l bilan, na shubhali bir dirhamni borligini bilmayman”.
1-boshlovchi – U yoshligidan aql-idrokli, o‘tkir zehnli va ma‘rifatga havasi kuchli bo‘lib, turli ilm-fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini zo‘r qiziqish bilan egallaydi. Manbalarda ko‘rsatilishicha, u o‘n yoshidan boshlab o‘z yurtidagi turli rivoyatchilardan eshitgan hadislarni, shuningdek, Abdulloh ibn al-Muborak va Vakiy kabi olimlarning hadis to‘plamlarini mutolaa qilib, yodlagan.
2-boshlovchi – Marvdagi fuqaholar, muhaddislarning ilm majlisida hadis yozish darslarida 9 yashar Imom Buxoriy ham qatnashardi.
Muhaddis: Nechta hadis yozdingiz?
Imom Buxoriy: 2 ta. (-muhaddislar kulishadi)
Shayx: Bir kun keladi manashu bola hammangizni ustingizdan kuladi.
1-boshlovchi – Imom Buxoriy 16 yoshidan boshlab 16 yil davomida o‘zining “Quron”dan keyin ikkinchi muqaddas kitob “Al Jome us-Sahih” asarini yozib qoldiradi.
2-boshlovchi – Hadis ilmidan o‘z bilimini yanada oshirish maqsadida o‘sha paytda ilm-fanning yirik markazlaridan hisoblangan Damashq, Qohira, Basra, Kufa, Bag‘dod kabi shaharlarda yashab, u joylardagi mashhur olimlardan hadis bilan bir qatorda fiqh ilmidan ham ta‘lim oladi.
Imom Buxoriy: “Misr, Shom, Mesopatamiyaga ikki martadan, Basraga to‘rt marta borganman. Hijozda olti yil yashaganman, Bag‘dod va Kufa shaharlariga necha marta borganim hisobini bilmayman”.
1-boshlovchi – Sahna ko‘rinishidan ma‘lum bo‘ldiki, ilm olish sirlaridan biz — otanamizning duosini olish;
2-boshlovchi – Halol luqma yeyish;
1-boshlovchi – ilmni yoshlikdan egallashga ishtiyoq va ilm olishga mehr qo‘yish;

2-boshlovchi – ustozlarning bergan ta’lim-tarbiyasiga quloq solishni angladik.
Lug’at ishi:
Qur’on (arabcha: القرآن o’qimoq, qiroat qilmoq) – musulmonlarning asosiy muqaddas kitobi.
Hadis (arab. – xabar, gap, yangilik) – Muhammad (sollollohu alayhi vasallam) aytgan so’zlari, qilgan ishlari, iqrorlari to’g’risidagi rivoyat.
Halollik – vijdon bilan, insof yuzasidan ish tutish, to’g’rilik, soflik.
Sahih (arab. – to’g’ri, chin, sog’lom) – eng ishonchli deb hisoblangan <u>hadis</u> to’plamlarining nomi.
IV. Mustahkamlash. Savol- javob o’tkaziladi: 1.Imom Buxoriy qayerda tug’ilgan? 2.Halollik deganda nimani tushunasiz? 3.Imom Buxoriyning eng mashhur asarining nomi nima deb ataladi?
V.Uyga vazifa: mulohaza qilish.
VI.Dars yakuni: o’quvchilar bilimi baholanadi.

Mazkur dars ishlanmasi orqali o’quvchilarda bilim olish sirlari Imom Buxoriy hayoti misolida taqdim etildi. Dars ishlanmasidan halol luqma yeyish va ota –onaning duosini olish ilmi bo’lishning dastlabki sharti kabi xulosalar olingan.

«**Ahdga vafo qilinglar! Zero, ahd-paymon** (Qiyomat kuni) **mas’ul bo’linadigan ishdir**» (Al-Isro surasi, 34). “Albatta, munofiqlar do’xaxning eng ostki qavatidadir va hargiz ularga yordamchini topa olmassan” (Niso surasi, 145-oyat)

Imom Shofe’iy rahimahullohdan “Biror kishining yolg’onchi yoki rostgo’y ekanini qanday bilasiz?”, deb so’rashganida, “U bilan uchrashuv belgilayman. Agar vaqtida kelsa, u rostgo’ydir. Agar kechikib kelsa, u yolg’onchidir”, deb javob bergan ekanlar.

Boshlang’ich sinf o’quvchilarining e’tiqodiy qadriyatlarga oid dunyoqarashini aniqlash maqsadida “Erkin muloqot” vaziyatlari tashkil etiladi. Bunday vaziyatlarda o’quvchilar bilan turli mavzularda suhbatlar tashkil etish mumkin. Masalan:

- “Chin do’st kim?”
- “Nima uchun Vatan muqaddas?”
- “Vatanparvarlikni qanday tushunasiz?”
- “O’zining vatanparvarligi bilan tarixda nom qoldirgan qanday insonlarni bilasiz?”
- “Qanday qilib saxovatli bo’lish mumkin?”

– “Bilim inson hayotida qanday ahamiyatga ega?” kabi mavzularda o‘quvchilarning erkin fikr bayon qilishlari ta’minlanadi.

Ko‘rinib turibdiki, sog‘lom e’tiqodning tarkibini ilm, ishonch, ixlos, ishq va ideal tashkil etadi. Ular e’tiqodga ta’sir ko‘rsatib, uni yaxlit tizimini shakllanishiga ko‘maklashadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida sog‘lom e’tiqodni shakllantirish uchun uning barcha komponentlarini o‘quvchilar va o‘qituvchilar ongiga singdirish, pedagoglarni esa sog‘lom e’tiqodni shakllantirishga xizmat qiladigan didaktik vositalar, usul va metodlar bilan qurollantirish talab etiladi.

Xulosa (Conclusion)

Ko‘p asrlar maboytida mutafakkir ajdodlarimiz islomiy iymon-e’tiqod asosida milliy madaniyat, axloq va ma’naviyatning mustahkam poydevorini yaratishga muvaffaq bo‘lganlarki, ushbu poydevor o‘zida e’tiqod ruknlarini mujassamlashtirganligi uchun ham bugungi kunda yoshlar tarbiyasida muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qila oladi.

Adabiyotlar ro‘yxati (Reference)

1. Donishmandlar tarbiyasi xususida (to‘pl. va nashrga tayyr. Asqar Zunnun; arab, fors va boshqa sharq tillaridan SHorasul Zunnun tarj.) – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1982. – 175 b.
2. Imom al Buxoriy “Adab al-mufrat” 267-bob, 598-hadis.-201 b.
3. Imom Ismoil al-Buxoriy “Al Jome as-sahih”.1-jild, – Toshkent: “Qomuslar bosh tahririyati”, 1991. – B.7.
4. Ислом энциклопедияси: А-Х/Шайх Абдулазиз Мансур таҳрири остида. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2017. – Б. 328.
5. Педагогика. Энциклопедия. II жилд. Жамоа // Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, Давлат илмий нашриёти, 2015. – Б.207.
6. Tarbiya (1-4- sinf o‘quvchilari uchun darslik). N. Ismatova va b. -Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.
7. Zunnunov A. O‘zbek pedagogikasi tarixi. – Toshkent: “Sharq”, 2000. – 237 b.
8. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 30.04.2023. // <https://lex.uz/docs/6445145>

Azizova Nazira Tokhtayevna

Tashkent State University of Oriental Studies,
Doctor of science in Economics, Associate Professor

Published under peer review:

Doctor of Philosophy in Economics (Ph.D), Associate Professor

*Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna,
Uzbekistan*

Received 4th July 2024, Accepted 11th July 2024, Online 20th August 2024

PROSPECTS AND RISKS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF TOURISM

Abstract. The article discusses the prospects of using artificial intelligence in the field of tourism. Artificial intelligence offers a wide range of artificial intelligences and technologies that can significantly change the travel industry. The article analyzes the positive and negative experiences of using artificial intelligence, considers examples of successful international projects, and highlights the main artificial intelligence risks and problems associated with the implementation of artificial intelligence. It concludes with recommendations for effective and ethically responsible integration of AI into the tourism industry.

Keywords: artificial intelligence, neural networks, tourism, computer vision, big data, risks, prospects

TURIZM SOHASIDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI VA XATARLARI

Annotatsiya. Maqolada turizm sohasida sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari muhokama qilinadi. Sun'iy intellekt sayohat sanoatini sezilarli darajada o'zgartira oladigan keng ko'lamli vositalar va texnologiyalarni taklif etadi. Maqolada sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha ijobiy va salbiy tajribalar tahlil qilinadi, muvaffaqiyatli xalqaro loyihalar misollari ko'rib chiqiladi va sun'iy intellektni amalga oshirish bilan bog'liq asosiy xavf va muammolar yoritiladi. U sun'iy intellektni turizm sanoatiga samarali va axloqiy jihatdan mas'uliyatli integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, neyron tarmoqlar, turizm, kompyuter nigohi, katta ma'lumotlar, xavflar, istiqbollar.

**ПЕРСПЕКТИВЫ И РИСКИ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ТУРИЗМА**

Аннотация. В статье рассматриваются перспективы использования искусственного интеллекта в сфере туризма. Искусственный интеллект предлагает широкий спектр искусственных интеллектов и технологий, которые могут существенно изменить туристическую индустрию. В статье анализируется положительный и отрицательный опыт использования искусственного интеллекта, рассматриваются примеры успешных международных проектов, а также выделяются основные риски и проблемы искусственного интеллекта, связанные с внедрением искусственного интеллекта. В заключение приводятся рекомендации по эффективной и этически ответственной интеграции искусственного интеллекта в туристическую индустрию.

Ключевые слова: искусственный интеллект, нейронные сети, туризм, компьютерное зрение, большие данные, риски, перспективы.

Kirish (Introduction)

Butunjahon Sayohat va Turizm Kengashi (WTTC) hisobotiga ko'ra, 2023 yilda ushbu sektor global yalpi ichki mahsulotga 9,1% hissa qo'shgan [1], bu uning iqtisodiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Turizm, dinamik va mijozlarga yo'naltirilgan sanoat sun'iy intellektida ayniqsa innovatsiyalarni tez qabul qiladi. O'sib borayotgan raqobat va sayohatchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlari sharoitida sayyohlik kompaniyalari doimiy ravishda biznes jarayonlarini optimallashtirish yo'llarini, xizmatlarni oshirish va mijozlarni jalb qilish imkoniyatlarini izlashga majbur bo'lmoqdalar [2]. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellektdan foydalanish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Tadqiqot metodlari (Research methodology)

Maqolada so'nggi tadqiqot nashrlari tahlili berilgan. Tadqiqot metodologiyasida tizimli yondashuv, kuzatish, taqqoslash, mavhumlashtirish, ideallashtirish va guruhlash usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar (Analyses and results)

Sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar bugungi kunda kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular turli sohalarga kirib, o'rgangan jarayonlarni o'zgartiradilar. Biroq, nafaqat imkoniyatlarni, balki tahdidlarni ham tushunish kerak. Ushbu maqolaning maqsadi turizm sohasida sun'iy intellektdan foydalanishning mavjud ijobiy va salbiy tajribalarini tahlil qilingan. Ushbu masalani ko'rib chiqish zamonaviy texnologiyalar turizm sanoatini qanday o'zgartirishi mumkinligini va xavflarni minimallashtirish uchun qanday choralar ko'rish kerakligini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

XXI-asrning boshlarida kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi, mobil keng polosali ulanishning keng tarqalishi va ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo'lishi tufayli raqamli axborotni yaratish tezligi sezilarli darajada o'sdi.

Katta ma'lumotlarni (Big Data) tuzish, qayta ishlash, tahlil qilish va undan yangi bilimlarni olish zarurati paydo bo'ldi, bu statistik, mashina, chuqur o'rganish va sun'iy intellektni qayta ishlash sohasi sun'iy intellektda turli usullar va texnologiyalarni ishlab chiqishga olib keldi.

Hozirgi vaqtda texnologiyalar va usullar bir-biriga shunchalik bog'langanki, mutaxassis sun'iy intellektlar uchinchi axborotlashtirish platformasi haqida gapira boshladilar [3].

Ushbu texnologiyalar o'zaro ta'sir qiladi va sinergetik effekt yaratadilar. Ushbu maqolada iqtisodiyotning ma'lum bir sektorida sun'iy intellektidan foydalanishning individual misollarini ko'rib chiqsak, taqdim etilgan tasnif yakuniy emas va kelajakda kengaytirilishi mumkinligini ta'kidlamochimiz. Shuni ham tushunish kerakki, tavsiflangan har bir texnologiyaning samaradorligi butun tizimning ishlashiga bog'liq.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda sun'iy intellekt an'anaviy ravishda inson ishtirokini talab qiladigan muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan intellektual tizimlarni ishlab chiqishga bag'ishlangan informatika sohasi deb ta'riflanadi. Bunday vazifalarga o'rganish, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ma'lumotni idrok etish va tabiiy tilni tushunish kiradi [4]. AI keng ko'lamli va sun'iy intellektlar, usullar va yondashuvlarni qamrab oladi [5, 6, 7], bu unga oddiy ma'lumotlarni qayta ishlash doirasi intellektidan tashqariga chiqadigan turli vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradi. Sun'iy intellektidagi muhim texnologiyalarni ko'rib chiqaylik.

1. Mashinanalashgan ta'lim - bu tizimlarga ma'lumotlardan o'rganish va algoritmlarini yaxshilash imkonini beruvchi sun'iy intellekt texnologiyasi kiradi. Mashinani o'rganish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Neyron tarmoqlar – inson miyasining ishlashiga taqlid qiluvchi modellar, sayyohlarning xohish-istaklari haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, talabni bashorat qilish va turlar, mehmonxonalar va o'yin-kulgilar uchun moslashtirilgan intellektsiyalar berish imkoniyatiga ega.

- Chuqur o'rganish – ko'p qatlamli neyron tarmoqlar turli tillarda mijozlar bilan tunu-kun muloqot qiladigan, xizmat ko'rsatishni yaxshilash uchun bron qilishda yordam beruvchi va sharhlarni tahlil qiluvchi intellektual chatbotlar va virtual yordamchilarni yaratish uchun foydalaniladi.

- Algoritmlar – sun'iy intellektga narxlarni optimallashtirishdan tortib murakkab sayohat marshrutlarini yaratishgacha bo'lgan turli vazifalarni bajarishga imkon beruvchi aniq ko'rsatmalar.

2. Tabiiy tilni qayta ishlash: kompyuterlarda inson tilini tushunish va qayta ishlash imkonini beruvchi texnologiya. Sayohat materiallari, sharhlar va boshqa ma'lumotlarni matn, audio va video formatlarida turli tillarga zudlik bilan avtomatik tarjima qilish imkonini beradi.

3. Kompyuter ko'rish qobiliyati - bu kompyuterlarga vizual ma'lumotni "ko'rish" va sharhlash qobiliyatini beradigan texnologiya. Amalga oshirilish:

- "Aqlli" videokuzatuv, bu tashrif buyuruvchilarning yuzlarini tanib, xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali sayyohlik obektlaridasizlikni ta'minlaydi.

- Turistlarga real vaqt rejimida diqqatga sazovor joylar haqida qo'shimcha ma'lumot olish imkonini beruvchi kengaytirilgan reallik.

4. Katta ma'lumotlar - sun'iy intellektni o'rganish va yashirin muntazamlilikni aniqlash uchun ishlatiladigan katta hajmdagi ma'lumotlar. Katta sayohat ma'lumotlarini tahlil qilish, sayyohlarning afzalliklarini tushunishga, tendentsiyalarni aniqlashga va maqsadli reklamani rivojlantirishga yordam beradi.

Quyidagi amaliy tizimlarning ishi yuqoridagi texnologiyalarga asoslangan [8, 9, 10]:

- Robototexnika – sun'iy intellekt bilan jihozlangan aqlli robotlardan, turizm sohasida muntazam ishlarni avtomatlashtirish uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda. Ular muzeylarda gid vazifasini

bajarishi, mehmonxona xizmatlarini (ro'yxatdan o'tish, bagajni yetkazib berish, tozalash) amalga oshirishi, xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishi mumkin.

- Ekspert tizimlari – bilim va mantiqqa asoslangan dasturiy ta'minot tizimlari, turizmdagi murakkab muammolarni hal qilishga yordam beradi. Ular sayohat marshrutlarini optimallashtirishlari, viza masalalari bo'yicha maslahatlar berishlari, sayohatni rejalashtirish va tashkil etishni yaxshilashlari mumkin.

- Avtomatlashtirish – sun'iy intellekt mehmonxonalar va sayyohlik kompaniyalarda bron qilish, inventarizatsiya qilish va resurslarni boshqarish jarayonlarini avtomatlashtiradi. Bu xizmatni tezlashtiradi, kutish vaqtlarini qisqartiradi va operatsion samaradorlikni oshiradi.

- Narsalar interneti – sensorlar bilan jihozlangan o'zaro bog'langan qurilmalar, foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun ma'lumotlarni yig'adi va tahlil qiladi. Mehmonxonalarda bu aqlli termostatlar, yorug'lik va musiqa senariylari zarur. Transport sohasida - monitoring va nazorat qilish tizimlari kiradi.

- Kognitiv hisoblash – AI turistlarning xatti-harakatlarini tahlil qiladi, xizmatlarni individual ehtiyojlarga moslashtiradi. Bu moslashtirilgan takliflarni yaratish va mijozlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash imkonini beradi.

- Avtonom tizimlar – o'zi boshqaradigan transport vositalari (avtobuslar, taksi) va yetkazib berish dronlari ishlab chiqilmoqda va sun'iy sinovdan o'tkazilmoqda. Ularning amalga oshirilishi transport va logistika sohasida inqilobni va'da qilmoqda.

- Intellektual agentlar – sun'iy intellekt asosida ishlaydigan virtual yordamchilar, shaxsiy tavsiyalar va yordam berish orqali sayohatni rejalashtirish va bron qilishda yordam beradi. Ular sayohatni tashkil qilish jarayonini osonlashtiradi va qulayroq qiladi.

1-jadvalda turizm sohasida muvaffaqiyatli amalga oshirilgan yoki sinov bosqichida turgan eng mashhur xalqaro loyihalar tahlili keltirilgan.

1-jadval.

Turizmda sun'iy intellektdan foydalanish misollari

Kompaniya	Sun'iy intellekt texnologiyasun'iyasi	Qo'llaniladi
Booking.com	Mashinanalashgan ta'lim	Shaxiy savollarga javob berish
Airbnb	Mashinanalashgan ta'lim	Turar joyni sayohat uslubi va qiziqishlarini tanlash
Hopper	Mashinanalashgan ta'lim	Aviachiptalar va mehmonxonalar narxlarini bashorat qilish
TripAdvisor	Ma'lumotlar va sharhlarni tahlil qilish	Restoran va ko'ngilochar joylarda
Amadeus	Ma'lumotlar tahlil qilish va mashinali o'rganish	Turistik yo'nalishlarga bo'lgan talabni bashorat qilish
IBM Watson	Ma'lumotlarni tahlil qilish	Sayohat takliflari
Airbnb	Ma'lumotlarni tahlil qilish	Uy-joy bo'yicha
Expedia	Avtomatlashtirish, Chat-	Mijozlar bilan aloqa va bronlarni qayta

	bot	ishlash
Skyscanner	Avtomatlashtirish, Chat-bot	Aviachiptalarni qidirish va bron qilish
KLM Royal Dutch Airlines	Ekspert tizimi Chat-bot	Yo'lovchilarga aloqa va parvoz ma'lumotlarini taqdim etish
Hilton Hotels & Resorts	Ekspert tizimi Chat-bot	Mehmonlar bilan suhbatlashish
Duolingo	Expert tizimi, Chat-bot	Sayohat kontekstida chet tillarini o'rganish
Dorchester Collection	Virtual assun'iy intellektstant	Mehmonlar so'rovlarini boshqarish va mehmonxona ma'lumotlarini taqdim etaish
Google Arts & Culture	Virtual reality (VR)	Virtual muzey sayohatlari
Tomas Kuk	Virtual reality (VR)	Savdo ofislarida kurortlarga virtual sayohatlar
Google Lens	Neyron tarmoqlari	Suratlardagi diqqatga sazovor joylarni tanib olish
Google Translate	Neyron tarmoqlari	Matn va nutqni tarjima qilish
AirHelp	Ma'lumotlar tahlil qilish va mashinali o'rganish	Parvozning kechikishi haqidagi ma'lumotlarni tahlil
Marriott International	Narsalar interneti (IoT), ovozli boshqaruv	Ovozli boshqaruv va moslashtirilgan sozlamalarga ega "aqlli" mehmonxona xonalari
Hilton	Kognitiv hisoblash, avtomatlashtirish	Ilova orqali xonalarda yorug'lik va haroratni nazorat qilish
Lola	Kognitiv hisoblash	Sayohatni rejalashtirish va turistlarni qo'llab-quvvatlash
Baidu	Kompyuter ko'rishi	Yuzni tanib olish, aeroportlarda turistlarni aniqlash
Henn-na Hotel	Robototexnika	Robotlar tomonidan boshqariladigan mehmonxona

Sun'iy intellektni optimallashtirish, va mijozlar tajribasini yaxshilash uchun yangi ufqlarni ochib, sayohat sanoati uchun o'zgarishlarning asosiy omiliga aylanmoqda. Mashina o'rganish, tabiiy tillarni qayta ishlash, kompyuter ko'rish va katta ma'lumotlarni tahlil qilish sohalarida sun'iy intellektning integratsiyasi zarur.

Taklif va xulosalar (Conclusion and Recommendations)

Shu bilan birga, sun'iy intellektni turizmga joriy etish, shuningdek, diqqat bilan tahlil qilinishi va e'tiborga olinishi kerak bo'lgan bir qator qiyinchiliklar va xavflarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni ikkita asosiy toifaga bo'lish mumkin: ijtimoiy-iqtisodiy va texnik.

Ijtimoiy-iqtisodiy xavflar quyidagi muammolarni o'z ichiga oladi:

- Ish o'rinlarni qisqartirish. McKinsey Global Instituti prognozlariga ko'ra, 2030 yilga kelib bron qilish, mijozlarga xizmat ko'rsatishni avtomatlashtirish butun dunyo bo'ylab 800 milliongacha ish o'rinlarini almashtirishi mumkin [11]. Buning katta ulushi turizm sohasiga to'g'ri keladi.

- Biznes jarayonlarining murakkablashishi. Jarayonlarni to'liq avtomatlashtirishga moslashuvchanlikni va kutilmagan vaziyatlarda moslashish qobiliyatini yo'qotishiga olib kelishi mumkin, bu esa tez o'zgaruvchan raqobatbardosh turizm bozorida iqtisodiy muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

- Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi. Turistlarning katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarini to'plash va tahlil qilish xavfsizlik va maxfiylik muammolarini keltirib chiqaradi. Ma'lumotlarning tashqariga chiqishi moliyaviy yo'qotishlarga, obro'ga putur etkazadi va sayohatchilar va xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar uchun tahdid solinishi mumkin. Sayyohlik kompaniyalari ishonchli axborot xavfsizligini ta'minlashi va ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha qonunchilikka rioya qilishlari shart.

- Mehmondo'stlik. Texnologiya har doim ham inson e'tiborini va empatiyasini almashtira olmaydi. Avtomatlashtirilgan tizimlarga qaramlik, ayniqsa, ko'ngilochar va dam olish sanoati uchun muhim bo'lgan an'anaviy turistik marshrutlar hududlarida xizmat ko'rsatishda "inson omili" va o'ziga xoslikni yo'qotishiga olib kelishi mumkin.

- Etika. Bu, shuningdek, noto'g'ri yoki to'liq bo'lmagan ma'lumotlardan kelib chiqqan AI tizimlarining ishlashidagi mantiqiy xatolar uchun javobgarlik masalalarini, shuningdek, ayrim hududlar va aholi guruhlari uchun yangi texnologiyalardan foydalanishni cheklaydigan "raqamli tengsizlik" muammosini o'z ichiga oladi.

Texnik xavflarga quyidagilar kiradi:

- Tizimning har qanday elementining jismoniy yo'qolishi natijasida yuzaga keladigan texnik xatolar va tizimdagi nosozliklar, shuningdek, elektr ta'minotidagi uzilishlar, dasturiy ta'minotdagi xatolar va h.k. Bu nafaqat mijozlar tajribasi va kompaniya obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatishi, balki inson hayotini xavf ostiga qo'yishi mumkin.

- Kibertahdidlar: Sun'iy intellekt tizimlari kiberhujumlarga qarshi zaif bo'lishi mumkin va mijozlar uchun soddaligi va foydalanish imkoniyatini keltirib chiqaradi, bu esa ma'lumotlarning tashqariga chiqishi, tizimning buzilishi va boshqa salbiy oqibatlariga olib keladi.

Turizmda sun'iy intellektni muvaffaqiyatli joriy etish uchun ushbu xavflarni hisobga olish va ularni minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Bu ishchi kuchining qayta malakasini oshirishga sarmoya kiritish, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash, avtomatlashtirish va odamlarning o'zaro ta'sir muvozanatini saqlash, shuningdek, ilmiy va ommaviy munozaralar hamda sun'iy intellektidan foydalanishda axloqiy tamoyillarga rioya qilishni o'z ichiga olgan murakkab harakatlardir.

Umuman olganda, turizmда sun'iy intellektdan foydalanish istiqbollari juda katta, biroq ularni amalga oshirish ham potentsial foyda, ham xavflarni hisobga oladigan mas'uliyatli va muvozanatli yondashuvni talab qiladi. Shundagina sun'iy intellekt turizm industriyasida taraqqiyotning haqiqiy dvigateliga aylanib, uning barqaror rivojlanishiga va raqobatbardoshligini oshirishga hissa qo'shishi mumkin.

Adadiyotlar ro'yxati (Reference)

1. Economic Impact Research. — Текст: электронный // World Travel & Tourism Council: [сайт]. — URL: <https://wttc.org/research/economic-impact> (дата обращения: 24.05.2024).
2. Азизова Н. Т., Эркабоев А. Raqamlashtirish sharoitida xalqaro turizmni rivojlanishning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari // Журнал Инновации в экономике. — 2023. — Т. 6. — №. 5.
3. Мошак Н. Н., Рудинская С. Р., Груздев А. А. Третья платформа информатизации и Big Data // Научные технологии в космических исследованиях Земли. — 2023. — Т. 15. — №. 4. — С. 47-59.
4. Журавков М. А. Технологии искусственного интеллекта и интеллектуальные системы компьютерного моделирования и инженерных расчетов. Вводный курс: учеб. пособие/МА Журавков; БГУ, Механико-математический фак.—Минск: БГУ, 2024.—177 с.: ил.—Библиогр.: с. 170–173. — 2024.
5. Soori M., Arezoo B., Dastres R. Artificial intelligence, machine learning and deep learning in advanced robotics, a review // Cognitive Robotics. — 2023.
6. Яблокова А. А., Калитина В. В., Брит А. А. Цифровое историко-культурное наследие: к вопросу о применении искусственного интеллекта // Редакционная коллегия. — 2024. — С. 23.
7. Корчагин В. Д. Анализ современных SOTA-архитектур искусственных нейронных сетей для решения задач классификации изображений и детекции объектов // Программные системы и вычислительные методы. — 2023. — №. 4. — С. 73-87.
8. Петрунин Ю. Ю. Развитие концепции социального искусственного интеллекта // Вестник Московского университета. Серия 21. Управление (государство и общество). — 2023. — №. 1. — С. 93-112.
9. Молчанов А. Теория и практика распознавания инженерных сооружений, промышленных предприятий и объектов железнодорожного транспорта при дешифрировании аэроснимков. — Litres, 2024.
10. Фахми Ш. С., Соколов Ю. М. Когнитивные вычисления: от больших данных к познанию. — 2023.
11. Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages / J. Manyika. — Текст: электронный // McKinsey Global Institute: [сайт]. — URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insun'iy-intellektgths/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages> (дата обращения: 24.05.2024).

TOIRXO‘JAYEV AMIRXO‘JA JALOLIDDIN O‘G‘LI

State Museum of History of Uzbekistan,
Academy of Sciences of Republic of Uzbekistan

*Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
D.Karimova*

Received 4th November 2023, Accepted 11th November 2023, Online 18th December 2023

HISTORY OF COVERAGE OF ANCIENT TURKIC PEOPLES IN CHINESE SOURCES

Abstract. As you know, among the oldest written sources that have come down to us, the ones written in Chinese have a special place and are based on certain traditions. From 2205 to 1766, and from 1766 to 1122 BC, there were small khanates (khokimiyats) called Shya and Shang. Such manuscripts or memoirs, written in the form of pictures, were considered sacred scriptures by divine command, and it was the duty of every noble person, especially rulers, to pass them on from generation to generation, to study and learn from them. There are many well-dated chronological monuments of ancient Chinese history. These are historical works that have come down to us in the form of books.

Key words: Turkic peoples, Rungdi, ancient Di peoples, "Shan-shu" ("Shiszin"-song book) Sima Syan

ИСТОРИЯ ОСВЕЩЕНИЯ ДРЕВНИХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ В КИТАЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация. Как вы знаете, среди древнейших письменных источников, дошедших до нас, особое место занимают китайские, основанные на определенных традициях. С 2205 по 1766 и с 1766 по 1122 годы до нашей эры существовали небольшие ханства (хокимияты) Шья и Шан. Такие рукописи или мемуары, написанные в виде картинок, считались священными писаниями по божественному повелению, и обязанностью каждого знатного человека, особенно правителей, было передавать их из поколения в поколение, изучать и учиться по ним. Существует множество хорошо датированных хронологических памятников древней китайской истории. Это исторические труды, дошедшие до нас в виде книг.

Ключевые слова: Тюркские народы, Рунгди, древние народы Ди, «Шань-шу» («Шисзин»-песенник) Сима Сян

QADIMGI TURKIY XALQLARNING XITOIY MANBALARIDA YORITILISH TARIXI

Annotatsiya. Ma'lumki, bizgacha yetib kelgan eng qadimiy yozma manbalar orasida xitoy tilida yozilganlari alohida o'rin tutadi va ma'lum an'analarga asoslanadi. Miloddan avvalgi 2205—

1766, 1766—1122 yillarda Shya va Shang nomli kichik xonliklar (hokimliklar) bo'lgan. Surat shaklida yozilgan bunday qo'lyozmalar yoki xotiralar ilohiy amri bilan muqaddas kitob hisoblanib, ularni avlodlardan avlodga yetkazish, o'rganish, ibrat olish har bir olijanob shaxsning, ayniqsa, hukmdorlarning burchi edi. Qadimgi Xitoy tarixiga oid ko'plab xronologik yodgorliklar mavjud. Bular bizgacha kitob holida yetib kelgan tarixiy asarlardir.

Kalit so'zlar: Turkiy xalqlar, rungilar, qadimgi Di xalqlari, «Shan-shu» («Shiszin»-qo'shiqlar kitobi) Sima Syan.

Kirish (Introduction)

Eramizdan avvalgi I asrda qadimgi Xitoyda yangi tarixiy asarlar paydo bo'ldi. Bu asarlar Xitoy tarixnavisligida katta o'rin tutadi. Ana shunday asarlardan biri Sima Syanning (er. avv. 105-90 yillar) «Tarixiy yozishmalar»i edi. Bu asar qadimgi Xitoy ijtimoiy-siyosiy va madaniy xayoti to'g'risida boy ma'lumotlar beradi. Sima Syan tarixiy voqealarni bayon qilishda kishilar faoliyatini bayon qilish usulini tanlaydi.

Sima Syanning tarixnavislik usulidan «Xan tarixi» muallifi Ban Gu Garbiy Xan (er. avv. 206 yil) sulolasining tarixini yozishda foydalanadi. Ban Gu Xitoy tarixnavisligining yangi «sulolalar tarixi» nomini olgan janr asoschisi bo'lgan». [1,78-79]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Xitoy tarixini arxeologik o'rganishda amalga oshirilgan ishlar muhim ahamiyatga ega. Arxeologik qazishmalar natijasida ilk Shan davriga oid Ermitou shahri, Chansha yaqinida boy qabrlar (er. avv. III asr) topilgan.

An'anaviy Xitoy tarixnavisligida ikki o'ziga xos xususiyat:

- Xitoy madaniyatining boshqa qo'shni madaniyatlardan ustunligi;
- Xitoy davlatchiligini kelib chiqishini afsonalarga boglab o'ta qadimiylashtirish ajralib turadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Xitoy tarixini o'rganishni o'rta asrlarda Yapon olimlari boshlab berdilar. Yaponiyada Xitoy tarixini barcha davrlari o'rganildi. Mashhur xitoyshunos olim Kaydzuka Sigeki Qadimgi Xitoy davlatlarini shakllanishiga oid kapital tadqiqotlar muallifi hisoblanadi.

Yevropada Xitoy tarixini o'rganishda fransuz tadqiqotchilari katta yutuqqa erishdilar. XX asr boshlarida E. Shavann «Sima Syanning «Tarixiy yozishmalar»ni tarjima qila boshladi. Mashhur sharqshunos olim fransuz A. Maspero «Qadimgi Xitoy» nomli kapital asarini yaratdi.

AQShda XX asrning 60-yillari oxirida «Qadimgi Xitoy tarixini o'rganish» xalqaro jamiyati tashkil topdi. AQShda Xitoy tarixini kelib chiqishi Xitoydan bo'lgan olimlar o'rganadi. Ammo shuni yodda tutish kerakki, hukmron sinflar, zodagonlar, shuningdek, ularning mafkurachilari, xususan konfutsiylik vakillari ko'pincha o'zlarining manfaatlarida tarixiy davrlarda yashagan so'z ustalari faoliyatidan foydalanishga intilishgan[2,27].

Birinchi xotiralarni meros qoldirgan amaldorlardan Sa Je (sa Sze) va Ryuy Sunqlarni tilga olish mumkin. Miloddan avvalgi birinchi ming yillik davomida “ shi ” ni insho ettirishga noyil bo‘lgan amaldorlar soni tobora ko‘paydi va ular tomonidan yozilgan xotiralar hajmi va sifati oshib bordi. Mavzu doirasi ham kengaydi. O‘z - o‘zidan bunday xotiralar tobora hukmdorlar ixtiyori bilan bitilib, ularning huquqini himoya qiluvchi qurolga aylandi. Shu barobarinda mazkur bayonnomalar tegishli mafkurani aks ettiruvchi mazmunga ega bo‘ldi. Hukmdorlar “tangri farzandi” (tyanzi) shaklida qayd etilib, ularning faoliyati qonuniyat (dao), axloq va odamiylik (de), tangri amri (tyanming) kabi tushunchalar bilan asoslandi. Miloddan avvalgi ikkinchi asrda yashagan buyuk xitoy olimi va tarixchisi Sima Chiyan o‘tgan davr davomida bitilgan va saqlanib qolgan xotiralarni jamlash va o‘rganish asosida o‘zining mashhur “Tarixiy xotiralar” (“Shi Ji”) nomli asarini yozgan . Shundan so‘ng Xitoyda tarixiy asarlarni yozish tez rivojlandi . Sima Chiyangacha ikki ming yilga yaqin davr ichida jami 200 ta xotira yozilgan bo‘lsa , undan keyingi asrlar davomida ushbu raqam 1200 dan oshib ketdi . Keyingi davrlarda yozilgan bu asarlar mazmunan boyib , mavzu doirasi kengayib, tarixiy asarlarga aylangan. Milodiy 319 yildan boshlab tarixshunoslikka oid asarlar ham vujudga kelgan. Milodiy 618 – 907 yillarda Xitoyda hukmron bo‘lgan Tang sulolasi davrida tarixiy voqealarni yozish siyosat darajasiga ko‘tarilib, bu ish hukumat monopoliyasiga olingan edi. O‘tmishda bitilgan tarixiy asarlarga rasmiy baho berish maqsadida ularni tartibga solish, to‘ldirish, tuzatish ishlari ham olib borilgan. Sulolalar tarixini yozish davlat nazorati ostiga olingan. XI - XII asrlarda Xitoyda tarixiy asarlar yozishda yangi tarixiy voqealarni mavzular bo‘yicha bayon qilish yo‘nalishi vujudga keldi. Mazkur yo‘nalishda yozilganlar orasida “ Ziji Tungjiyan ” , “ Tung jiyan jishi benmo ” kabi katta hajmli asarlar alohida o‘rin tutadi . XVII — XIX asrlarda, ya‘ni monchjurlar Xitoyda hukmronlik qilgan davrda tarixiy asarlarni yozish yana ham rivojlandi. Rasmiy - tarixiy asarlar sulola tarixi, ayrim viloyatlar, bosib olingan hududlar, hodisalar tazkirasi , voqealarga bag‘ishlangan hujjatlar majmuasi , kundalik tafsilotlar bayoni va jug‘rofiy asarlardan iborat bo‘lgan . Shu bilan birga ikki ming yillik davrni o‘z ichiga olgan sulolalar bilan bir qatorda Xitoy hududida hukmronlik qilgan boshqa xalqlar vakillari tarixi ham jamlangan. Mazkur avlodlar tarixi 24 ta bo‘lganligi sababli ularga “ Ershi si shi ” (“ 24 tarix ”) deb nom berildi. Mazkur tarixiy asarlar majmuasining birinchi Jildi yuqorida tilga olingan Sima Chiyan qalamiga mansub “ Tarixiy xotiralar ” (Shi Ji) bo‘lsa, oxirgi Jildi Ming sulolasi (1368 — 1644) tarixidan iborat . Xronologik jihatdan mazkur 24 ta tarixiy asar 3,5 ming yillik tarixiy voqealarni o‘z ichiga olgan . Turkiston tarixi uchun mazkur sulolalar tarixi, ayniqsa uning X asrgacha yozilgan qismi katta ahamiyatga ega ekanligi hech kimda shubha uyg‘otmaydi. Zero , birinchi Xitoy davlati tashkil topgan davrlardan boshlab xitoylar o‘zlarining shimoliy va g‘arbiy taraflarida yashagan turkiy xalqlar bilan muloqotda bo‘lgan, ular bilan iqtisodiy va siyosiy aloqalar o‘rnatgan. Xitoy hukmdorlari turkiy xalqlardan muhofazalanish uchun devor qurib mudofaaga o‘tganlar, harbiy qudrati kuchayganda esa ularga o‘z ta’sirini o‘tkazishga intilib, mamlakat hududlarini kengaytirganlar. Bu borada Xitoy hukmdorlari turkiy xalqlarning ichki ziddiyatlari va o‘zaro kurashlaridan to‘la foydalanish maqsadida ularning yashash tarzini yaxshi o‘rganganlar, Xitoy bilan bo‘lgan munosabatlariga alohida e’tibor berganlar. 24 ta tarixiy asar xoqonlar nazorati ostida bitilganligi uchun uning o‘ziga xos kamchiliklari mavjud. Masalan, ayrim voqealarni bayon etishda va ularga baho berishda hukmron sulola manfaati ustun qo‘yilgan, o‘zgalarning nuqtai nazari, manfaati hisobga olinmagan. Shu bilan birga Xitoy

xoqonlarining mazkur xalqlarga nisbatan harakatlari tinchlik o'rnatish va Tangri irodasiga qarshi chiqqanlarni jazolashga qaratilgan hamda bu harakatlar ham Tangrining amriga binoan amalga oshirilgan, deb baholanadi. Misol qilib "Tung jiyan jishi ben mo" ning 3 jildida keltirilgan quyidagi lavhani keltirish kifoya: "Rung va dilar (ya'ni Xitoy atrofidagi qadimiy xalqlar) ajnabiylar ichida eng yovvoyilari hisoblanadi, (ular) yashaydigan yerlar qurg'oq bo'lsa - da, muhim ahamiyatga egadir. (Miloddan avvalgi 2205 yilda tashkil topgan Shya xonligining asoschisi) Yuy 9 zaminni tinchlantirganda g'arbiy runglar qo'pol va ochko'z tabiatli, beshafqat va odamiylikni bilmaydi, degan so'zlar aytilar edi. Darhaqiqat, to'rt tomonimizdagi yovvoyilar ichida rung va dilar eng dahshatlisi hisoblanadi. . . . Xan (xoqoni) Gavzung (Miloddan avvalgi 206 – 193) ularni iskanjaga olib, qo'shin tortib borganidan keyin ular ojizlashib qoldi". Yuqorida tilga olingan Xitoy yozma manbalarining Turkiston tarixi uchun benihoya ahamiyatligi bulardan boshqa manbalarda uchramaydigan ma'lumotlarning mavjudligidir. Shuning uchun ham dunyo olimlari Xitoy manbalariga katta e'tibor berib kelmoqda va ko'p ma'lumotlarni ilmiy muomalaga kiritmoqda. Faqatgina keyingi yillardagi izlanishlardan rus olimlari R.S.Vyatkin va V.S.Taskinalarning Moskvada nashr qilingan (1975 – 1990) "Shi Ji" ("Tarixiy xotiralari") ning ruscha tarjimasi (oxirigacha tarjima qilishga ulgurilmagan) va Sharqiy Turkistonning Urumchi shahrida 1996 yilda uyg'ur tilida chop etilgan "Tarixiy xotiralar", "Xannoma", "Keyingi xannoma" nomli tanlanma tarjimalarni ko'zda tutish mumkin. Ammo hozirgacha xitoy manbalaridan olingan Turkiston tarixiga oid ma'lumotlarni dengizdan bir tomchi, deb aytsak xato qilmaymiz. Turkiston tarixi bilan bog'liq xitoy manbalarini o'rganishda va tarjima qilishda Rossiya olimlari ichida N.Ya.Bichurinning xizmati benihoya katta. Ushbu olim tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan ma'lumotlar qadimgi Xitoy tilini bilmaydigan ko'pgina tadqiqotchilar uchun yagona va original material bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Ammo N.Ya. Bichurin asarlarida ham faktlardagi noaniqliklar, ma'lum sabablarga ko'ra tushib qolgan joylar mavjud bo'lib, kerakli sharhlar yetishmaydi. Ayrim tarjima qilinmay qolgan joylar va kam ko'stlar esa tarix uchun g'oyat ahamiyatlidir. Fikrimizning isboti uchun quyidagi misollarni keltirish mumkin. Masalan, Vey sulolasi (386 – 534) tarixida (Vey shu) keltirilgan qadimiy turkiy xalqlar, aniqrog'i telelar haqidagi ma'lumotlarning tarjimasini solishtirganimizda asl matnning boshi, oxiri va o'rtasida jumlar tushib qolgan. N.Ya. Bichurin birinchi tashlab ketgan joyda – shimolda garchelar (gaoguy, baland aravaliklar) tele, deb atalganligi haqida so'z yuritiladi. Ikkinchi bir qoldirib ketilgan joyda Xitoylar gaochelarni dinglinglar, deb ataganligi haqida so'z yuritiladi. Uchinchi bir tilga olinmagan joyda esa garchelarning birinchi hukmdori hunlar podshosining jiyani ekanligi va ular dastlab 6 qabiladan iboratligi hamda ularning nomlari yozilgan. Matnning tushirib qoldirilgan yana bir qismida shimolda yashagan garchelarning bir qismi g'arbga, aniqrog'i Zaysan ko'li va Irtish daryosi atrofiga ko'chib borganligi ko'rsatilgan. [3,181-241] Asl matnda garchelar (turolar) 2 guruhga bo'lingan bo'lib, ularning bir qismi 6 ta katta qabiladan, ikkinchi bir qismi 12 ta qabiladan iboratligi aytilgan va ularning nomlari berilgan. Lekin N. Ya. Bichurinning tarjimasida garchelar faqatgina 12 ta qabiladan iborat, deb yoziladi va bu 12 ta qabilaning nomi keltiriladi. Albatta bunday hollar tadqiqotchilar faoliyatiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan va tarixiy adabiyotlarda ba'zi bir noaniq yoki xato fikrlarning shakllanishiga sabab bo'lgan. "Tang sulolasining yangi tarixida keltirilgan ma'lumotlarni tarjima qilgan N. Ya. Bichurin uning ko'hna tarixiga murojaat qilmagan yoki ushbu asar unda bo'lmagan. Ehtimol, N.Ya. Bichurin tarjima qilishga

ulgurmagandir . Ikkita tarixiy asarni solishtirish orqali, “ Tang sulolasining ko‘hna tarixi ” 144 - bobning birinchi bo‘limi “ Tang sulolasining yangi tarixi ” ga kirmay qolganligi aniqlandi. Mazkur bo‘lim aynan telelarga bag‘ishlangan. “ Tang sulolasi ko‘hna tarixi ” ning 144 - bobida keltirilgan ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, 612 – 626 yillarda telelar o‘zining oldingi qudratini yo‘qotib , bir necha guruhlariga bo‘linib ketgan. Bulardan sirtordush seyan to), chibni (chibi) , uyg‘ur (veyxe) , Tuva (dubu , quvurqon (guligan), tilang‘ut (dulange), buku (pugu) , bayirg‘u (boye tu) , tungro (tunglo, hun (hun) , izgil (sije) , xosheug (xushe) , chigil (shije) , adiz (ode) , bo‘lsar (baysi) kabi qabilalar g‘arbdan mo‘g‘ulistondagi cho‘lning shimoliga ko‘chib borganligi ko‘rsatiladi .[4,1-2]

Shu bilan birga sirtordush qabilasi ilgari mavjud bo‘lgan sir va tordushnomli ikki qabilaning birlashtirilishi asosida shakllanganligi bayon etiladi. Keyinchalik Oltoyda shakllangan turk (hozirgi Xitoy tilida tujyue, qadimgi Xitoy tilida tukyu) urug‘i kuchayganidan so‘ng barcha tele qabilalari ular bilan birlashib , o‘zlarini ham turk, deb ataganligi ta‘kidlab o‘tiladi . Bizning fikrimizcha, N . Ya . Bichurin tarjima qilmagan va rus olimlarining tadqiqotlarida ham uchramaydigan , lekin tarix uchun ahamiyatli bo‘lgan muhim ma‘lumotlar Shimoliy sulolalar tarixida keltirilgan. Bu ma‘lumotlarda miloddan oldingi asrlarda telelar hunlar tarkibida bo‘lganligi, hunlar davlati barbod bo‘lganidan keyin ular tele nomi bilan bir necha asrlar davomida mavjud bo‘lganligi aytiladi. N. Ya. Bichurinining ayrim tarjimalarini asl manbalar matni bilan solishtirish jarayonida yana bir narsa aniqlandiki , ruscha matn uning kitobida ko‘rsatilgan asosiy manba matniga to‘g‘ri kelmaydi. Masalan, N.Ya. Bichurinining kitobida turklar haqida axborot “Tang sulolasi yangi tarixi ” ning 215a va 215b boblaridan olingan , bu ma‘lumot “ Chjou sulolasi tarixi ” ning 50 va “ Suy sulolasi tarixi” ning 84 - boblarida qaytariladi, deb ko‘rsatilgan. Aslida esa N. Ya.Bichurin tarjima qilgan turklar haqidagi ushbu ma‘lumotlar “Shimoliy sulolalar tarixi ” ning 99 - bobidan olingandir .[5] N .Ya.Bichurin o‘z tarjimasida “Turklar xonadonining ajdodlari G‘arbiy dengizning g‘arbida yashaganlar va o‘zlari alohida bir aymoqni tashkil qilishgan ”, deb so‘z yuritadi . Asarda ko‘rsatilgan Tang sulolasining yangi tarixi ” dagi turklarga taalluqli ma‘lumot matnda “ Turklar Ashina urug‘iga mansub bo‘lib, ular hunlarning shimolida yashaganlar”, deb ko‘rsatilganligining guvohi bo‘lamiz . Bunday misollar N.Ya. Bichurin asarlarida ko‘p bo‘lib, hammasini aytib o‘tirishga hojat yo‘q. Keltirilganlarning o‘zi ham fikrimizga yetarlicha asos bo‘la oladi. Lekin bunday kamchiliklar qo‘lyozmani nashrga tayyorlashda yuzaga kelganligi ham ehtimoldan xoli emas. Matnda turklarning ajdodi “G‘arbiy dengizning (Shixay) o‘ng tomonida yashagan ” , deb yozilgan .

Foydalanilgan adabiyotlar (Reference)

1. Ладынин И. А. и др. История древнего мира: Восток, Греция, Рим. «Слово», «ЭКСМОЭ-М. 2004.78-79
2. Liu Mau-Tsai. (1958) Die shinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken [The Shine News on the History of the East Turks].Gottinger Asiatische Forschungen 27,vol 10.Wiesbaden
3. Şengör, A., & Yilmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: A plate tectonic approach. Tectonophysics, 75(3–4), 181–241.

International Journal of Intellectual and Cultural Heritage

Volume: 4 Issue: 04 | 2024

ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314

<http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>

4. Н . Я . Бичурин (Иакинф . Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена . 1 - 3 жилд . М . Л . 1950 — 1953 .
5. İstanbul Arel Üniversitesi | a Brief History of Turkey and Istanbul, n.d.

Tagiyeva Gulsum Gafurovna

Associate Professor at the Department of Sociology and Social Work

Samarkand State University named after Sharof Rashidov

E-mail: gt120886@gmail.com

THE SOCIAL SECURITY SYSTEM IN ENSURING THE STABILITY OF SOCIETY

Abstract: The issue of social security is fundamental to sociology and its research history dates back to ancient times. The article titled "The Social Security System in Ensuring the Stability of Society" is dedicated to social protection and the establishment of a prosperous and well-off society.

In the article, the concepts of "social security," social protection systems, quality of life, social policy theory, and the significance of social security phenomena are substantiated from a contemporary perspective. Additionally, the article discusses modern trends in the development of the social security system, the structure of contemporary social security, the factors influencing its changes, and a historical-sociological analysis of the formation and development of the social security institution.

Keywords: Social security, social protection, scientific schools related to social security, quality of life, Uzbekistan National Sociology Scientific School

IJTIMOYIY TA'MINOT TIZIMI JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA

Annotatsiya: Ijtimoiy ta'minot masalasi soziologiyada fundamental muammolar sirasiga taalluqli bo'lib, uning tadqiqot tarixi uzoq o'tmishdan boshlanadi. "Jamiyat barqarorligini ta'minlashda ijtimoiy ta'minot tizimi" nomli maqola ijtimoiy himoya va obod, farovon jamiyat barpo etishga bag'ishlangan.

Maqolada "ijtimoiy ta'minot" tushunchasi, ijtimoiy himoya tizimlari, hayot sifati, ijtimoiy siyosat nazariyasi va ijtimoiy ta'minot fenomenining ahamiyati bugungi kun nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda asoslab berilgan. Shuningdek, ijtimoiy ta'minot tizimini rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari, zamonaviy ijtimoiy ta'minotning tuzilishi va uning o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar, ijtimoiy ta'minot institutining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy-soziologik tahlili bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy himoya, ijtimoiy ta'minotga oid ilmiy maktablar, hayot sifati, O'zbekiston milliy soziologiya ilmiy maktabi.

СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАК СИСТЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ОБЩЕСТВА

Аннотация: Проблема социального обеспечения является фундаментальной в социологии, и ее исследовательская история уходит в далекое прошлое. Статья под названием "Социальное обеспечение как система обеспечения устойчивости общества" посвящена социальной защите и созданию процветающего и благополучного общества.

В статье обосновываются понятия "социальное обеспечение", социальные защитные системы, качество жизни, теория социальной политики и значение феномена социального обеспечения с современного ракурса. Также рассматриваются современные тенденции в развитии системы социального обеспечения, структура современного социального

обеспечения, факторы, влияющие на его изменения, а также историко-социологический анализ формирования и развития института социального обеспечения.

Ключевые слова: Социальное обеспечение, социальная защита, научные школы по социальному обеспечению, качество жизни, Национальная социологическая школа Узбекистана.

Kirish. Zamonaviy jamiyat barqarorligini ta'minlashda ijtimoiy ta'minot tizimini yanada takomillashtirish zarurati, unda hayot sifati va turmush darajasini oshirish, kambag'allikni kamaytirish, uni oldini olish masalalari, jamiyatda o'rta qatlam ijtimoiy guruhlarini ko'paytirish haqidagi savollar olimlar va amaliyotchilarni doimiy qiziqtirib kelmoqda. Bu borada "hayot sifati" tushunchasi, uning sotsiologik tahlili tadqiqotchilarni yuqorida qayd etilgan barcha jarayonlarni har tomonlama ko'rib chiqishga undaydi. O'tgan asrning 90-yillari o'rtalaridan boshlab "hayot sifati" tushunchasi yana mahalliy adabiyotlarda, shuningdek, olimlar va amaliyotchilar o'rtasida konseptual munozaralarda juda keng qo'llanila boshlandi. Nufuzli ilmiy nashrlar xalqimizning hayot sifati borasida o'zgarishlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ushbu konsepsiyaga bevosita aloqador jihatlarini o'rganadi.¹

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy ta'minot tizimini rivojlantirish masalalarining metodologik asosini qadimdan olimlarni qiziqtirib kelgan. Agar o'tmish davrning mutafakkirlari ijodiga murojaat qilinsa, ularning aksariyati bunday muammoni eng go'zal tarzda yo'lga qo'yganlar va bu ishga asos solganlar².

G'arb olamida S.V.Shishkin, V.I.Bogdanovskaya, A.K.Solov'yov, N.B.Topka, Z.Zamaraeva, N.A.Volgin, V.P.Galaganov³ va boshqa mutafakkirlarning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur olimlarning tadqiqotlarini asrlar ajratib turadi, ammo ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy himoya muammolariga bag'ishlangan maxsus va ilk tadqiqotlardan bo'lganligi ularni birlashtiradi. Xorijiy mamlakatlar olimlari M. Veber, G. Zimmel⁴, E. Dyurkgeym, O. Kont, G. Spenser, T. Parsons, B. Malinovskiylar ijtimoiy hayotning asosiy shakllari ijtimoiy himoya, ijtimoiy tabaqalanishni tadqiq etishgan bo'lsa, Mayk Payper, Andi Landis, J.Mark⁵ va boshqalar ijtimoiy taraqqiyotni amalga oshirishda ijtimoiy himoya, jumladan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishda ijtimoiy ta'minotning o'rni

¹ Бобков В.Н., Мстиславский П.С. Качество жизни: сущность и показатели // Человек и труд. 1996. №6.

² Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. 162-бет

³ С.В.Шишкин. Социальное обеспечение экономических реформ, –М.: 2002, –572 стр; В.И.Богдановская.Роль Университета третьего возраста в социальной работе с пожилыми людьми. (Аспирантура, Бакалавриат, Магистратура). Монография. –М.: 2021, –56 стр. А.К.Соловьёв. Пенсионные права застрахованных лиц: проблемы формирования и риски реализации. –М.: 2020. –327 стр. Н.Б.Топка. Социальная работа с инвалидами. (Бакалавриат). Учебное пособие. –М.: 2021, –400 стр. З.Замараева. Социальная защита и социальное обслуживание населения. –М.: 2017, –175 стр. Н.А.Волгин. Основы социального государства. –М.: 2019. –421 стр. В.П.Галаганов.Право социального обеспечения. Практикум. (СПО). Учебное пособие, –М.: 2021, –153 стр.

⁴ Зиммель, Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель ; авториз. пер. с нем. Н. Н. Бокач, И. Ильина. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 233 с.

⁵ Майк Пайпер (Social Security Made Simple) 2017, -130 стр; Devin Carroll. Social Security Basics: 9 Essentials That Everyone Should Know Paperback – April 5, 2018. -108 стр; Andy Landis.Social Security: The Inside Story, 2018 Silver Anniversary Edition Paperback – January 10, 2018. -308 стр; Mr. Mark J. Orr CFP Social Security Income Planning: The Baby Boomer's 2021 Guide to Maximize Your Retirement Benefits Paperback – October 2, 2013. -129 стр

masalalarini muntazam tarzda tadqiq qilayotganini qayd etish lozim. Mazkur olimlar ijtimoiy ta'minot jarayoniga har tomonlama ilmiy yondashish zarurligini asoslab berishgan.

Mamlakatimiz olimlari M.Bekmurodov, A.Saidov, A.Umarov, A.Qaxxarov, A.Xolbekov, A.Yuldashev, N.Aliqoriev, X.Abduramanov, A.Begmatov, M.Ganieva, O.Ota-Mirzaev, T.Matibaev, T.Narbaeva, B.Farfiev, Sh.Sodiqova, O.Abduazimov, B.Karimov, K.Kalonov, R.Ubaydullaeva, A.Seitov, F.Parmanov kabi mamlakatimiz olimlari ijtimoiy ta'minotni jamiyat ma'naviy hayotining ajralmas qismi sifatida davr talablari asosida tadqiq qilishgan⁶.

Mamlakatimizda olib borilgan tadqiqotlarda ijtimoiy ta'minot yo'nalishida qilinayotgan ishlar sotsiologik jihatdan tahlil etilgan bo'lsada, biroq muammoning ijtimoiy ta'minot tizimi doirasida nazariya va amaliyot uyg'unligiga asoslangan tadqiqotlarni amalga oshirish dolzarb, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy ta'minot tizimini tahlil etishda sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi, sotsiologik tahlil hamda ijtimoiy ta'minot tizimini ekspertlar tomonidan baholanishi tahlil etilgan. Bu borada sotsiologik tadqiqotlarni o'tkazish metodologiyasining 4 bosqichi alohida ahamiyatga ega bo'lib, umumilmiy metodologiya, aniq ob'ektlarga asoslangan metodologiya, maxsus metodologiya hamda metod va metodikalarga bo'linishi asoslandi. Ushbu bobda sotsiologik tadqiqot metodlaridan tizimli, tarixiy, qiyosiy tahlil, anketa so'rovi, ekspert so'rovi, hujjatlarni tahlil qilish kabi umumilmiy va empirik metodlardan sotsiologik nazariyalarga asoslanib foydalanildi. Mazkur metodlardan foydalanish ijtimoiy ta'minotga oid turli ilmiy yondashuvlar, ushbu muammoni tadqiq etish tamoyillari va tadqiqot usullari, hamda olingan natijalar, bilimlarni jamiyat hayotiga joriy etish yo'llarini ishlab chiqish imkonini berdi. Bu borada ijtimoiy ta'minot, keksalar va mehnatga layoqatsiz fuqarolarni, shuningdek, bolali oilalarni moddiy ta'minlash va ijtimoiy xizmat ko'rsatishning davlat tizimi, shuningdek, ushbu toifalar uchun mehnatga layoqatli aholi uchun ham muhim ekanligi, keksalikda, vaqtincha yoki doimiy nogironlik holatlarida, kam ta'minlangan oilani boqishda va hokazolarda hayot uchun ishonchli zamin yaratishi sotsiologik metodlar orqali asoslash imkonini berdi. Ijtimoiy ta'minot tizimi ekspertlar tomonidan baholanganda xorijiy mamlakatlarning ijtimoiy ta'minot tizimlarining shakllanishidagi tajribalari asosida O'zbekiston ijtimoiy ta'minot tizimini isloh etishda turli ijtimoiy, iqtisodiy va demografik sharoitlarni hisobga olgan holda amaliy tajribalarni qo'llash mumkinligi sotsiologik asoslantirildi.

Таҳлил ва натижалар. Мазкур нашрлар ҳозирги кунда БМТ томонидан кенг қўлланиладиган ижтимоий таъминот муаммоларни муҳокама қилиш натижаларини, шу жумладан фаровонлик иқтисодиёти ва инсон тараққиёти (human development)⁷, масалаларига эътибор қаратмоқда. Ушбу нуфузли халқаро ташкилотлар инсонда танлаш имкониятларини ошириш, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш, уларнинг ўзини-ўзи рўёбга чиқариши

⁶ Бекмуродов М.Б. Ижтимоий ривожланишнинг субъектив омиллари//Республика илмий-амалий конференция материаллари. Самарқанд, 2021.-Б.14-17.; Xolbekov A.J. O'zbekistonda jamiyatning demokratlashuvi jarayonida ijtimoiy adolatni amalga oshirish muammolari (siyosiy-sotsiologik tahlil). – Toshkent: O'RPHDJQA, 2001. – B. 32.; Matibayev T. O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: korrupsiya – ijtimoiy xavf. – Toshkent: Bilim va intellektual salohiyat, 2019. – B. 69.; Ш.Содиқова. Жамиятни модернизациялаш жараёнида кексаларни ижтимоий ҳимоялашнинг социологик таҳлили/Докторлик диссертацияси автореферати. Тошкент, 2016 йил.

⁷ Инсон ва ижтимоий ривожланиш: Маърузалар тўплами / В.П.Колесов А.А.Тихомиров таҳрири; Сomp. А.А.Сагравов. – М.: Москва давлат университетининг иқтисод факултети, ТЕИС, 2003 йил.

учун шароит яратиш ғояларини кенг қўллади⁸. Натижада маҳаллий тадқиқотчилар ва амалиётчиларнинг “ҳаёт сифати” тушунчасига ва уни иқтисодий рақобатбардошлигининг ўсиши билан боғлиқ ҳолда яхшилаш бўйича ўрта муддатли дастурларни ишлаб чиқишга қизиқиши сезиларли даражада ошди. Мавжуд ишланмалар аҳолини “ҳаёт сифати” тушунчасини амалий қўллашга йўналтирди.

Таъкидлаш жоизки, жамиятда ижтимоий-иқтисодий ривожланишни бошқаришнинг уфқларини кенгайтириш ва аҳолининг ҳаёт сифатини яхшилашга бўйсунадиган янги моделини шакллантириш, шу мақсадда умумлаштирилган баҳолашларни шакллантириш ва бунга эришиш мониторингини ташкил этиш зарурлиги англаб етилди. Ҳозирги вақтда ижтимоий-иқтисодий сиёсат ва давлат ижтимоий институтларининг аҳоли турмуш сифатининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллари таҳлили ишлаб чиқилмоқда.

Мамлакатимизда аҳолининг ҳаёт даражасини янада юксалтириш борасида сезиларли амалий ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Мамлакатни ўрта муддатли истиқболга мўлжалланган ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастури ҳаёт сифатини ошириш муаммоларини ҳал қилишга қаратилган: 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси ҳамда «Ўзбекистон – 2030» Стратегияси қабул қилинди. Ҳозирда бу борада жуда катта амалий ишлар сезиларли даражада амалга оширилиб боришмоқда.

Мазкур тарихий ҳужжатларда белгиланган вазифаларга мувофиқ аҳолининг ҳаёт даражасини янада юксалтириш, камбағалликнинг илдизига болта урувчи таълим сифатини илғор халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, фаровонликни том маънода таъминлаш мақсадида:

- ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлар, хусусан, ногиронлиги бўлган шахслар, оғир беморлар, кексаларга давлат хизматларини доимий яшаш ёки вақтинча турган жойига чиқиб қўмак бериш тизими жорий этилди;
- «Аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига субсидия ажратишнинг ягона электрон платформа»¹сига ўтказиш орқали субсидияларни ажратишни адолатли йўлга қўйиш учун электрон платформа орқали онлайн текшириш тизими ишлай бошлади;
- Фуқароларнинг пенсия таъминотини яхшилаш ва пенсионерларни қўллаб-қувватлаш мақсадида, “2024 йил 1 январдан бошлаб пенсионерга ҳисобланган, лекин ўз вақтида олинмаган пенсияни тўлаш муддати 12 ойдан 24 ойга узайтирилди”². Шунингдек, ногиронликни белгилаш масаласи ҳам янада такомиллаштирилиб:
- 2024 йил 2-чорагидан эътиборан “ногиронлик бўйича идоралараро электрон маълумотлар алмашинуви асосида ногиронлик белгилари аниқ кўриниб турган, анатомик нуқсонлари бўлган, шунингдек, нохуш клиник прогнозга эга касалликлар ва асоратларда фуқароларнинг иштирокисиз белгиланиши” муҳим кадам бўлди;

⁸ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ). 2000. Бош Ассамблеянинг йигирма тўртинчи махсус сессияси учун Бутун махсус қўмита ҳисоботи (А/С-24/8 Рев. Нью-Йорк)

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги ПФ-27 сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «инсонга эътибор ва сифатли таълим йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармони.

² Ўша манба. Президент томонидан имзоланган Фармон (ПФ–27, 28.02.2023 й.).

- Шунингдек, ногиронликни белгилашда жаҳон стандартларига таяниш ҳамда ногиронлиги бўлган фуқароларни ҳаётга ижтимоий мослаштиришга;
- Барча ногиронлиги бўлган шахсларга имо-ишора тилидан ҳамда мулоқотнинг бошқа муқобил шаклларида фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга доир вазифалар белгиланди;

Бинобарин, ҳаёт сифатининг амалий жиҳатини яхшилш мақсадида ҳал қилиниши керак бўлган муаммолар доирасини аниқлаш, муаммолар кўламини ўлчаш усулларини танлаш ва ҳаёт сифатини миқдорий ўзгаришлари динамикасини мониторинг қилиш, бошқарувнинг вертикал ва горизонтал таъсирини баҳолаб бориш муҳим аҳамиятга эгадир. Буларнинг барчаси амалий фаолият самарадорлигини баҳолашнинг ажралмас мезони сифатида ҳаёт сифатини яхшилашга қаратилган бўлиши керак.

Таъкидлаш жоизки, мазкур йўналишдаги муаммоларни ҳал этиш ҳали ҳам изчил назария ва методологияга асосланмаган. Мамлакатимизда ҳаёт сифатини аниқлаш бўйича дастурлар ва усулларни ишлаб чиқувчилар чуқур илмий асосланмаган методикаларга ва ўзларининг ҳаётий амалиётига асосланиб иш тутмоқдалар.

Таъкидлаш жоизки, "Ҳаёт сифати" парадигмаси жамият ва шахс ҳаёти ривожланиши эҳтиёжларини қондириш даражаси билан боғлиқ ҳолда таърифланади. Ҳаётнинг сифати қанча паст бўлса, одамлар асосан омон қолиш ташвишлари билан яшайдилар ва бошқарувнинг авторитар шаклларига мойил бўладилар. Жамиятда жисмоний эҳтиёжларнинг ижтимоий ва кейинги интеллектуал ва маънавий интилишлар сари трансформациялашуви шахс ва жамият тараққиёт тенденцияларини белгилайди ҳамда ҳаёт сифати ва фуқаролик жамияти институтларининг ривожланиш хусусиятларини намоён қилади.

Шу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, юқори ҳаёт сифати юқори даражадаги имтиёзлар устунлиги яъни, касбий малака, шахсий компетенция, ўз-ўзини англаш ҳамда маданий – маънавий ривожланиш ҳолати маҳсулидир. Зеро, ривожланган жамиятлардагина инсон кадр-қиммати эъзоз топади.

Ҳаёт сифатини ошириш борасида зарур шарт-шароитлар ва имкониятлар яратишда давлат тузилмаларининг роли каттадир. Давлатнинг фаолияти жамият манфаатларини амалга оширишга қаратилган бўлиб, инсон омилини фаоллаштириш орқали ҳаёт сифатини яхшилаш ва ижтимоий таъминот муассасалари фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган.

Давлат фаолияти жамиятнинг инсонпарварлик моҳиятини уйғотиш жиҳатидан аҳамиятли бўлиб, оилалар, меҳнат жамоалари, касба уюшмалари, алоҳида шахслар, сиёсий партиялар ва фуқаролик жамиятининг бошқа бирлашмалари ҳам ана шу ижтимоий ҳаракатда фаоллашадилар.

Ҳаёт сифатининг юксалиши икки тамойилга боғлиқ бўлиб, биринчиси, ривожланаётган шахс бўлса, иккинчиси, ривожланаётган жамиятдир. Шахс ва жамият ҳар доим ҳам бир-бири билан, шунингдек, ҳаётдаги жараёнлар билан уйғун бўла олмасликлари мумкин. Шунингдек, жамиятда жамоа ва табақалараро тараққиёт даражалари ўртасидаги фарқ зиддият юзага келтириши ҳолатида бўлмаслиги учун ҳаракат қилиш тақозо этилади. Ривожланишнинг турли босқичларида шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва умуман жамият учун

ҳаёт сифатини яхшилашнинг устувор йўналишлари бўйича умумий тамойиллар шакллантирилиши мақсадга мувофиқ.

Ҳаёт сифати объектив ва субъектив омилларга боғлиқ. Уни фақат миқдорий статистик маълумотлар асосида аниқлаш мумкин эмас. Аҳоли ўртасида ўтказилган социологик сўровлар ва эксперт баҳолари асосида ҳолатни баҳолаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Илмий манбаларда мутахассислар ҳаёт сифатининг турли (кўпинча бир-бирига мос келмайдиган) тузилмаларини таклиф этишган¹ [1-9]. Бизнинг фикримизча, ҳаёт сифатининг тузилиши қуйидаги махсус категориялар (таркибий қисмлар) билан тавсифланади: 1) жамият сифати (шахс, аҳоли, алоҳида ижтимоий гуруҳлар ва фуқаролик жамияти ташкилотлари); 2) иш ва иш ҳаётининг сифати; 3) ижтимоий инфратузилманинг сифати; 4) атроф-муҳит сифати; 5) шахсий хавфсизлик; 6) одамларнинг ҳаёт сифатидан қониқиши; 7) турмуш даражаси.

Жамият сифати унинг ҳаётӣ фаолиятининг ташқи муҳити сифати билан бирга ҳаёт сифатининг иккита тамойилидан биридир. Одатда, тадқиқотчилар аҳоли сифатини ҳисобга олиш билан чекланади.

Жамиятнинг сифат тоифаси одамларнинг ижтимоий физиологик, интеллектуал ҳолатида (уларнинг соғлиғи, шу жумладан шахс экологияси, маълумоти, дунёқараши ва бошқалар), аҳолининг демографик нуфузида (туғилиш, ўлим, меҳнат кучи ва бошқалар), оилавий ҳаётда (оила институтини яратиш, сақлаш ва мустаҳкамлаш; болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва тарбиялаш ва бошқалар), айрим ижтимоий хавфли гуруҳлардаги муаммоли ҳолатларда (алкоголизм, гиёҳвандлик ва гиёҳвандлик, руҳий касалликлар ва бошқа ижтимоий муаммолар билан оғриган беморлар), меҳнат имкониятлари чекланган гуруҳларда (ёши ва ногиронлиги сабабли иш қобилиятини йўқотганлар ва бошқалар) нима муҳимлигини очиб беради.

Жамиятнинг ўзига хос хусусиятлари унинг турли хил манфаатларини ва инсоннинг танлаш имкониятларини ҳимоя қилишга қодир бўлган, уни ифодаловчи ташкилотлар (касаба уюшмалари, нодавлат ташкилотлар, ижтимоий ҳаракатлар ва сиёсий партиялар ва бошқалар) томонидан шакллантириладиган фуқаролик жамияти сифатида тузилишини ўз ичига олади.

Инсон, унинг ҳаёт сифати жамиятдан ташқарида кўриб чиқилмаслиги лозим. У (шахс) жамиятнинг бир қисми бўлиб, унинг фаолиятининг шартлари ва натижалари унга нисбатан ташқи муҳит ҳисобланади. Иш ва тадбиркорлик ҳаётининг баҳоси ҳаёт сифатининг мустақил таркибий қисми сифатида таъкидланиши керак.

Фаолиятнинг ушбу соҳаси (моддий, маънавий ишлаб чиқариш ва фан) ҳаёт сифатини таъминлаш учун асосий ҳисобланади. Иш билан бандлик ва тадбиркорлик инсон ва жамият ҳаётида марказий ўрин тутди. Ҳаёт сифати натижалари ва оқибатлари жамият ҳаётининг барча жабҳаларига бевосита таъсир қилади.

Меҳнат ва тадбиркорлик иш сифати билан тавсифланади. Бунда ижтимоий ва меҳнат энергиясини сарфлашнинг турли йўналишлари муҳим аҳамиятга эга: 1) у қандай ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга қаратилганлиги; 2) қайси ишлаб чиқариш воситалари учун; 3) ўрнатилган муносабатлардаги ишчи кучларининг йиғиндиси нимадан иборат. Меҳнат

¹ Бобков В.Н., Мстиславский П.С. Качество жизни: сущность и показатели // Человек и труд. 1996. стр. 9

сифатининг бошқа жиҳатлари товар ишлаб чиқариш ёки билимларни ўзлаштириш ва тижоратлаштиришга қаратилган ёлланган ёки тадбиркорлик қобилиятига асосланган меҳнат нисбатида ифодаланади. Меҳнат сифати, шунингдек, ишчиларнинг малака даражаси ва меҳнат унумдорлиги, яшаш қиймати ва меҳнат унумдорлиги билан солиштирганда асосий меҳнат ва тадбиркорлик даромадининг ҳажми, шунингдек суғурта тўловларининг қиймати билан ифодаланади.

Ижтимоий фойдали меҳнат сифати билан бир қаторда, меҳнат ҳаёти сифатини тавсифлашда меҳнат муҳити сифатини баҳолаш керак. Бу муносиб меҳнат шароитларини яратиш билан тавсифланади: иш тури (асосан жисмоний ёки аклий), иш жараёнида ижодкорлик ва мустақиллик элементларини намоён қилиш имкониятлари, ишчиларнинг ўз фаолият турларини ўзгартириш имкониятлари ва мансабларда кўтарилиши, манфаатларни ҳурмат қилиш, шунингдек меҳнат хавфсизлиги ва саломатлиги шулар жумласидандир.

“Меҳнат ҳаёти сифати” тушунчаси (quality of working life) чет эл адабиётларида инсон ресурсларини бошқариш, ишчилар фаровонлигини ҳисобга олиш, соғлиқни сақлаш, ишни яхшилаш ва ишдан қониқишни ошириш усуллари ишлаб чиқиш, қарор қабул қилишда иштирок этиш аспектида энг кенг таҳлил қилингани бежиз эмас¹.

Ижтимоий инфратузилмаларнинг сифати аҳолига хизмат кўрсатиш соҳасига хос хусусиятдир. Аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси меҳнат ва тадбиркорлик соҳасидан фарқли равишда моддий ва маънавий ишлаб чиқариш билан эмас, балки тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилишни ташкил этиш билан шуғулланади. Бу соҳада ҳаёт сифати ишлаб чиқарилган маҳсулот сифати ва ахборот (билим), шунингдек, улар ва одамларнинг космосда замонавий пуллардан кенг фойдаланиш билан ҳаракатланиши билан тавсифланади.

Баъзи ишланмаларда ижтимоий соҳа сифатини ҳаёт сифатининг ушбу жиҳатини тавсифлаш учун мустақил компонент сифатида ажратиш таклиф этилади². У жуда кенг - меҳнатдан тортиб ижтимоий-сиёсий муносабатларгача ёки таълим, соғлиқни сақлаш, маданият ва бошқа соҳаларнинг хусусиятларигача талқин қилинади. Ҳаёт сифатининг ушбу компонентини аниқлаш унинг моҳиятини тавсифлаш учун бошқа мантиққа асосланади.

Ижтимоий инфратузилманинг моддий базаси ва номоддий активлари аҳоли учун товарлар ва хизматлар, уй-жойлар, уларнинг қобилиятлари ва маънавий дунёсини ривожлантириш учун ҳудудлар, уларнинг бўш вақтлари, бандлик ва турмуш шароити, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий ҳимоя, ҳаракат ва миграция, меҳнат фаолиятини ташкил этишнинг хилма-хиллиги ва фойдаланиш имкониятини таъминлаши керак.

Ижтимоий инфратузилма қуйидаги асосий муассасалар (ташкилотлар) шаклида тақдим этилиши мумкин: 1) таълим, маданият ва телекоммуникация; 2) бандлик, ички ва ташқи миграция; 3) соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва спорт, туризм 4) аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш; 5) уй-жой фонди, йўловчи транспорти ва йўл инфратузилмаси; 6) савдо, умумий овқатланиш ва маиший хизматлар; 7) аҳолига пул-кредит хизматлари.

¹ Управление человеческими ресурсами / Под.ред. М.Пула, М.Уорнера. СПб.: Питер, 2002. С. 287

² Социальная политика. Учебник. Под.ред. А.М.Бабич, Н.А.Волгин, С.В.Калашников. –М.: 2008. С. 366

Ижтимоий инфратузилманинг ҳаёт сифатига таъсирининг камида тўрт жиҳатини ҳисобга олиш керак: тегишли объектлар сифатининг техник томони; товарлар ва хизматлар сифати; уларнинг одамлар учун қулайлиги ва аҳолининг тегишли гуруҳларини қамраб олиш.

Атроф-муҳит сифати табиий шароит ва экологик барқарорликни ўз ичига олади. Табиий фарқлар (иқлим, ер қобиғининг таркиби, ноқулай рельеф ва бошқалар) ҳаёт сифатига сезиларли даражада таъсир қилади. Худудларда ҳаётнинг ноқулайлигида намоён бўлиб, табиий фарқлар оғир ва экстремал табиий-иқлим шароитларининг оқибатларини бартараф этиш зарурати билан ифодаланиб, одамларнинг соғлиғини ёмонлаштиради, иш сифати ва давомийлигига таъсир қилади; одамларнинг яшаш муҳитини ривожлантириш имкониятларини чеклайди.

Атроф-муҳитни яхшилаш дастурлари табиий ресурсларга зарар етказмасдан ва уларни келажак авлодлар учун асраб-авайлаш билан изоҳланади. Табиийки, мамлакатимиз учун, барқарор экомуҳитни таъминлаш масалалари долзарбдир; атмосферага зарарли моддалар чиқариб ташлаш чиқиндиларини камайтириш; сувга, тупроққа, ҳавога зарар етказишни тўхтатиш; ўрмонли майдонларни кўпайтириш ва биологик хилма-хилликни юзага келтириш; аҳолининг тоза ичимлик суви билан таъминлаш, санитария-эпидемиология фаровонлигини таъминлаш бу борадаги фаолиятларимиз мақсадлари ҳисобланади.

Шахсий хавфсизлик омили ҳаёт сифатининг муҳим таркибий қисмларидан биридир. Агар жамиятда антагонистик манфаатлар тўқнашуви бўлмаса, бу муносабатлар кескин сезилмайди. Албатта, шахс ва мулкка қарши зўравонлик, жиноятларнинг содир этилиши шахсий хавфсизликка раҳна солади.

Баъзида шахсий хавфсизлик экологик барқарорлик ва ижтимоий барқарорлик билан бирлаштирилади ва ҳаёт хавфсизлиги сифатида қабул қилинади. Албатта, жиноятчилик ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши ҳаёт хавфсизлигига қарши қаратилган. Бироқ, биринчиси, одамлар ўртасидаги тўғридан-тўғри зиддият, иккинчиси эса уларнинг табиий муҳитни бузиши натижасида юзага келади. Ушбу фарқлардан ушбу таҳдидларни бартараф этиш бўйича ҳаракатларнинг турли хил табиати келиб чиқади.

Замонавий шароитда йирик манфаатлар тўқнашувларининг пайдо бўлиши ва бунинг натижасида халқаро терроризмнинг кенг тарқалиши, шунингдек, маҳаллий урушларнинг кенгайиши муносабати билан шахсий хавфсизликни таъминлаш масаласи халқаро вазифага айланди.

Одамларнинг ўз ҳаёт сифатидан қониқиши – соф социологик муаммо сифатида одамларнинг ўз ҳолатига субъектив баҳоси сифатида намоён бўлади. Бу омил ушбу компонентни бошқалардан фарқ қилдиради ва шунинг учун мустақил маъносига эгадир. Хорижий луғатларда берилган "ҳаёт сифати" тушунчаси таркибида одамларнинг ҳаёт сифатидан қониқиши масаласи таърифи билан миллий талқин фарқ қилади. Чунки у кўпроқ ҳар хил муҳитда яшовчи одамларнинг субъектив ҳис-туйғулари билан боғлиқ¹.

Маҳаллий тадқиқотчилар объектив ҳаёт шароитлари ва ундан субъектив туйғулар ўртасидаги муносабатларнинг мураккаб табиатини ҳақли равишда қайд этадилар. Мазкур

¹ Большой толковый социологический словарь. Том 1,2: Пер. С англ. -М.:Вече, АСТ. 1999. Т.1 С. 280-281; Т.2 С. 373.

илмий манбаларда ҳаётнинг энг яхши моддий шароитидаги одамлар нисбатан ёмонроқ шароитда бўлганларга қараганда ундан кўпроқ қониқиш ҳосил қилишининг аниқ эмаслигига эътибор қаратилади.

Айрим ҳолатларда ҳаёт сифати паст бўлган уй хўжаликларида ҳаётдан қониқиш борасида пародаксал натижалар олиш мумкин. Масаландоимий конфликт ҳолатларини нисбатан сусайиб, барқарорлик ҳолатлари ўрнаша бошлаган ҳудудларда ҳаётдан қониқиш даражаси юқори чиқиши кузатилган. Об'ектив юқори турмуш даражасига эга бўлган уй хўжаликларида эса ўз-ўзини баҳолаш кўрсаткичлари эса, албатта, бошқача бўлади. Баъзи тадқиқотчилар уларни одамларнинг ўсиб бораётган эҳтиёжлари ва шахсий манфаатларини рўёбга чиқариш усуллари эркин танлашига тўсиқлар ўртасидаги зиддиятларнинг чуқурлашиши билан белгилайдилар. Шунга асосланиб, улар одамларнинг ўз фаолиятини танлаш эркинлигини кенгайтириш орқали шахснинг ижтимоий фаровонлиги ва ҳаёт сифати кўрсаткич даражасини аниқлашни таклиф ва тавсия қиладилар¹.

Бизнинг фикримизча, ҳаёт сифати паст бўлган одамлар ўз-ўзини баҳолашда чекланган ўлчамга эга бўлган моддий ва ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга кўпроқ йўналтирилганлиги юқори даражадаги эҳтиёжларни қондириш даражаси ва паст даражага эътибор бермаслигидан келиб чиқиш керак. Ҳаёт сифати юқори бўлганлар, биринчи навбатда, интеллектуал ва айниқса маънавий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган ўзини-ўзи қадрлашади, улар анча индивидуалдир ва қоида тариқасида, уларнинг яшаш муҳити бунга камроқ мослашади.

Бундан ўз-ўзини баҳолаш шкаласининг номутаносиблиги келиб чиқади. "Яхши" - баъзилар учун бу ҳаёт сифатига паст талабларни аниқлаштириш мумкин, бошқалари учун эса бу уларнинг энг юқори умидларини қондиришни аниқлаштириш мумкин. Шу сабабли, ушбу одамлар гуруҳларини аниқлаш ва ҳаёт сифатининг турли "кластерларини" шакллантириш учун субъектив ўз-ўзини баҳолашдан фойдаланиш керак. Шунга қараб, ижтимоий таъминотни ҳам табақалаштириш керак. Кам таъминланганларга юқори сумада, ўрта ҳолларга ўртача сумада, ўзига тўқ (бой қатламга) - умуман берилмаслик керак.

Бу борада биз жамият барқарорлигини таъминлашда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш асосий институтларининг хусусиятларини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

Xususiyatlar va mexanizmlar	Davlat ijtimoiy yordami	Davlat ijtimoiy va pensiya ta'minoti	Ixtiyoriy qo'shimcha ijtimoiy sug'urtalash	Ixtiyoriy shaxsiy sug'urtalash
Tartibga solinishi	Davlat tomonidan yordam ko'rsatish uchun obyektiv ehtiyojning mavjudligi	Sug'urta staji, nogironlik, boquvchisini yo'qotish mavjud bo'lganida	Jamoa shartnoma munosabatlari asosida	Shaxsiy sug'urtalash shartnomasi asosida
Tashkil etish printsiplari	Butun jamiyat mas'uliyati	Davlatning sug'urtachi sifatidagi mas'uliyati	Kasb guruhlarining o'zaro yordami	Fuqarolarning shaxsiy mas'uliyati

¹ Маликов Н.С. К вопросу о содержании понятия "качество жизни" и его измерению//Уровень жизни население регионов. 2002. №2. С. 9.

Moliyalashtirish	Budjet mablag'lari	Majburiy sug'urta badallari	Xodimlar va ish beruvchilarning sug'urta badallari	Fuqarolarning ixtiyoriy sug'urta badallari
Amal qilish mexanizmi	Ehtiyojni baholash	Ijtimoiy xavf turlari va moliyaviy imkoniyatlarni baholash	Kasb xavfini baholash	Shaxsiy xavfni baholash
Boshqarish shakllari	Davlat	Davlat	O'zini o'zi boshqarish	Xususiy sug'urta kompaniyalari
To'lov miqdorini belgilash tartibi	To'lovni oluvchi shaxs toifasiga ko'ra	Mehnat staji davomiyligi, badal miqdori va to'lash vaqti bo'yicha	Mehnat staji davomiyligi	Shaxsiy sug'urta badali miqdori va to'lash vaqti bo'yicha

Бундан келиб чиқиб, жамият айтишимиз мумкинки, **ҳаёт сифати** билан қониқишни аниқлашнинг халқаро усуллари ситуацион хусусиятларнинг (эҳтиёжлар ва имкониятлар) шахснинг ўзи томонидан тушунилган шахснинг кутишларига, унинг қобилиятлари ва эҳтиёжларига "мувофиқлигини" белгилайди.

Амалиёт учун давлат органлари (давлат органлари ва фуқаролик жамияти ташкилотлари) ва одамлар ўртасидаги эҳтиёжларни қондиришнинг эришилган даражаси ва уларнинг устуворлиги тўғрисида мос келадиган ғоялар ва келишмовчиликларни аниқлаш муҳимдир. Бунга қараб, одамлар қарор қабул қилиш жараёнига мутаносиб ёки номутаносиб таъсир кўрсатиши ва табақалаштирилган ижтимоий сиёсат концепсиялари ишлаб чиқиши мумкин.

Маълумки, турмуш даражаси унинг сифатига хос хусусиятдир. Бу категория халқаро ҳамжамят томонидан одамлар ҳаётини ўрганишда кенг қўлланилади¹. Бошқа томондан, "турмуш даражаси" тоифаси ва ҳаёт сифати парадигмалари бир-биридан фарқ қилади, аммо уларнинг хусусиятларини бир-бирига қўшишга уринишларга қарамай, ҳар бири ўз моҳиятини йўқотмайди. Буларнинг барчаси ҳаёт даражаси ва сифати ўртасидаги алоҳида муносабатни кўрсатади.

Бир қатор тадқиқотчилар, "турмуш даражаси" тушунчаси ўрнига, ушбу компонентни белгилаш учун "фаровонлик" ёки "саломатлик" атамаларидан фойдаланадилар. Хорижий манбаларда, "жамоат фаровонлиги" иқтисодиётини тавсифлашда, товарлар ва хизматларнинг фойдалилигини ошириш ва максимал ижтимоий фаровонликка эришиш муаммоларини ҳал қилишда, ушбу ўзгаришлар натижасида жисмоний шахсларга тушадиган даромадларни баҳолаш амалга оширилади². "Иқтисодий фаровонлик" (economic welfare) тушунчаси қўлланилади³. Бу, аслида, "турмуш даражаси" тушунчаси билан бир хил.

¹ Бобков В.Н. Починок А.П. (ред.) Социальная политика, уровень и качество жизни./Словарь. –М.: Изд-воВЦУЖ, 2001.

² Пиддэ А.Л. Социология и здравоохранение. Иваново. 2000. С.33-34

³ Дэвид У. Пирс. Словарь современной экономической теории. –М.: Инфра. –М.: 1997.

Маҳаллий манбаларда "фаровонлик" атамаси одатда аҳолини ҳаёт учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар билан яъни, уларнинг бойликлари таъминланганлигини англатади⁴. Бундай ҳолда, турмуш даражасини тавсифлашда асосий эътибор одамларнинг иқтисодий хавфсизлигига қаратилади. Мамлакатимиз тарихида "фаровонлик" ва "турмуш даражаси" атамалари, гарчи алоҳида ишлатилган бўлса-да, бир-биридан тубдан фарқ қилиши борасида тадқиқотлар мавжуд эмас.

Бинобарин, ҳаёт сифатини аниқлаш контекстида "фаровонлик" атамасидан фойдаланиш мустақил рол ўйнайдиган турмуш даражасининг мураккаб тоифаси ўрнига одамларнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш мақсадларини ифодаловчи функцияни беришга қаратилгандир.

Шундай қилиб, иқтисодий фаровонлик нафақат моддий неъматлар ва хизматларнинг жорий истеъмоли, балки уй-жой истеъмоли, йўллардан, шифохоналардан, таълим муассасаларидан ва шахсий ва жамоат мулкидан фойдаланишнинг бошқа имкониятларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусияти сифатида намоён бўлади. Худди шу нарса тўғридан-тўғри ўлчанадиган иқтисодий қийматга эга бўлмаган (экологик, жиноий вазият ва бошқалар), аммо иқтисодий фаровонлик нуқтаи назаридан баҳоланиши мумкин бўлган ҳаётнинг фойдалари ва харажатларига ҳам тегишли.

Ҳаёт даражаси ва сифати миқдор ва сифат, қисман ва бутун сифатида, шакл ва мазмун жиҳатидан қаралмаслиги керак;. Тўғрироғи, улар бир объектнинг хусусиятлари – тизим элементларидир, лекин турли томонлардан: сифат - унинг хилма-хиллиги нуқтаи назаридан; даража - "бошқасидан фарқли" ни жиҳатларни акс эттиради. Турли хиллик турмуш даражасининг ўзига хос хусусияти бўлгани каби, индивидуал ва ижтимоий баҳолар ҳам ҳаёт сифатининг ўзига хос хусусиятидир.

Даромадлари яшаш минимумига тўғри келадиган аҳолининг жорий истеъмолидаги тафовутлар, истеъмол бюджети ва юқори даромадли бюджетнинг тикланиши, шунингдек, бошқа активлар – кўчмас ва кўчар мулклар ҳажмидаги улкан тенгсизлик ҳаётнинг бошқа сифатини кўрсатади. Улар ҳаёт даражаси нафақат унинг сифатининг муҳим белгиси эканлигини, балки унинг иқтисодий ишончлилиги нуқтаи назаридан ҳаётнинг турли сифатини тавсифлашини тасдиқлайди.

Ҳаёт даражаси ва сифатини ҳисобга оладиган бўлсак, иқтисодий фаровонлик ва маҳрумлик пировард натижада уларнинг иккита кутбидир. Бойлик ҳаётнинг юқори сифати бўлиб, юқори даражада ривожланган шахс ва унинг ҳаётининг юқори даражада ташкил этилган муҳитидан келиб чиқади. Ўтган асрнинг 90-йилларида мақсадли равишда янги ижтимоий қатлам шаклланди. Ўша муҳитда юксак ижтимоий ва маънавий фазилатлардан йироқ одамларнинг гуллаб-яшнашига ҳам "ижозат" берилган. Уларнинг кўпчилиги мулкни қайта тақсимлаш натижасида табиий ресурслар ва корхоналар кўринишидаги бойликларни мерос қилиб олдилар. Уларнинг ҳашаматли ҳаёти ҳали ҳам маргинал таъмга эга ва жамиятда ҳақли равишда қораланади. Шунинг учун бундай бойлик ўткинчидир.

⁴ Иқтисодий энциклопедия. Сиёсий иқтисод. / Под.ред. А.М.Румянцева. –М.: Т. 1-4.

Хулоса. Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, айти пайтда тадбиркорларнинг нафақат билимли, балки ҳаётга интилувчанлиги юқори, гарчи энг қулай шароитда бўлмаса-да, янги авлоддан обод одамларнинг бошқа қатлами шаклланмоқда. Уларнинг турмуш фаровонлиги, юқори турмуш тарзи юрт равнақига олиб келиши шубҳасиз.

Бойликдан фарқли ўлароқ, камбағаллик - бу пул даромадини пастлиги ёки мулкнинг етишмаслиги, айтиқса уй-жой, одамларнинг хавфсизлиги туфайли ҳаёт сифатининг пастлигини ифодалайди. Шу билан бирга, кам даромад даражасининг сабаблари кўпинча одамлар соғлиғининг ёмонлиги, етарли таълим даражасига эга эмаслик, меҳнат бозорида рақобатбардошликнинг пастлиги каби хусусиятлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Айти вақтда оилавий ҳаётнинг паст сифати, шунингдек, ижтимоий патологиялар, меҳнат қобилиятини чекланганлиги ва бошқалар ҳам аҳамиятли.

БМТ ҳужжатларида қашшоқликка инсон тараққиётининг паст сифати нуқтаи назаридан қаралиши бежиз эмас. Мингйиллик ривожланиш мақсадларида камбағаллик хусусиятларига ана шундай ёндашув ўз ифодасини топган.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Бобков В.Н., Мстиславский П.С. Качество жизни: сущность и показатели // Человек и труд. 1996. №6.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. 162-бет
3. С.В.Шишкин. Социальное обеспечение экономических реформ, -М.: 2002, -572 стр; В.И.Богдановская.Роль Университета третьего возраста в социальной работе с пожилыми людьми. (Аспирантура, Бакалавриат, Магистратура). Монография. –М.: 2021, -56 стр. А.К.Соловьёв. Пенсионные права застрахованных лиц: проблемы формирования и риски реализации. –М.: 2020. -327 стр. Н.Б.Топка. Социальная работа с инвалидами. (Бакалавриат). Учебное пособие. –М.: 2021, -400 стр. З.Замараева. Социальная защита и социальное обслуживание населения. –М.: 2017, -175 стр. Н.А.Волгин. Основы социального государства. –М.: 2019. -421 стр. В.П.Галаганов.Право социального обеспечения. Практикум. (СПО). Учебное пособие, -М.: 2021, -153 стр.
4. Зиммель, Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель ; авториз. пер. с нем. Н. Н. Бокач, И. Ильина. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 233 с.
5. [Майк Пайпер](#) (Social Security Made Simple) 2017, -130 стр; Devin Carroll. Social Security Basics: 9 Essentials That Everyone Should Know Paperback – April 5, 2018. -108 стр; Andy Landis.Social Security: The Inside Story, 2018 Silver Anniversary Edition Paperback – January 10, 2018. -308 стр; [Mr. Mark J. Orr CFP](#) Social Security Income Planning: The Baby Boomer's 2021 Guide to Maximize Your Retirement Benefits Paperback – October 2, 2013. -129 стр
6. Бекмуродов М.Б. Ижтимоий ривожланишнинг субъектив омиллари//Республика илмий-амалий конференция материаллари. Самарқанд, 2021.-Б.14-17.; Xolbekov A.J. O‘zbekistonda jamiyatning demokratlashuvi jarayonida ijtimoiy adolatni amalga oshirish muammolari (siyosiy-sotsiologik tahlil). – Toshkent: O‘RPHDJQA, 2001. – B. 32.; Matibayev

- Т. О‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: korrupsiya – ijtimoiy xavf. – Toshkent: Bilim va intellektual salohiyat, 2019. – B. 69.; Ш.Содиқова. Жамиятни модернизациялаш жараёнида кексаларни ижтимоий ҳимоялашнинг социологик таҳлили/Докторлик диссертацияси автореферати. Тошкент, 2016 йил.
7. Инсон ва ижтимоий ривожланиш: Маърузалар тўплами / В.П.Колесов А.А.Тихомиров таҳрири; Сomp. А.А.Сагратов. – М.: Москва давлат университетининг иқтисод факултети, ТЕИС, 2003 йил.
 8. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ). 2000. Бош Ассамблеянинг йигирма тўртинчи махсус сессияси учун Бутун махсус қўмита ҳисоботи (А/С-24/8 Рев. Нью-Йорк)
 9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги ПФ-27 сонли “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «инсонга эътибор ва сифатли таълим йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги Фармони.
 10. Ўша манба. Президент томонидан имзоланган Фармон (ПФ–27, 28.02.2023 й.)
 11. Бобков В.Н., Мстиславский П.С. Качество жизни: сущность и показатели // Человек и труд. 1996. стр. 9
 12. Управление человеческими ресурсами / Под.ред. М.Пула, М.Уорнера. СПб.: Питер, 2002. С. 287
 13. Социальная политика. Учебник. Под.ред. А.М.Бабич, Н.А.Волгин, С.В.Калашников. –М.: 2008. С. 366
 14. Большой толковый социологический словарь. Том 1,2: Пер. С англ. -М.:Вече, АСТ. 1999. Т.1 С. 280-281; Т.2 С. 373.
 15. Маликов Н.С. К вопросу о содержании понятия “качество жизни” и его измерению//Уровень жизни население регионов. 2002. №2. С. 9.
 16. Бобков В.Н. Починков А.П. (ред.) Социальная политика, уровень и качество жизни./Словарь. –М.: Изд-воВЦУЖ, 2001.
 17. Пиддэ А.Л. Социология и здравоохранение. Иваново. 2000. С.33-34
 18. Дэвид У. Пирс. Словарь современной экономической теории. –М.: Инфра. –М.: 1997.
 19. Иқтисодий энциклопедия. Сиёсий иқтисод. / Под.ред. А.М.Румянцева. –М.: Т. 1-4.

Ganjina Azimova
State Museum of History of Uzbekistan,
Academy of Sciences of Republic of Uzbekistan
[**ganjinaazimova324@gmail.com**](mailto:ganjinaazimova324@gmail.com)

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
M.Inatov

PRINCIPLES OF USING THE SCIENTIFIC HERITAGE OF GREAT SCIENTISTS IN MUSEUM WORK

Abstract: We need to be able to convey to the younger generation what a unique treasure the scientific heritage of our great scientists is, and enjoy this treasure.

Keywords: Scientists, scientific heritage, Renaissance, great, Al-Khwarizmi, Medicine, mathematics, astronomy

MUZEY ISHIDA BUYUK ALLOMALAR ILMIY MEROSIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI

Annotatsiya: Buyuk allomalarimizning bizga qoldirgan ilmiy meroslari naqadar noyob xazina ekanligini yosh avlodga yetkaza olishimiz va bu xazinadan bahramand etishimiz bizning yutug'imiz ekanligi mazkur maqolada keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Allomalar, ilmiy meros, Renessans, al-Xorazmiy, tibbiyot, matematika, astronomiya.

ПРИНЦИПЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ВЕЛИКИХ УЧЕНЫХ В МУЗЕЙНОЙ РАБОТЕ

Аннотация: Нам необходимо суметь донести до молодого поколения, каким уникальным сокровищем является научное наследие наших великих учёных, и насладиться этим сокровищем.

Ключевые слова: Ученые, научное наследие, Возрождение, великий, Аль-Хорезми, Медицина, математика, астрономия.

Kirish. Yurtimiz azaldan buyuk allomalar zamini hisoblanadi. Allomalarimizning ilmiy merosini qancha ta'riflasak shuncha oz bo'lishiga qaramasdan, ularning bizga qoldirgan bebaho ilmiy meroslari bilan maqtangimiz keladi. Beixtiyor bu g'urur tuyg'usi har bir shu yurt farzandidan degan sog'lom ongli inson yuragida jo'sh urushiga shubha yoq, zero shu yurtda o'sib ulg'aygan yoki voyaga yetayotgan inson borki, buyuk allomalarimiz bilan faxrlanib yashaydi. Albatta faqat faxrlanish bu Vatan uchun oldimizdagi burchni

bajarganimizni anglatmaydi. Shunday bo'lishiga qaramay, o'tgan ajdodlari bilan faxrlanish qalbida Vatanga nisbatan muhabbatning borligini anglatga, Vatanga bo'lgan muhabbat shu Vatanni ulug'lash va e'zozlashga chorlaydi. Qaysi yurtdaki, Vatanga muhabbat tuyg'si kamayib yokida yuqolib ketgan bo'lsa o'sha yurtda rivojlanish va taraqqiyot bo'lmaydi, deb aytsak, adashmagan bo'lamiz. Zero yuragida Vatan muhabbati bor inson uni nomini ko'klarga ko'tarishni istaydi va buning uchun astoydil harakat qiladi. Bizning O'zbekistonimiz o'z oldiga juda ulkan maqsad qo'ygan va bu maqsad yo'lida bizga ana shunday yuragida kuchli muhabbati bor yosh avlod zarurdir.

Mintaqamizda yuksak tamaddun IX–XII asrlarda yuqori bosqichga yetgan bo'lsa-da, ma'rifiy takomil ildizlari uzoq tarixga borib taqaladi. Ajdodlarimizning ma'rifiy intilishlarini qadimgi “Avesto”, O'rxun-Enasoy bitiktoshlari, Behistun qoyatosh yozuvlari [3:5] va xalq og'zaki ijodi namunalari hisoblangan qo'shiqlar, marsiyalar, qahramonlik va marosim qo'shiqlaridan bilib olish mumkin. Tarixdan ma'lumki, bizning ajdodlarimiz har bir davr va zamonda ilm olish istagining kuchliligi bilan boshqa xalqlardan ajralib turgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ilmiy merosdan foydalanish Muzeylarda ilmiy merosni saqlash va tadqiq qilish bilan bir qatorda, undan foydalanish tamoyillari ham muhim o'rin tutadi. Ilmiy merosni keng jamoatchilikka taqdim etish va uni zamonaviy ta'lim tizimiga kiritish muzeylarning asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayonda raqamlashtirish va multimedia texnologiyalarining ahamiyati katta. Zamonaviy muzeylar allomalar asarlarini raqamlashtirib, ular bilan bog'liq ma'lumotlarni ommabop tarzda taqdim etmoqda. Bu esa yosh avlod qalbi va ongiga ilmiy merosni yanada yaqinroq tanishtirish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “Yangi O'zbekiston” gazetasiga bergan intervyusida Uchinchi Renessans va Yangi O'zbekiston konsepsiyalari nimani anglatishi haqida “Bugungi kunda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan „Yangi O'zbekiston” g'oyasi zahirida ana shunday ulug' ajdodlarimiz, umuman olganda, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi Uyg'onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari ham mujassam, desak, adashmagan bo'lamiz” [7], – deb ta'kidladi.

Shuningdek, “O'zbekiston zamini qadimda ikki buyuk uyg'onish davriga — Birinchi (ma'rifiy - IX–XII asrlar) va Ikkinchi (Temuriylar – XIV–XV asrlar) Renessansga beshik bo'lgan. “Bu -jahon ilm-fanida o'z isbotini topgan va tan olingan tarixiy haqiqatdir”, - deya qo'shimcha qildi Prezident.

Biz yuqorida aytib o'tilgan mana shu ikki uyg'onish davrini o'rgangan holda Uchinchi yangi uyg'onish davrini mukammal va bekamu-ko'st boshlashimiz mumkin bo'ladi. Buning uchun albatta tarixni chuqur o'rganib, undan to'g'ri xulosa chiqarishimiz kerak bo'ladi. “Tarix – kelajak poydevori” bo'lgani uchun ham biz poydevor mustahkam bo'lishiga astoidil harakat qilmog'imiz va uni to'g'ri talqin qilmog'imiz lozimdir. Hammaga ma'lumki poydevori mustahkam bino also vayronaga aylanmaydi. Shunday ekan, yosh avlodni o'zligini anglatgan holda tarbiyalashimiz bizning oldimizdagi asosiy maqsadga aylanishi zaruriy

shartlardan biridir. Allomalarimizning hali to'liq yoritilmagan manbalarini tadqiq etish, o'rganilgan manbalarni soda va ravon tilda yosh avlodga yetkaza olishimiz zarur.

Tahlil va natijalar. Muzeylar insoniyatning madaniy va ilmiy merosini saqlab keluvchi maskanlar bo'lib, ular insoniyat tarixini, san'ati va ilmiy yutuqlarini keng jamoatchilikka taqdim etadi. Muzeylar orqali qadimgi davrlardan tortib to bugungi kungacha bo'lgan buyuk olimlar va ularning ilmiy merosini o'rganish imkoniyati yaratiladi. O'zbekiston zaminida tug'ilgan al-Farg'oniy, Beruniy, Ibn Sino kabi buyuk allomalar jahon ilm-fanning rivojiga ulkan hissa qo'shganlar. Ularning asarlari va ilmiy yutuqlari bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan va muzeylar orqali xalqimiz va kelajak avlodlarga yetkazib kelinmoqda.

Yurtimizda biror soha qolmagan undan alloma yetishib chiqmagan bo'lsa, qaysi soha yoki fanni olmaylik unda namuna bo'la oladigan ilmiy meroslarimiz yetarli. Tibbiyot, rioziyot, handasa, falakiyot yoki ilmi nujum, jug'rofiya, kimyo, falsafa, adabiyot bundan tashqari islom diniga oid hadisshunoslik, fiqh ilmi, arab tili gramatikasi va boshqalar. "Sharq Renessansi iborasi va fikri ilk bor yevropalik Sharqshunos olim A.Metsning "Musulmon Renessansi" kitobida ilgari surilgan edi. Bu asar IX–X asrlardagi arab xalifaligi tarixiga bag'ishlangan asar bo'lib, ko'plab olimlarning diqqat-e'tiborini jalb qildi"[4:447]. Bizning allomalarimizning ilmiy merosini chuqur o'rgangan Yevropa taraqqiyotning yuksak cho'qqisiga yetgani, o'zimizning yurtimizda esa, xonliklarning bir-biri bilan toju-taxt uchun ayovsiz kurashlari, XIX- asrning o'rtalarida Rossiya imperiyasining yurtimizga bositirib kirishi, undan keyingi sobiq sovet davlatining tarixni o'chirishga urinishlari, jahon mamlakatlariga nisbatan orqada qolishimizga ma'lum ma'noda sabab bo'lgani hech kimga sir emas.

Abu Ali ibn Sino Yevropada Avitsenna nomi bilan tanilgan bo'lib uning tib ilmiga oid risolalari Sharq hamda G'arbda juda mashhurdir. Buning yorqin isboti sifatida dunyoni lol qoldirib kelayotgan "Tib qonunlari"ni tilga olishimiz mumkin. Abu Ali ibn Sinoning tibbiy va farmatsevtik bilimlarning bir tizimga solinishi, tashxislash va davolashning yangi usullari, ma'danlar transmutatsiyasi imkonlarining tahlili bu tabiiy fanlarda amalga oshirgan ulug' g'oyalarining ba'zilaridir. Abu Ali ibn Sinoning "Tib qonunlari" hamda "Sayyohlar uchun qo'llanma" ("Fiy tadbir al musofiriyn") asarlari - tibbiyot ilmi mutaxassislari va umuman, dunyo ahli uchun xizmat qilib kelmoqda[9].

"Algebra" atamasining asosguzori Muhammad ibn Muso al Xorazmiy (783–850) ning matematika sohasidagi buyuk risolasi "al Jabr" ya'ni ("Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala") hamisha Yevropa olimlarining diqqat markazida bo'lgan. Al-Xorazmiy tarixda hindlar kashf etgan 0 dan 9 gacha bo'lgan 10 ta raqam bilan har qanday sonni yozish mumkinligini, uning murakkab rim raqamlaridan afzalliklarini isbotlab berdi. Algoritm tushunchasi hozirgi zamon kibernetika, EHM (elektron hisoblash mashinasi) va hozirgi zamon informatsion texnologiya hamda jarayonlarning asosiy kategoriyasiga aylandi. Xorazmiyning geografiya, tarix, astronomiya fanlari sohalari bo'yicha qilgan xizmatlari beqiyos. Xalifa Ma'mun olimlar oldiga Osmon va Yerning to'liq xaritasini tuzishni vazifa qilib belgilagan. Xorazmiy bu ishlarga bevosita rahbarlik qilgan. Xaritalar "Majmui al-

Ma'mun", "Dunyo xaritasi" nomi bilan yuritilgan va u 840-yillar atrofida nihoyasiga yetkazilgan. Shu munosabat bilan Xorazmiy jo'g'rofiyaga oid "Kitobi surat al-arz" nomli asar yaratgan. [8] Buyuk bobokalonimiz nafaqat yetuk matematik, balki kuchli astronom va geograf ham bo'lgan. Yana bir buyuk astronom, geograf va matematik bobomiz Ahmad al-Farg'oniy bo'lib, uning uning ilmiy merosi jahon ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan. Bu kabi allomalarimiz juda ko'plab bo'lib, ularning ilm-fan rivojiga qo'shgan hissalarini beqiyosdir. Nafaqat matematika geografiya, astronomiya balki geodeziya va minerologiya fanlari bilimdoni, ko'plab ilmiy risolalar muallifi Abu Rayhon Beruniy Muhammad ibn Ahmad (973-1048) o'zining ilmiy meroslari bilan ilm-fan rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Uning "Geodeziya" asari hali hanuzgacha geodeziya sohasining asosiy qo'llanmasi bo'lib kelmoqda. Bu kabi allomalarimizning ilmiy merosini o'rganish va uningni zamonaviy dunyo bilan bog'lash O'zbekistonimizni taraqqiyot sari boshlashi, yoshlarimizni dunyoviy ilmlarni chuqurroq o'rganishiga da'vat etadi.

Vatanimiz tarixida, nafaqat ilm-fan rivoji balki harbiy, davlat boshqaruv qolaversa, sport sohasida ham yetuk insonlarning yetishib chiqqanligi ular to'g'risida haligacha faxrlanib tarflashimiz hammaga ma'lum. Bugungi yoshlarimizga ana o'shanday yetuk insonlarning Vatani va xalqi uchun ko'rsatgan jasoratlarini, ularning insoniylik, mardlik haqidagi tushunchalarini singdira olishimiz zarur. Buyuk bobokalonimiz sohibquron Amir Temurning "Temur tuzuklari" dagi pand-nasihatlari har bir insonni to'g'ri yo'lga boshlaydi va tug'ilib o'gan dargohiga, Vataniga nisbatan muhabbatli bo'lishga chorlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, Yangi O'zbekiston poydevorini allomalarimizning ilmiy merosini chuqur o'rgangan va uni hayotga tatbiq etgan holda boshlashimiz, uning mustahkam bo'lishiga xizmat qiladi. Bu yurt allomalar, mard o'g'lonlar va jasur insonlar yurti. Shunday ekan, har birimizning oliy maqsadimiz yana shunday allomalarni yetishtirib chiqarish va Vatanimizni yetuk taraqqiy etgan davlatlar safiga kirishiga hissa qo'shish bo'lmog'i zarur. O'zbekiston zaminida yetishib chiqqan buyuk allomalarning asarlarini kelajak avlodlarga yetkazish, ilmiy va madaniy merosni saqlab qolish orqali, ilm-fanning rivojiga ulkan hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev. Sh.M. Erkin va farovon, demokratik davlatni birgalikda barpo etamiz. -T.: O'zbekiston, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O'zbekiston, 2017.
3. N.Uluqov. O'zbek tili gidronimlarining tarixiy lisoniy tadqiqi. – T.: Fan, 2008.
4. Sagdullaev. A.S. O'zbekiston tarixi I kitob. -T.: "Vnesinvestprom" 2019.
5. Sobirov.A. Mustaqil O'zbekiston tarixi. -T.: Akademiya 2013.
6. Murtazayev.R. O'zbekiston tarixi. -Toshkent, 2001.
7. <https://www.gazeta.uz/oz/>
8. <https://oyina.uz/uz/generation/199>
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/>
10. www.avicena.uz

G'oyibnazarova Mahmuda

*Junior Research Fellow of the Institute of history of
the Academy of Sciences of Uzbekistan*

mahmudakarimova9@gmail.com

ORCID: 0009-0004-6100-4061

Published under peer review:

Doctor of Science in History, professor D.Jamolova

COVERAGE OF THE KHOKAND EDUCATION SYSTEM IN THE MAGAZINE “OYINA”

Abstract: The magazine “Oyina” is one of the sources that reveal the socio-economic and political life of Turkestan at the beginning of the 20th century. This article is devoted to the analysis of articles published in the magazine “Oyina” by Mahmudhodja Behbudi about the education system in Khokand. Below are the headings “New school in Khokand”, “Kokand school Rushdai Islami”, “Letter from Khokand”, “Voice of Khokand”, “Khokand and Muslims”, “Complaint: gentlemen teachers from Khokand” these articles were analyzed and highlighted the education system in Khokand during this period.

Key words: “Nashriyoti Behbudiyya”, “Oyina”, schools of new methodology, secondary schools, textbooks, education.

XO‘QAND TA‘LIM TIZIMINING “OYINA” JURNALIDA YORITILISHI

Annotatsiya. “Oyina” jurnali Turkistonning XX-asr boshlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotini ochib berishga xizmat qiluvchi manbalar sirasiga kiradi. Ushbu maqola Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Oyina” jurnalida chop etilgan Qo‘qondagi ta‘lim tizimiga oid bo‘lgan maqolalarning tahliliga bag‘ishlangan. Quyida “Xo‘qandda yangi maktab”, “Xo‘qand maktabi rushdiyai islomiyasi”, “Xo‘qanddan maktub”, “Xo‘qand avzoyi”, “Xo‘qand va musulmonlar”, “Shikoyat: Xo‘qanddan janob muallimlar” sarlavhali maqolalar ma‘lumotlari tahlil qilinib, ushbu davrda Qo‘qondagi ta‘lim tizimi yoritilgan.

Tayanch so‘zlar. “Nashriyoti Behbudiyya”, “Oyina”, yangi usul maktablari, o‘rta maktablar, darsliklar, maorif.

ОСВЕЩЕНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ХОКАНДА В ЖУРНАЛЕ “ОЙИНА”

Аннотация. Журнал “Ойина” входит в число источников, раскрывающих социально-экономическую и политическую жизнь Туркестана в начале XX века. Данная статья посвящена анализу статей, опубликованных в журнале “Ойина” Махмудходжи Бехбуди о системе образования в Коканде. Ниже приведены заголовки “Новая школа в Хоканде”, “Кокандская школа Рушдйи Ислами”, “Письмо из Коканда”, “Голос Коканда”, “Коканд и мусульмане”, “Жалоба: господа учителя из Коканда” данные статей были проанализированы и выделена система образования в Коканде в этот период.

Ключевые слова “Нашриёти Бехбудийя”, “Ойна”, школы новой методики, средние школы, учебники, образование.

Kirish (Introduction)

19-yuzyillikning oxiri 20-yuzyillikning boshlarida jadidlar o'zlarining jamiyatni yuksaklik sari eltuvchi g'oyalarini asarlari, matbuotdagi chiqishlari orqali xalqning ongiga singdirib borishga harakat qilganlar.

Turkiston jadidlarining otasi Mahmudxo'ja Behbudi birinchilardan bo'lib, ta'lim tizimini isloh qilish, ilm o'rganish afzalligi, zamonaviy bilimlarning o'zlashtirilishi taraqqiyot poydevori ekanini ta'kidlagan. Bunga juda ko'plab misollar keltirish mumkin. Uning "Sayohat xotiralari" dan tortib "Oyina", "Samarqand" va boshqa nashrlardagi maqolalarining asosi ma'rifatga targ'ibdir[1:24]. Davriy matbuotda nafaqat jadidlarning, balki Turkistonning taraqqiy topishi yo'lida bel bog'lagan xalq orasidagi insonlarning ham maqola, maktub, xabarlar nashr etilgan.

Ushbu maqolada XX yuzyillik boshlarida Qo'qondagi mavjud ta'lim tizimi, ma'rifat kutubxonasi, muallimlar faoliyati haqida ma'lumot beruvchi "Oyina" jurnalida nashr etilgan maqolalardan bir qancha qismi tahlil qilingan bo'lib, davriy matbuot sahifalarida nashr etilgan maqolalar ilm-ma'rifatga targ'ib bilan birga o'sha davr muhiti haqida tarixiy ma'lumotlarni ochiqlab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

"Oyina" jurnali haqida dastlabki ma'lumotlar Behbudiyning zamondoshlari Abdulla Avloniy, Sadridin Ayniy, Cho'lpon, Hoji Muin, Laziz Azizzodalar tomonidan yozib qoldirilgan. Bu ma'lumotlarda jurnalning millat uchun xizmatlari e'tirof etilgan. Rossiya imperiyasi mustamlakasi davrida G.Andreyev, sovet davrida Ziyos Said, 20-yuzyillikning 80-yillari o'rtalaridan jadidchilik masalasi kun tartibiga chiqqan boshlagach, A.Aliyev, Sh.Turdiyev, S.Ahmedov kabilarning tadqiqotlarida Behbudiyning ijod faoliyati yoritildi. Ularda "Oyina" jurnaliga ham munosabat bildirildi.

Mustaqillik yillarida "Oyina" jurnali ustida bir qancha olimlar ish olib borgan bo'lsalarda, ularning aksariyati tilshunoslik tadqiqotlari sirasiga kiradi. Shuningdek, ko'plab jadidshunos hamda behbudiyshunos olimlar o'z asarlarida "Oyina"dan iqtiboslar keltirgan hollarida fikr-mulohazalarini bayon etganlar. Jurnalning mohiyatini ochib berishda tarixchilar Dilorom Alimova, Dilbar Rashidova, Dono Ziyayeva, Sanobar Shodmonova, Dilnoza Jamolova; adabiyotshunos olimlar Begali Qosimov, R. Tojiboyev, Sh. Rizayev, H. Saidov, N. Abduazizova, M. Xudoyqulov, Naim Norqulov, Kamoliddin Rabbimov, N.Namozova, H.Boltaboyev, Gulnora Nishonova, Zaynobidin Abdirashidov, Nodira Egamqulovanning asarlari asosiy o'rin tutadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan yuqorida sanab o'tilgan tadqiqotlarda aynan Qo'qondagi mavjud ta'lim tizimi haqidagi ma'lumotlar tahlil etilmagan.

"Oyina" jurnali bilan yaqindan tanishib, Behbudiyning qator maqolalarini yangicha nuqtai nazar bilan tahlilga tortgan adabiyotshunos Solih Qosimov[10] "Behbudi va jadidchilik" maqolasida jurnalda chop etilgan qadim va jadid munozarasiga e'tiborni qaratgani, shuningdek, N.Avazov, H.Saidov, Z.Ahrorovalar olib borgan tadqiqot ishlarida Behbudiyning ma'rifiy qarashlari, publitsistik, noshirlik va muharrirlik faoliyati o'rganilgani, ayniqsa, H.Saidovning "Ma'rifat libosidagi ozodlik" kitobida "Oyina" jurnali va uning muharriri hamda noshiri Mahmudxo'ja Behbudi faoliyati keng yoritilgani haqida Gulnora Nishonova o'zining nomzodlik dissertatsiyasida ta'kidlaydi[11:5].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot jadidchilikni tadqiq etgan olimlar Dilorom Alimova, Dilbar Rashidova, Dono Ziyayeva, Sanobar Shodmonova, Dilnoza Jamolova, Begali Qosimov, R. Tojiboyev, Sh. Rizayev, H.Saidov, N. Abduazizova, M. Xudoyqulov, Naim Norqulov, Kamoliddin Rabbimov, N. Namozova, H. Boltaboyev, Gulnora Nishonova, Zaynobidin Abdirashidov, Nodira Egamqulova va boshqalarning ishlarini qiyosiy-tarixiy metod yordamida tahlil etish asosida yozildi. Maqolada “Oyina” jurnalidagi Qo‘qonning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotiga oid bo‘lgan maqolalarga asoslangan holda ta‘lim tizimi yoritildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

“Oyina” jurnalining 1913 yil 10-sonida “O‘zbek” imzosi bilan “Maktab masalasi” maktubi nashr etilgan bo‘lib, unda Qo‘qondagi usuli savtiya maktablarining soni, aholining maktablarga bo‘lgan himmat va e‘tibori, shu bilan birga maktablardagi muallimlarning bilim darajasi haqida ma‘lumot beradi. Unga ko‘ra usuli savtiya maktablari kundan kun soni ortayotgani xalqning muhabbatiga sabab bo‘lgani bilan bir qatorda uch-to‘rt maktabning istisno qilingani holda boshqa maktablarda tartib yo‘qligi hamda muallimlarining usuli savtiya va ta‘limdan go‘yoki xabarlarini yo‘qdek o‘zlarini tutishlari haqida fikr yuritiladi.

Maktab ta‘limini yaxshilash orqali yoshlarning xulq-atvori, odob-axloqi, ta‘lim-tarbiyasini ham yuksaltirish o‘sha davr muhiti uchun zarur bo‘lgan omillardan biri edi. Jamiyatda insonlar bolalar tarbiyasiga jiddiy qayg‘urganligini quyidagi jumladan anglab olish mumkin: “Bechora millat bolalarining qiymatli vaqtlarining bekorga o‘tkorub, umrlari zoye bo‘lmoqdadir. Agarda bu maktablarning muallimlari yaxshi o‘qushli va usuli ta‘lim va tarbiyadan xabardor bo‘lsalar edi, Farg‘onada bizning shahar maorifda birinchilik qozonub hamma shaharlardan olda bo‘lur edi?”[234-236].

Qo‘qon shahrida o‘z kasbiga vafoli bo‘lgan muallimlardan uch to‘rt nafari yoz oylarida mashvaratga to‘planib sifatli ta‘lim berish xususida dastur ishlab chiqadilar. Ushbu dasturni yangi o‘quv yili boshlanmasidan avval barcha maktablarga yuboradilar. Muallimlar mazkur dasturni qo‘llab-quvvatlab, shu orqali ta‘lim berishni boshlaydilar. Lekin, ko‘p vaqt o‘tmasdan yangi, yosh bo‘lgan o‘qituvchilardan bir qanchasi ushbu dastur bo‘yicha dars berishdan bo‘yin tovlab, o‘zbilarmonlik qiladilar. Bunga sabab yosh muallimlar geografiya, tarix fanlaridan yetarlicha bilimga ega bo‘lmaganliklari ko‘rsatiladi: “Agarda yangi muallimlar nafsoniyat qilmasdan bilmaganlarining bilganlardan o‘rgansalar ko‘b yaxshi bo‘lib millat bolalarining vaqtlari zoye bo‘lmas edi?”[3:234-236] Ushbu davrda Qo‘qonda 3 ta bob rus va musulmon maktablarida uch yuzga qadar, shahar maktabida o‘n beshga yaqin, tijorat maktabida ham yetti, sakkiz musulmon bolalari ta‘lim olishgan. Ruscha ta‘lim oluvchilar soni ham ortib borgan. Bundan tashqari aksariyat bolalar xususiy muallimlarda ham ta‘lim olgan.

Ushbu maktubga javoban “Oyina” Xo‘qanddagi usuli savtiya maktablarining ko‘pligi, jarida va majallaxonlarning, taraqqiyparvarlarning ilm va maorifga havasliklari mavjudligi, lekin ish bu bilan tamom bo‘lib qolmasligi, balki yanada himmat va g‘ayrat ko‘rsatish kerakligi haqida yozadi. “Yangi yosh muallimlarni hozirda mas‘ul qilolmoymiz. Azbaski alar usuli ta‘lim ko‘rmogon va fan o‘qumogondurlar.”[3:234-236]. Yosh muallimlarga “oqshom darsxonalari” ochib unda tajriba ko‘rgan va fan bilguvchi muallimlar yosh va yangi muallimlarni jamlab, ularga bilganlarini amaliy

yo'sinda o'rgatish choralari ko'rish kerakligi aytilgan. Agar shunda ham yosh muallimlar iltifot etmasalar ana o'shanda ularni ayblab tanqid qilish o'rinli bo'lishi ta'kidlangan. Shuning bilan birga "Oyina" muxbiri mana shu maktub sababli "Oyina" sahifalarida "Yer" to'g'risida ma'lumot berib borish boshlangani, shoyadki buni talabalar hamda muallimlar ko'rib, o'qib ilm olsalar deya maqsad qilingani aytib o'tilgan. "Oyina" sahifalarida ilmi ashyo, usuli ta'lim, xulosai maktab va talabalar haqida maktub yozuvchilarga o'rin ajratilganligi, shu sababdan bilguchilar o'zlarining ma'lumotlari bilan o'rtoqlashishlari mumkunligi haqida so'z borgan. Xo'qandning arboblari, taraqqiyxohlaridan o'z mehmonxonalaridan birini haftada besh oqshom va har oqshom 2 soat millatning xodimlari va muallim afandilarga ochib qo'yishlari xalqning taraqqiy va saodatiga sabab bo'lishi aytilgan. Ushbu jarayonlar natijasida yangi o'qituvchilarning bilim va malakaga ega bo'lishlari hamda maktab o'quvchilarining savodi oshib, zamonaviy, jamiyat uchun kerakli bo'lgan sohalardan xabardor bo'lishlari ko'zda tutilgan.

"Xo'qandda yangi maktab" deb nomlangan xabar Akobir Mansuriy tomonidan "Oyina"ga yo'llangan bo'lib, jurnalning 1913-yil 10-sonida nashr etilgan. Unda qo'qonlik yoshlardan biri bo'lmish usto Eshmuhammad Abulqosim o'g'li Qibchoq ariq mahallasining masjidig'a usuli jadida uchun bir bob maktab va ham ikki adad hujra bino qilganligi bayon etiladi. Ushbu maktab 150 nafar bola o'qishi uchun mo'ljallangan. "Mazkur maktab uchun muallimlikg'a janob fazilatpanohi mullo Abdulvahob muallimni shogirdlaridan muallim mullo Hakimjon Mirzo Ali o'g'li ta'yin bo'lindilar. Muallim janoblari sai va g'ayratlari bolalar borasig'a yaxshi bo'lub mazkur maktab ochilgon vaqtda – 60 nafar bola bor edi. Alhol ikki oy bo'ldi 90 nafar bo'ldilar." [2:236-237]. Maktab binosi xarajatlari uchun Eshmuhammad Abulqosim o'g'li bir ming so'm miqdorda mablag' sarf etgan. Ushbu xabardan ko'rinib turadiki, yangi usul maktablariga bo'lgan e'tibor, ana shunday maktablarni tashkil etishda jonbozlik ko'rsatish xalq orasida ijobiy baholangan. Dastlab o'quvchilarning soni kam bo'lgan holda ikki oy muddatdan so'ng o'ttiz nafarga ortganligi quvonarli holdir.

"Oyina" jurnalining 1914 yil 15-sonida "Xo'qand maktabi rushdiiyai islomiyasi" nomli maqola e'lon qilingan. Unda "Oyina" idorasiga Xo'qanddan bir talabnoma kelgan va bu talabnomaga javoban ushbu maqola nashr etilgan. Xo'qand taraqqiyparvarlaridan Orifjon boybacha Husaynuf janoblari "Maljai sibyon"¹ nomi ostidagi ibtidoiyya maktabini "Maktabi rushdiiyai islomiya" ga tabdil etish vazifasini o'z zimmalariga olganligi va shu munosabat bilan idoraga ushbu to'g'risida ba'zi narsalarni yozishligi talabini qo'ygan. Quyida uning asosiy mazmuni bayon etiladi:

"Oyina idorasi Orifjon janoblari va ham Xo'qand yoshlarini – Maktabi rushdiiyai islomiya – ning ta'sisi ila tabrik etib fikri ojizonasini qisqalik ilan tubinda bayon etor. Bizcha kerak shunday bo'lsun. 1) maktabg'a munosib ism qo'yulsun 2) vasi pro'grom tuzob inspekturdan ruxsat olinsun. 3) ruscha muallimig'a seminoriya ya'niy dorul muallimin tamom etgon kishidan olinsun. Ruschani yaxshilob o'qutulsun toki ushbu maktabdan tog'ri aql martaba (Gorudiskiy ushku = shahar maktabig'a – kirolsun) 4) ilmi diniy, torix va jug'rofiya, sarf va nahv arabiy forsiy va o'zbekiy usuli tahrir va daftardoriy hay'at handasa torixi rusiy va imsoliy ham fihrist ta'limg'a kerak doxil bo'lsa 5) maktabni idora va moliya jihati uchun bir hay'at ta'lim va fihrist durus jihatindan bir hay'at tashkil topilsun maktabni muddat tahsili olti sanalik bo'lub hozirki usuli jadida maktablarinda uch sana

¹ Maljai sibyon - Bolalar (go'daklar) boshpanasi.

o'qugon bolalarni olinib 1 inchi yo 2 inchi yildan ruscha ham ta'lim berilsun 6) Ruscha o'qutmoq jabariy (majburiy)bo'lmoy talaba valiylarini rizoliki ilan bo'lsun 7) Shahar maktabig'a kirmoqni qasd etgon bolalarg'a fandan ozroq berib oning evazinda ilmi diniy va adabiyoti milliydan ziyodaroq ta'lim berilsun 8) maktabda to'rt besh muallim kerakdur. Har bir muallimni iqtidorig'a qarob darslarga tayinlonur 9) fihris dars, taqsimi sabaq va tayin kitob uchun jamiyati mualliminni aksar raiya ila qaror berilsa kerak 10) maktab bog'chalik vasi bir yerda bo'lub to'rt besh uydin iborat va bir uy masjid uchun qaror berilur. Hifzi sihati va riyozati badaniyya va o'zga lavozim madaniyya e'tiborg'a olinmoqi lozimdur. Alloh taolodan xo'qandiy birodarlarga himmat tilob arzimizni tamom qilormiz.”[4:259-260]. Ushbu ma'lumotlardan ko'rinib turadiki, maqolada maktab ta'limini tashkil etish va tizimli ravishda rivojlantirish uchun bajarilishi kerak bo'lgan amallar batafsil yoritib berilgan. Diniy ilm, tarix, geografiya, arab tili, sarf va nahv, fors tili, rus tili kabi fanlarni ushbu dargohda o'qitilishi ta'lim oluvchilarni zamonaga kerakli kasb egalari bo'lib yetishi uchun xizmat qiladi.

“Oyina” jurnalining 1914 yil 32-sonida Xavfimqul o'g'li janoblaridan “Xo'qanddan maktub” nomli xabar nashr etiladi. Muallif ushbu maktubida zamona ahlining fikrlari oydinlashib, millat taraqqiyoti uchun fidokorlik bilan har yerda maktab tashkil etayotganlarini murod gulining g'unchasi ochilayotganiga qiyoslaydi. Ammo, maktab binosi 4-5 dona tereza va 8-10 adad nimkatdan iborat degani maqsad bitdi degani emasligi, balki maktabda faoliyat olib boruvchi muallimlarning ta'minoti uchun yetarlik darajada mablag' kerakligi aytiladi. “Lekin bul matlab ham bolalarning oylikidan yoinki bir – ikki nafarning bergon bir necha so'm ionalaridan hosil bo'lmos, millat bolalarining ruhoniyy murabbisi bo'lgon muallimlarga, va millatning faqir va navosiz farzandlari foidasig'a vaqflar tayin qilmoq kerakdur”[9:278-280]. Maktablar uchun vaqflar tashkil qilish orqali ilm dargohlarining moddiy jihatini yaxshilash, muallimlarning faoliyatini doimiy ravishda ta'minlash uchun kerakli bo'lgan mablag' va ehtiyojlarni qondirish mumkun bo'ladi.

Ushbu maktub davomida Xo'qand kitob bozorida ma'rifat kutubxonasi mavjudligi hamda “Nashriyoti Behbudiyya” ning barcha asarlari bilan birgalikda turli eski va yangi kitoblar va xaritalar kutubxonada mavjud ekanligi xabari berilgan. Mazkur kitoblarning bahosi arzon ekanligi ko'rsatilgan.

“Mansuriya” nomli yangi va eski kitoblar va jarida do'koni ham mavjud bo'lib, uning mudiri Ayniddin afandi bo'lgan. Bu haqida “Oyina” jurnali 1914 yil 16-sonida nashr etilgan “Shikoyat: Xo'qanddan janob muallimlar” nomli maktubda xabar beriladi. “Madoro” ismli boshqa bir kitob do'kon ham ushbu yilda tashkil etilgan. Uning mudiri esa Mir Azim Ibrohim o'g'li janoblari bo'lgan[9:278-280]. Tez fursatda matbuot do'konlari yana ochilish arafasida ekanligi xabari berilgan. Millat taraqqiyoti, kishilarning manaviy tafakkuri yanada o'sishi uchun xizmat qiluvchi bunday kutubxonalarning mavjudligi o'sha davrda ilm olish uchun Turkiston xalqining ishtiyoqi yuqori ekanligidan darak beradi.

“Oyina” jurnalining 1914 yil 34-sonida ham “Xo'qanddan maktub” nomi ostida xabarlar nashr etilgan bo'lib, Mirzohid Mirobid o'g'li ushbu maktubida maktablarni a'lo baholarga tamom qilgan millat farzandlari haqida xabar beradi. “Ushbu yil Tijorat maktabini yoshlarimizdan janob Nazir To'raqul o'g'li tillo medol ila tamom qilub chiqdi. Yana tahsilni davom qildurmak uchun “Maskov oliy tijorat maktabi”g'a bormoqchidir. Bu yil yana Xo'qand yoshlaridan janob Ibrohim

Muhammad o'g'li Nozim, Toshkand dorul mualliminni tamom qilub chiqdi. Bu keyingi yillarda yoshlarimizning ilm va fan zamonig'a rag'bat qila boshlogonlari shoyon mamnuniyatdur. Janobi Haq mundoy zotlarning imsolini ortdursun edi!..."[6:813]. Ushbu voqeani zikr etish orqali muallif iqtidorli talabalarning boshqa millat vakillariga o'rnak bo'lishini maqsad qilgan.

"Oyina" jurnalida o'sha davrda faoliyat yuritayotgan boshqa gazeta va jurnallardan ham maqola, xabarlar olinib nashr etilgan. Masalan: 1914 yil 29-sonida "Xo'qand avzoyi" sarlavhasi ostida nashr etilgan xabar "Quyosh" jaridasidan olingan. Ushbu xabarga ko'ra Xo'qandda yangi usul maktablari faoliyat yuritgani bilan ularda ta'lim berish yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi aytiladi:

"Xo'qandda o'qutu ishlari zohiran yaxshi ko'runib ammo maktab ichlari ma'naviy xarobazorg'a o'xshor ekon. Munda bir necha usuli jadida maktablari bo'lib ichlarida yuz nafardan shogirdlar ko'runsada, usuli ta'lim va tarbiyadan xabardor muallimlar ko'rib bo'lmos ekon. Xo'qand muallimlari "Usuli savtiya" maktabini suistemol qilib, ulum xonalarni savdo yurtlarig'a aylonturibdurlar."[7:564]. Maktablar faoliyatini to'g'ri tashkil etish, unda ta'lim oluvchi bolalarning vaqtlarini unumli o'tkazish, zamona talabiga mos ravishda ta'lim berish, albatta, muallimlarning yelkasidagi vazifalaridan biri edi. Bolalar ilm olish ishtiyoqida yonayotgan bir vaqtda ularni fanga qiziqitirib, dars berish usullaridan foydalangan holda darsxonalarni o'quvchilar bilan to'ldirish kerakligi maktab ta'limining asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan.

Ta'lim olish zarur bo'lgan ana shunday davrda yetarli darajada bilim va tarbiya berish usullaridan xabari bo'lmagan muallimlarning maktablarda faoliyat yuritishlari natijasida ilm dargohlaridan moddiy va ma'naviy jihatdan yuksaklikka intilish harakatida bo'lgan yoshlarni yetishib chiqishlari qiyin bo'lgan.

Ushbu davrda Xo'qandda 15 ga yaqin savdo banklar, mashhur chit firmalari faoliyat yuritilganligi, katta paxta korxonalari mavjud bo'lganligi haqida bizga jurnalning 1913 yil 8-sonida nashr etilgan "Xo'qand va musulmonlar" nomli maqola xabar beradi. Shunday bo'lishiga qaramasdan "shundoq katta savdoxona bo'lgon Xo'qandda biz musulmonlarning na moddiy va na ma'naviy taraqqiy jihatlarda zarra qadar harakat va tashabbus ko'runmoydur. Maktab, madrasa, o'quv o'qutuv ishlari shul darajada fanodurki zikrg'a hojat yo'q! Ajabo!! Xo'qandning yerli xalqi musulmon bo'lub andagi aholining yuzda to'qsonini tashkil bersa ham moddiy va ma'naviy jihatig'a qaragonda maattaassuf yuzda o'ng'a ham yetmoydur."[8:186-187]. Xo'qandda naqadar savdo-sotiq o'rni bo'lsada bular asosan yahudiylar qo'lida bo'lgan. "Musulmonlar qo'lida bo'lgon bir necha nomuhum ishlar ham kundan kun qo'llaridan chiqib turubdur. Buning sababi nimadur? Albatta o'zimizning nodonlig'imiz, va zamoncha ilmsizligimiz va istiqbolimizni o'ylamogonimiz, dunyo ahvolidan bexabar bo'lmoqimizdur. Bizlarning mundoq nodon, dunyo va oxiratdan mahrum bo'lmoqimizning sababi na bo'lsa kerak? Albatta o'qumoy o'qutmoy va o'qu yo'lida hich bir harakat qilmogonimizdur."[8:186-187]. Millat o'z taraqqiysi yo'lida qanday ishlarni amalga oshirishi kerakligi haqida ma'lumotga, bilimga ega bo'lgan Turkiston xalqi bu maqsadga eng avvalo maktab ta'limini isloh qilish, yoshlarni tarbiyalash orqali erishish mumkin ekanligini ham bilganlar. Ana shunday sharoitda eski maktablarni yangi usul maktablariga o'zgartirish, ushbu dargohlarda ham zamoncha ham diniy ilmlar, xorijiy tillarni talab darajasida ta'lim beraoladigan muallimlarga ehtiyoj katta bo'lgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa shuki, XX yuzyillik boshlarida Turkistonda, xususan, Xo‘qand shahrida ta’lim tizimi, matbuot, kutubxona ishlariga e’tibor qaratish asosiy bajarilishi kerak bo‘lgan amallarning eng yuqorisida turgan. Xo‘qand aholisi ilm-fan, ma’naviyat, tarbiyaga e’tibor qaratishlikni millatning taraqqiyoti uchun muhim bo‘lgan harakatlardan ekanligini anglab turgan hollarida, yangi usul maktablarini yaratish, bolalarni ushbu maktablarda ta’lim olishini tashkil etish, ularni zamonaga mos bo‘lgan kasb egasi bo‘lib yetishib chiqishlarida jonbozlik ko‘rsatishga harakat qilganlar. Taraqqiyparvarlar jamiyatdagi kamchiliklarni ko‘rib turgan hollarida, mavjud maktablarni isloh qilishga, unda ta’lim beruvchi muallimlarni qobiliyatlariga muvofiq taqsim etishga e’tibor qaratganlar. Ushbu yo‘lda birlashib, hamfikrlik bilan millat taraqqiyoti uchun xizmat qilgan insonlarni qo‘llab-quvvatlash, ularga dastak bo‘lish millatning rivoji uchun xizmat qilgan. Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinadiki, “Oyina” jurnalini tadqiq etish jarayonida olingan ma’lumotlar jurnalni Turkistonning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotini yoritishda yordamchi manbalar qatorida ekanligini anglatadi. Jurnalning ushbu kungacha atiga o‘n besh foizigina tabdil va tarjima etilgan. Ushbu jurnalni o‘rganish va yanada chuqurroq tahlil etish jadidshunoslar oldida turgan muhim vazifalar qatoridadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati (Reference)

- [1]. Abdirashidov Z, Egamqulova N. Mahmudxo‘ja Behbudiy va uning “Oyina” jurnali. Toshkent. 2019-yil. 24-bet.
- [2]. Xo‘qandda yangi maktab // “Oyina” jurnali. 1913-yil 10-soni.
- [3]. Maktab mas’alasi // “Oyina” jurnali. 1913-yil 10-soni. 234-236 betlar.
- [4]. Xo‘qand maktabi rushdiyai islomiyasi // “Oyina” jurnali. 1914-yil 15-soni.
- [5]. Xo‘qanddan maktub // “Oyina” jurnali. 1914-yil 32-soni.
- [6]. Xo‘qanddan maktub // “Oyina” jurnali 1914-yil 34-soni.
- [7]. Xo‘qand avzoyi // “Oyina” jurnali. 1914-yil 29-soni.
- [8]. Xo‘qand va musulmonlar // “Oyina” jurnali. 1913-yil 8-soni.
- [9]. Shikoyat: Xo‘qanddan janob muallimlar // “Oyina” jurnali. 1914-yil 16-soni.
- [10]. Qosimov S. Behbudiy va jadidchilik // O‘zbekiston adabiyoti va san’ati. 1990. 19 – 26-yanvar.
- [11]. Nishonova G. O‘zbek publitsistikasining shakllanishi hamda rivojlanishida “Oyina” jurnalining o‘rni va ahamiyati. Filologiya fanlari nozmodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent. 2008. 25 bet.

Umida Zunnunova

professor of Informatics and Management department
in NIFAD named after Kamoliddin Behzod

Diyorjon Bakhtiyorov

2nd year student of the Department of “Informatics and
Management” in the direction of Management
(art management and gallery work)
NIFAD named after Kamoliddin Bekhzod

Published under peer review:

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences,

Associate professor

M. Mukhamedova

“ART-AUCTION” CONCEPT AND WORLD EXPERIENCE IN NEW UZBEKISTAN

Abstract: The article analyzes the activities of galleries and auctions that reflect the currently developing art and marketing fields. Also, during the research, the differences and similarities characteristic of this type of activity in the world and in our country were noted. In this regard, a project on the development of this type of activity has been proposed in our country.

Keywords: art market, art auction, art galleries, sale of antiques

YANGI O‘ZBEKISTONDA “ART-AUKSION” TUSHUNCHASI VA JAHON TAJRIBASI

Anotatsiya: Maqolada hozirgi kunda rivojlanib borayotgan san’at va marketing sohalarini o‘zida aks ettirgan galereyalar va auksionlar faoliyati tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqot davomida jahon va mamlakatimizdagi mazkur faoliyat turiga hos bo‘lgan farqlar va o‘xshashliklar qayd etilgan. Bu borada yurtimizda mazkur faoliyat turini rivojlantirish bo‘yicha loyiha taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: art-bozor, art-auksion, san’at galereyalari, antikvar buyumlar savdosi.

ПОНЯТИЕ «АРТ-АУКЦИОНА» В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ И МИРОВОМ ОПЫТЕ

Аннотация: В статье анализируется деятельность галерей и аукционов, отражающая развивающиеся в настоящее время направления искусства и маркетинга. Также в ходе исследования были отмечены различия и сходства, характерные для этого вида деятельности в мире и в нашей стране. В связи с этим в нашей стране предложен проект по развитию этого вида деятельности.

Ключевые слова: арт-рынок, арт-аукцион, художественные галереи, продажа антиквариата.

Kirish (Introduction)

Hozirgi kunda global art-bozorda ikki o'yinchi mavjud bo'lib, biri liderlar va xususiy galereyalar, ikkinchisi auksion uylar hisoblanadi. Makur biznes turi o'ta konservativ bo'lib, bugungi kunda galereyalar va auksionlar onlayn tarzda faoliyat olib borayotgan bir davrda elitarlikni (jamiyatning elita qatlami talablariga javob berish funksiyasi) saqlab qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Bilishning aniq usullari yig'indisiga tayangan holda ilmiy tahlillar o'tkazilib, analiz va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy usullari hamda natijani ilmiy o'rganish uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

San'at va kolleksiya auksionlarini jamiyatdagi san'at (art) biznesining eng mashhur qismi sifatida baholash mumkin. Yetakchi auksion brendlarining ba'zilar dunyo bo'ylab marketing sohasidagi yangiliklarni o'zida mujassamlashtirib kelmoqda. Bu esa yuksak madaniyatning moliyaviy va intellektual sohadagi yutuqlari, axborot oqimi (internet taqmoqlari rivoji) va yana ko'plab jabhalarda o'z aksini topmoqda.

“Jahonda kim oshdi savdosining bir necha turlari mavjud. Eng mashhurlari stavkalarni oshirish uchun ingliz auksioni va stavkalarni pasaytirish uchun Gollandiya auksionidir. San'at segmentidagi deyarli barcha auksionlar ingliz uslubiga muvofiq tashkil etilgan. Bu ko'plab omillarga bog'liq. Birinchi navbatda tarixiy jihat katta rol o'ynaydi. Gollandiya auksionlari “sokin” va “tezkor” bo'lib, diqqatni jamlash va chaqmoq tezligidagi reaksiyalarni talab qiladi. Ushbu turdagi auksion “tez buziladigan” tovarlarni sotishda, masalan, Gollandiyadagi gul birjasida yoki Yaponiyadagi baliq bozorida qo'llaniladi” [4].

San'at va antikvar buyumlar savdosi tarixiga to'xtaladigan bo'lsak, ma'lumki, uning ildizi qadimgi Rimga borib taqaladi. Hozirgi kunga kelib esa Yevropa auksion uylari dunyodagi ilk tashkil etilgan tijorat savdo uylari hisoblanadi. Stokgolm auksion uyi Shvetsiyadagi yirik savdo uylaridan biri bo'lib, 1674 yilda asos solingan. XVIII asrda tashkil etilgan badiiy bozor liderlaridan yana barchaga ma'lum va mashhur Kristis, Sotbis, Bonxams, Doroteum va Filips kabilarni sanab o'tish mumkin.

“Ma'rifat” asriga kelib kolleksionerlik mashhurlikka erishadi. Keyinchalik bu asosan numizmatika, gravyuralar, kitoblar va minerallarning “kabinet” va kutubxona to'plamlariga e'tibor qaratiladi. Shu sababli, bu vaqtda paydo bo'lgan auksion uylari birinchi navbatda kitoblar va gravyuralar sotishga ixtisoslashgan. Rangtasvir asarlarini yig'ish biroz keyinroq, XVIII asrning ikkinchi yarmida ijtimoiy fikr, ya'ni badiiy tanqidchilik yo'nalishini shakllanishiga olib keldi.

San'at asarlari narxlanadigan asosiy tashkilotlar esa mashhur kim oshdi savdo uylaridir. Kristis (Christie's), Sotbis (Sotheby's), Bonxams (Bonhams), Doroteum (Dorotheum), MakDuglas (MacDougall's), Stokholm auksion uyi (Stockholm Auction House) kabi savdo uylarida turli osori-atiqalar qatorida san'at asarlari ham savdoga qo'yiladi. Ularga qo'yiladigan boshlang'ich narx esa uning avvalgi oldi-sottilar tarixi hamda san'atshunos va tanqidchilarning baholashlaridan keyin

belgilanadi. Mashhur san'at asarlariga talabgor ko'p bo'lsa, boshlang'ich narxdan bir necha baravar qimmatga sotiladi.

"San'atni auksion orqali sotib olish galereyada san'atni sotib olishdan juda farq qiladi. Auksionlarda narxlar oshkora bo'ladi, barcha takliflarni qo'yish mumkin va eng yuqori narx taklif qilgan ishtirokchi san'at asariga ega bo'ladi. Galereyalarda buyumni sotib olish jarayoni va buyumning narxi noaniqroq bo'lishi mumkin. Bu ikki xil savdo nuqtalari doimo raqobatda bo'ladi deb tahmin qilish mumkin. Shunga qaramay, ba'zida galereyalar va auksion uylarining maqsadlari mos keladi va savdo nuqtalari birgalikda ishlaydi. Ularning hamkorligi, aslida, san'at bozorining ajralmas qismidir.

Galereyalar o'z rassomlari uchun kolleksionerni kashf qilish, namoyish etish va yaratish bilan birga, ular o'z rassomlarining asarlarini o'zlarining manfaatlariga qarab ikkilamchi bozorga yo'naltirishlari mumkin. Ba'zida galereyalar va auksion uylari eski asarlarning haqiqiyligini tekshirishda hamkorlik qiladi va kelib chiqishi bo'yicha bir-birlari bilan maslahatlashadi. Biroq, bu munosabatlar ko'pincha, ayniqsa ikkilamchi bozorni sotishda ko'proq narsani anglatadi". San'at asarlari bir qancha mezonlar bo'yicha baholanadi. Avvalo muallifining qanchalik mashhurligi yoki biror san'at yo'nalishidagi mavqeyi inobatga olinadi.

Shu bilan birga, asar qaysi davrda chizilgani, qanday sarguzashtlarni boshidan kechirgani, san'at tarixiga qanchalik ta'sir ko'rsatgani bilan baholanadi. Shuningdek, qaysi san'at oqimi yoki uslubga mansubligi ham asar qimmatiga ta'sir qiladi.

Tasviriy va amaliy san'at ustalari ijodida mazmunlar ufqining kengligi, ijodiy uslublar xilma-xilligi, ularni jahon madaniyati maydonida keng aloqalar o'rnatib, o'z o'rinlarini topayotganligi mamlakatimiz madaniyati ko'tarinkiligidan hamda, san'atining ildizlari uzoq tarixga borib taqalganligidan darak beradi. Ana shu xususiyatlari bilan jahonda munosib o'rin topib, san'at ixlosmandlarini o'ziga rom etib kelmoqda. Shuningdek, O'zbekistonda jahonning barcha qit'alaridagi davlatlar elchixonalarini mamlakatimiz bilan madaniy aloqalar o'rnatishda tasviriy va amaliy san'atning ahamiyati beqiyos, uning ijodkorlari bu borada peshqadamlik qilmoqda [1, 78 b.].

So'nggi yillarda birin-ketin xorij davlatlarida mamlakatimiz tasviriy va amaliy san'ati e'tiborli asarlari hamda, respublikamiz muzeylarining noyob kolleksiyalaridan iborat badiiy ko'rgazmalar tashkil etilishi an'anaga aylanib bormoqda.

Ko'rgazmalarda namoyish etilgan asarlar bir vaqtning o'zida – ham yurtimiz va uning insonlari qiyofalari go'zalligi badiiy timsolini, ijodkorlar mahoratini, ular erishayotgan yutuqlari, hamda mamlakatimiz madaniyati va san'ati darajasi haqida hech bir tarjimonsiz chet ellik tomoshabinlar tomonidan anglanishi ko'zga tashlanmoqda.

Ana shu yutuqlarni inobatga olgan holda O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar ham san'at va iqtisodiyotni rivojlantirish, uni jahon bozoriga olib chiqish say'-harakatlari sifatida baholash mumkin.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yilida 2023-yil amalga oshirishga oid davlat dasturining asosiy 5-yo'nalishlaridan biri ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqishda O'zbekiston tasviriy va amaliy san'atini xalqaro darajada ommalashtirilishi hamda badiiy galereya va art residensiyalarini tashkil etilishi yuzasidan "ART VERNISSAGE" auksion uyi tashkil etildi.

“ART VERNISSAGE” auksion uyi tomonidan 30-noyabrda “O‘zbekiston amaliy san’at ustalarining madaniy merosi” nomli auksion o‘tkazildi. Auksionda numizmatika (Somoniyalar, Amir Temur davridagi tangalar), chinni va marmar lagalar, obdastalar va boshqa mis buyumlari, gilamlar, so‘zanalar, ipak choponlar, ot uchun egalar namoyish etildi. Har bir amaliy san’at asari “ART APPRAISAL CENTER” baholash kompaniyasi san’atshunos va baholovchi ekspertlari tomonidan ularning asl nusxada ekanligi, qadimiyligi, san’at asariga loyqligi bo‘yicha ekspertizadan o‘tkazilib, baholash hisobotlari tayyorlanib, “APEX” sug‘urta kompaniyasida sug‘urtalangan.

E’tiborli tomoni shundaki, o‘tkazilgan auksionga dunyoga mashhur san’at asarlarini sotishga yo‘naltirilgan, 300 yillik tarixiga ega bo‘lgan, dunyodagi 2 ta eng yirik Auksion uyilaridan biri “Kristis” auksion uyi vakillari ham qatnashdi. Bu O‘zbekiston san’at asarlar bozorini shakllantirishda o‘zini muhim ahamiyatga ega bo‘ladigan qadam deb ko‘rish mumkin.

“Art Vernissage” auksion uyining asosiy maqsadlaridan biri O‘zbekistondagi san’at namoyondalarining asarlari ko‘rgazmasi va auksionlarni yo‘lga qo‘yish va dunyoning istalgan mamlakatlarida O‘zbekistonning san’at namoyondalari asarlarini ko‘rish va sotib olish imkoniyatini amalga oshiradi.

Auksionlarni baholash ikki bosqichli jarayonda bevosita jahon tajribasi va milliy qonunchilikdan kelib chiqib amalga oshiriladi. Bu jarayonda xalqaro tajribaga asoslangan metodika ishlab chiqilib hamkor tashkilotlar bilan birgalikda qonunchilikda belgilangan tartibda tasdiqlandi. Lekin shuni ta’kidlab o‘tish joiz-ki, O‘zbekiston uchun bu juda katta yangilik bo‘lib shu paytgacha san’at bozori bo‘lmagan. Shu boisdan asarlarni baholash tizimi izchil yo‘lga qo‘yilmagan. “Art Vernissage” savdo uyi bilan birgalikda “Art Appraisal Center” baholash tashkilotini tashkil etilishi endilikda respublikamizda san’at asarlarini to‘laqonli ilmiy nazariy asoslarda baholashga imkon beradi. San’at asarlari nafaqat bu san’at asari sifatida balki iqtisodiy baza sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi” [7].

Ko‘p yillar respublikada san’at asarlarini baholash metodikasi va baholash tashkilotlari bo‘lmaganligi sababli san’at asarlari bozori rivojlanmadi va shakllanmadi.

Toshkent shahrida joylashgan auksion uyi tarkibida:

- nashriyot matbaa uyi;
- “Art Appraisal center” san’at asarlarini baholash kompaniyasi;
- art galereya, san’at galereyasi
- san’at asarlarini texnologik ekspertizadan o‘tkazuvchi maxsus laboratoriya faoliyat ko‘rsatadi.

Bu yutuqni esa o‘z navbatida O‘zbekistonning art-bozori rivojlanishidagi ilk qadam sifatida baholash mumkin. O‘zbekistonda art-auksionlar tashkil etilishidagi jarayonlardan yana bir qadam sifatida “Butunjahon Yoshlar Festivali” doirasida Yoshlar ishlari agentligi tomonidan “Mehrli qo‘llar” fondi, AVO Bank va We Digital marketing agentligi hamkorligida loyihaaning ilk “Orzu” nomli noyob ko‘rgazma-auksioni tashkil etilganligini ham keltirib o‘tish mumkin.

“Orzu” – bu inson ijodkorligi va sun’iy intellektning maxsus uyg‘unlashuvidir. Ko‘rgazmada ko‘zi ojiz bolalar taassurotlari asosida yaratilgan asarlar namoyish etiladi. Bu suratlar shunchaki surat emas, balki bolalarning chuqur va ta’sirchan xayollari va tasavvurlarining aksidir.

Ko'rgazmada "Sharm Studio" rassomlari tomonidan qog'ozga tushirilgan, sun'iy intellekt orqali yaratilgan 20 ta surat namoyish qilindi. Xayriya ko'rgazmasida sotilgan ijodiy ishlardan tushgan mablag'lar ko'zi ojiz bolalarning ko'rish qobiliyatini tiklash uchun operatsiyalariga yo'naltirildi. Shuningdek, ushbu yo'nalishdagi integratsiyani o'ziga xosligi shundan iborat ediki, Payme, Click va Payze to'lov xizmatlari orqali ham loyiha uchun mablag' xayriya qilish imkoniyati mavjudligi barcha uchun qulaylik yaratadi. U o'ziga Rossiya, AQSH, Turkiya, Xitoy, Avstraliya, Janubiy Koreya, Saudiya Arabistoni, BAA, Quvayt, Fransiya va Germaniyadan kelgan xalqaro mehmonlarni o'z ichiga olgan 3 mingdan ortiq tashrif buyuruvchilarni jalb qildi. Mazkur kim oshdi savdosida barcha rasmlar muvaffaqiyatli sotildi. Jami 151 400 000 so'm (taxminan 12 ming dollar) yig'ildi. Kartinalar uchun narxlar oralig'i 4 million so'mdan 20 million so'mgacha bo'ldi", – deydi tadbir tashkilotchilari.

Ko'rgazma doirasida bo'lib o'tgan suratlar auksionida faol qatnashib ikkita ijod asarini sotib olgan sobiq bolalar jarrohi Mahmud Asomov "Orzular sari intilish" suratini 6 mln so'mga "Hayot so'qmoqlari" nomli asarni esa 8 mln so'mga sotib oldi. "Agar ushbu suratlar 20 mln so'm bo'lganda ham sotib olardim, chunki ular shunchaki mo'yqalam bilan chizilgan chizgilar emas. Suratlar dunyoni bor ranglari bilan ko'ra olmagan bolalarning orzu-umidlari, intilishlaridir [5].

"Mutaxassislar jamoasi bolalar va o'smirlarning tasavvur olami borasidagi fakt va elementlarni jamlab, matn holiga keltirishdi. To'plangan ma'lumotlar sun'iy idrokka kiritildi va u bolalarning botiniy dunyosi aksini virtual tasvirlarga aylantirib berdi. Shundan so'ng sun'iy idrok yaratgan suratlar rassomlar tomonidan rangtasvir ko'rinishiga keltirildi", – deydi asosiy g'oya mualliflaridan biri Hikmatilla Ubaydullayev [6].

Bu san'at va texnologiya yoqasidagi loyiha bo'lib, u ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning taassurotlari asosida suniy intellekt yordamida yaratilgan ijodiy ishlar va chizmalar orqali dunyo haqidagi tasavvurlarini ifodalash imkoniyatini beradi. Ko'rish qobiliyati zaif bo'lgan ko'plab bolalar uchun ijod orqali o'zlarining ichki dunyosini baham ko'rish imkoniyati, o'zining qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiy aloqalarni o'rnatishning muhim usuli hisoblanadi.

Loyiha jamiyatda inklyuzivlik va tenglik muhimligini ta'kidlab, ko'rish qobiliyati zaif bolalarning amalga oshirilishi mumkin bo'lgan iste'dod va qobiliyatlarini yorqin tasvirlab beradi. Ilk bora tashkil etilgan art-auksion va hayriya auksionlari O'zbekiston fuqarolarining ma'naviyati yuksalishi, san'at ixlosmandlari va qiziquvchilar safi kengayishiga, ushbu tadbirlar sonini ortib borishiga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirib o'tilganidek jahonda san'at asarlari narxlanadigan asosiy makon esa mashhur kim oshdi savdo uylaridir. Kristis (Christie's), Sotbis (Sotheby's), Bonxams (Bonhams), Doroteum (Dorotheum), MakDuglas (MacDougall's), Stokholm auksion uyi (Stockholm Auction House) kabi savdo uylarida turli osori-atiqalar qatorida san'at asarlari ham savdoga qo'yiladi. Ularga qo'yiladigan boshlang'ich narx esa uning avvalgi oldi-sotdilar tarixi hamda san'atshunos va tanqidchilarning baholashlaridan keyin belgilanadi. Mashhur san'at asarlariga talabgor ko'p bo'lsa, boshlang'ich narxdan bir necha baravar qimmatga sotiladi.

Shu ma'noda dunyoga mashhur Sotheby's savdo uylaridan birining shakllanishi tarixini qisqacha keltirib o'tsak. 1744 yilda tashkil etilgan Sotheby's – san'at va hashamat uchun dunyodagi eng mashhur savdo uylaridan biridir. Sotheby's auksionlar va hozir sotib olish kanallari, shu

jumladan xususiy savdo, elektron tijorat va chakana savdo orqali noyob san'at va hashamatli ob'yektlarga kirish va ularga egalik qilishni targ'ib qiladi. Sotheby'sning ishonchli global bozorini sanoatning yetakchi texnologik platformasi va 40 ta mamlakat va 70 toifadagi mutaxassislar tarmog'i qo'llab-quvvatlaydi, ular orasida zamonaviy san'at, zamonaviy va impressionist san'at, eski ustalar, xitoy san'ati asarlari, zargarlik buyumlari, soatlar, sharob va spirtli ichimliklar va dizayn, shuningdek, yig'iladigan avtomobillar va ko'chmas mulklarni ham qamrab oladi. Sotheby's san'at va madaniyatning o'zgartiruvchi kuchiga ishonadi va sanoatlarimizni yanada inklyuziv, barqaror va hamkorlik qilishga intiladi.

Sotheby's asoschisi Samuel Beyker tadbirkor, avvalida noshir va muvaffaqiyatli kitob sotuvchisi bo'lib, 1744 yil 11-martda o'z nomi bilan o'zining birinchi auksionini o'tkazadi. Kim oshdi savdolari va galereyalar uzoq vaqtdan beri Yevropa san'at bozorining ajralmas qismi bo'lib, badiiy iste'dodlarni namoyish qilish, sotishni osonlashtirish va madaniy merosni saqlash uchun markaz bo'lib xizmat qiladi. Londondagi yirik auksion uylaridan tortib Parijning avangard galereyalarigacha bu muassasalar asrlar davomida san'at olami dinamikasini shakllantirgan.

Yevropada Sotheby's, Christie's va Phillips kabi yirik auksion uylari tasviriy san'at, antiqa buyumlar va kolleksiyalarning nufuzli sotuvi bilan xalqaro e'tiborni tortadi. Har bir uyning o'ziga xos savdo nuqtalari, mijozlari va san'at bozorining xilma-xil ekotizimiga hissa qo'shadigan mutaxassisliklari mavjud.

Sotheby's bosh direktori – Charles Stewart (Charlz Styuart)ning ta'kidlashicha: “Biz biznesimizni turli ssenariylarda boshqarish uchun texnologik jihatdan jihozlanganmiz. Mijozlarimiz san'at va ob'yektlarni kashf qilish, o'rganish va taklif qilish uchun raqamli formatlarda biz bilan shug'ullanish tendensiyasi ortib borayotganini hisobga olib, biz butun dunyo bo'ylab mijozlarimizga ajoyib xizmat va sotuvlar taqdim etishda davom etishimiz mumkinligiga ishonchimiz komil” [3].

Bugungi kun talabi sifatida muomalaga kiritilgan mobil ilovalar shakllantirish an'anasi kundan kunga ommalashib bormoqda. Shu maqsadni ko'zlagan holda Sotheby's ham ilova ishlab chiqish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar olib borgan. Sotheby's ilovasi - bu san'at kolleksionerlari, ixlosmandlari va savdo ishtirokchilari tajribasini oshirish uchun mo'ljallangan mobil ilova. Sotheby's ilovasining ba'zi asosiy xususiyatlari va funktsiyalari:

1. Savdo va auksionlar: foydalanuvchilar ilova orqali jonli va onlayn auksionlarda ishtirok etishlari mumkin. Bunga real vaqt rejimida takliflarni joylashtirish, auksion yangilanishlari haqida bildirishnomalar olish va ko'plab qiziqishlarni kuzatish kiradi.

2. Katalogga kirish: ilova auksion kataloglariga kirishni ta'minlaydi, bu foydalanuvchilarga bo'lajak sotuvlarni ko'rib chiqish, batafsil tavsiflarni ko'rish va tender uchun mavjud bo'lgan san'at asarlari va buyumlarning yuqori sifatli tasvirlarini ko'rish imkonini beradi.

3. Shaxsiylashtirilgan ogohlantirishlar: foydalanuvchilar tegishli voqealar va imkoniyatlar haqida xabardor bo'lishlarini ta'minlab, muayyan lotlar, auksionlar yoki qiziqish toifalari uchun ogohlantirishlarni o'rnatishi mumkin.

4. Virtual ko'rish xonalari: ilovada ko'pincha virtual ko'rgazmalar mavjud bo'lib, ularda foydalanuvchilar san'at asarlarini raqamli formatda o'rganishlari mumkin, bu esa immersiv tajribani ta'minlaydi.

5. Hisobni boshqarish: foydalanuvchilar o'zlarining Sotheby's hisoblarini ilova orqali boshqarishlari mumkin, jumladan, takliflar tarixini kuzatish, to'lov usullarini boshqarish va shaxsiy ma'lumotlarni yangilash.

6. Yangiliklar va tushunchalar: ilovada san'at bozori, trendlar va Sotheby's tadbirlariga oid maqolalar, videolar va tushunchalar mavjud bo'lib, foydalanuvchilarni san'at olamidagi so'nggi o'zgarishlardan xabardor qiladi.

7. Foydalanuvchilar uchun qulay interfeys: ilova intuitiv va navigatsiya qilish oson bo'lishi uchun yaratilgan bo'lib, uni tajribali kolleksionerlar va san'at bozoriga yangi kelganlar uchun ham qulaylik qiladi.

Ushbu tadqiqot davomida o'rganilgan manbalar asosida O'zbekistonda kim oshdi savdolari uyi uchun san'at kolleksionerlari, ixlosmandlari va savdo ishtirokchilari tajribasini oshirishga mo'ljallangan zamonaviy mobil ilovani ishlab chiqish zaruriyati mavjud degan xulosaga kelindi. Ushbu ilova yuqori sifatli tasvirlar va batafsil tavsiflar bilan to'ldirilgan turli xil san'at asarlari katalogini namoyish qiluvchi intuitiv interfeysga ega bo'ladi. Foydalanuvchilar real vaqtda savdo imkoniyatlaridan, xavfsiz to'lov imkoniyatlaridan va bo'lajak auksionlar uchun moslashtirilgan bildirishnomalardan bahramand bo'lishadi. Bundan tashqari, ilova foydalanuvchilar o'rtasida faollikni oshirish uchun san'at to'plami va hamjamiyat xususiyatlariga oid ta'lim resurslarini o'z ichiga oladi. Ushbu elementlarni birlashtirish orqali bizning ilovamiz san'at ixlosmandlarini bog'laydigan va ularning O'zbekistondagi auksion tajribasini oshiruvchi uzluksiz va boyitish platformasini yaratishga qaratilgan.

Bu O'zbekiston art bozorining jahon art bozoriga bo'lgan integratsiyasini belgilab beradi.

Ushbu mobil ilova nafaqat auksion jarayonini soddalashtirish, balki O'zbekistondagi jonli san'at ixlosmandlari hamjamiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ta'lim resurslari va jalb qilish vositalarini taqdim etish orqali biz auksion tajribasini qiziqarli va qulay qilish bilan birga, foydalanuvchilarning san'at haqidagi tushunchasi va qadrini oshirishga umid qilamiz.

Biz O'zbekistonda badiiy auksionlarni o'tkazishni osonlashtirish uchun mo'ljallangan, foydalanuvchilarga qulay mobil ilovani taklif qilamiz. Ilova san'at asarlariga oson kirish, real vaqtda takliflar berish, xavfsiz to'lovlar va hamjamiyat ishtiroki funksiyalarini taqdim etish orqali foydalanuvchi tajribasini yaxshilaydi.

Afzalliklari:

- Foydalanuvchilar uchun auksion jarayonini soddalashtiradi;
- auksion uyining kengroq auditoriyaga kirishini kengaytiradi;
- san'at ixlosmandlari jamoasini tarbiyalaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Xulosa o'rnida ta'kidlab o'tish mumkinki, bugungi kunda mamlakatimizni jahon miqyosida e'tirof etilishiga xizmat qilib kelayotgan ko'rgazma va bu bilan bog'liq turli tadbirlar bugungi kunda O'zbekistonda olib borilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlarining zaminida buyuk yurimiz tarixining betakror zarvaraqlari yotganini ta'kidlashga asos bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan san'at va madaniyat sohasi rivoji uzluksizligini ta'minlash hamda, mamlakatimiz san'ati va madaniyatini

duyoga tanitish yo'lida olib borilayotgan say'-harakatlar O'zbekiston art-auksion uylari va uni tizimli rivojlantirish omillarini jahon miqyosiga olib chiqishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (Reference)

1. Хасанова Н. С. XX аср Ўзбекистон бадиий таълими тарихи ва ривожининг асосий тенденциялари// Монография. – Тошкент: Lesson press, 2020. – 178 б.
2. <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-auction-houses-galleries-working>
3. <https://www.sothebys.com/en/articles/message-from-sothebys-ceo>
4. <https://collectart.ru/posts/16-auksiony-istoriya-geografiya-osobennosti>
5. <https://uzreport.news/society/orzu-loyihasining-ilk-xayriya-ko-rgazmasi-otkaziladi>
6. <https://uzreport.news/society/toshkentdagi-orzu-ko-rgazma-auksionida-150-mln-so-mdan-ortiq-mablag-yig-ildi>
7. McCoy M. The Business of Art: A Guide to Auction Houses. - New York: Art Publishers. 2019.
8. Thompson D. The \$12 Million Stuffed Shark: The Curious Economics of Contemporary Art. - New York: 2017. Palgrave Macmillan.
9. Bourdieu P. The Field of Cultural Production. Columbia University Press. 1993.
10. Velthuis O. 2005. Talking Prices: Symbolic Meanings of Prices on the Market for Contemporary Art. Princeton University Press.
11. Bader K., & Scherf M. The Role of Auction Houses in the Art Market. Journal of Cultural Economics, 42(3), 2018. - 295-310 p.
12. Zolberg V. Constructing a Sociology of the Arts. Sociological Forum, 5(4), 1990. - 637-659 p.
13. Brown K. Art Auctions. Spectacle and Value in the 21st Century. Lund Humphries Publishers Ltd. Co-Publisher: Sotheby's Institute of Art Series: Hot Topics in the Art World 2024. 104 p.

Musakaeva Alfiya Adilievna
PhD in Historical Sciences, Senior Researcher of the
State Museum of History of Uzbekistan

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Karimova Dilafruz

**SEAL FROM THE ANCIENT SETTLEMENT OF KANKA DEPICTING A LION WITH
ITS HEAD TURNED TO ITS TAIL**

Abstract. The article presents a new, previously unpublished material - a seal depicting a lion with its head turned backwards to the tail from the collections of the State Museum of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. The seal was found at the Kanka settlement (Tashkent region). Similar images of lions on ceramics are given, and parallels are drawn with some Chach coins depicting lions. According to the results of the analysis of the iconography of the object, taking into account similar images on ceramic vessels from the settlement of Chacha and Taraz, the dating of this seal within VIII - X centuries is proposed.

Keywords. Seal, impression, Chach, Kanka, Taraz, lion, symbol, ceramic vessels, coins, Christianity, analogies.

**KANKA SHAHRI TEPALIGIDAN TOPILGAN BOSHI DUMI TOMON BURILGAN
SHER TASVIRLANGAN MUHR**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ilgari e'lon qilinmagan yangi material – O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix davlat muzeyi fondidan boshi dumiga tomon qayrilgan sher tasviri tushirilgan muhr taqdim etilgan. Muhr Qonqa (Toshkent viloyati) hududidan topilgan. Kulolchilik buyumlarida sherlarning xuddi shunday tasvirlari berilgan va sherlar tasviri tushirilgan bir necha Choch tangalar bilan parallel chizilgan. Ob'ektning ikonografiyasini tahlil qilish natijalariga ko'ra, Choch va Taroz aholi punktlaridan sopol idishlardagi o'xshash tasvirlarni hisobga olgan holda, ushbu muhrning VIII–X-asrlarga tegishli bo'lgan davrini aniqlash taklif qilindi.

Tayanch iboralar: Muhr, taassurot, Choch, Qonqa, Taroz, sher, ramz, sopol idishlar, tangalar, nasroniylik, analogiya.

**ПЕЧАТЬ С ГОРОДИЩА КАНКА С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ЛЬВА С ГОЛОВОЙ,
ПОВЕРНУТОЙ К ХВОСТУ**

Аннотация. В публикуемой статье представлен новый, ранее не публиковавшийся материал – печать с изображением льва с головой, повернутой назад к хвосту из фондов Государственного музея истории АН РУз. Печать была найдена на городище Канка (Ташкентская область). Приводятся аналогичные изображения львов на керамике, проведены параллели по некоторым чачским монетам с изображением львов. По результатам анализа иконографии предмета, с учетом аналогичных изображений на керамических сосудах с городища Чача и Тараза предложена датировка этой печати в пределах VIII – X вв.

Ключевые слова: Печать, оттиск, Чач, Канка, Тараз, лев, символ, керамические сосуды, монеты, христианство, аналогии.

Вступление (Introduction)

Изображения львов широко известны по предметам археологии и нумизматики Средней Азии. Образ льва появляется в период античности и остается вплоть до позднего средневековья. В Чаче и Семиречье одной из самых частых находок археологов являются монеты с изображением львов. В Чаче это монеты с изображением льва на одной стороне и вилообразного знака на другой с чачской легендой согдийским письмом. В Семиречье изображение льва на черте сочетается с изображением на оборотной стороне рунического знака в окружении трех рядов курсивных легенд согдийским письмом. Такой тип монет со львом на черте известен также и по находкам с городища Канка.

Анализ и Результаты (Analysis and Results)

В 2000-х годах в фонды Государственного Музея истории Узбекистана АН РУз поступила бронзовая печать с изображением льва и с обломанной петелькой. Приведем ее описание:

Щиток печати плоский, круглой формы. На щитке имеется изображение льва с оскаленной пастью, с крупными ушами, переданными вертикально. Голова льва повернута назад в сторону хвоста с кисточкой. Просматривается грива. Передние две ноги животного поставлены прямо, задняя нога (ноги) подвернута так, что создается впечатление сидящего животного. Хвост поднят вверх и изогнут в форме буквы «S». На оборотной стороне печати имеется крупная петелька, которая сильно обломана, так что сохранились лишь ее небольшие отростки.

Размеры печати:

Диаметр – 14.7х15 мм.

ГМИУз. КП - 5160/7. Канка.

На монетах Чача и Южного Казахстана лев изображен идущим вправо или влево. На лицевой стороне чачских монет изображен идущий вправо или влево лев с пышной гривой. На оборотной стороне этих монет изображен вилообразный знак в окружении чачской легенды знаками согдийского письма. На монетах представлены изображения львов разной степени стилизации. Наиболее ранние с реалистично выполненными изображениями датируются VI-VII вв. Более стилизованные изображения датируются VIII в. все они сопровождаются традиционным титулом «γwβw».

Считают, что исторически ещё в раннем средневековье лев встречался на всей территории Африки, на Ближнем Востоке, Иране и южной Европе, в Северной и Северо-Западной Индии. Его изображения встречаются не только на монетах, но и геммах, сосудах, бляшках, печатях, перстнях. Любопытно, что на монетах Чача изображения львов появляются уже в начале VII в. и широко распространяются в VII-VIII вв. И этому есть свое объяснение.

В 561 году между Ираном и Византией был заключен мирный договор, в котором по свидетельству Менандра, устанавливалась свобода вероисповедания для персов, живущих в Византии, и для византийцев, живущих в Персии (Удальцова, 1974.С. 266). В VI веке несториане успешно проповедовали свое учение в Согде, Уструшане и среди тюрков. Именно с этого времени с правлением тюрков в VI веке связаны христианские символы на монетах. Напряженные отношения между Западно-Тюркским каганатом и Сасанидским Ираном возникли по вопросам контроля торговых путей. Тюрки и согдийцами вместе искали пути переговоров с Византией. С VI в. фиксируются тесные связи с Византией, о чем свидетельствуют византийские брактеаты, монеты, предметы археологии с христианскими символами, найденный в Чаче. Фонды Государственного Музея истории Узбекистана АН РУз (ГМИУз) складывалась из местных находок, и в византийской коллекции более всего монет Юстиниана (527-565 гг.) Все эти факты свидетельствуют о развитых торгово-экономических и культурно-исторических взаимоотношениях. Что в свою очередь связано с притоком несториан не только из Ирана, но и из Византии, особенно после договора 561 года. Таким образом, на наш взгляд, образ льва появился здесь в результате культурно-исторического связей, так было заимствовано его символическое значение.

Новые находки монет и предметов археологии с христианскими символами в Чаче датируются периодом VI – VIII вв. Нужно отметить, что изображения львов на монетах Чачского оазиса близки Западно-согдийским монетам с изображениями этого животного и креста. Чачские монеты с изображением льва никогда не рассматривались исследователями в контексте с христианской символикой. Однако, анализ данных письменных источников, иконография монет, события политической истории указывают на связь этой серии монет со львом с христианством. Ведь именно изображение льва наряду с крестом самый распространенный образ в христианской символике.

Значение льва. Исследователи отмечают, что «лев становится эмблемой Иисуса Христа, эмблемой многих святых – Марка, Иеронима, Игнатия, Адриана, Евфимии. Мифологический символ льва и гибридного существа с головой или туловищем льва присутствует в фольклоре, литературе, искусстве, геральдике, эмблематике значительного числа народов. В геральдике лев символизирует стойкость, твердость, спокойствие, благоразумие» (Иванов, Топоров, 1982. С. 42).

«Лев – одно из любимых животных христиан. На раннехристианских саркофагах изображения льва, воплощают идею грядущего воскресения. Образ льва, распространенный в пластике романских церквей, понимается как бдительный страж святыни, он спит с открытыми глазами» (Соколов, 1982. С. 42–43). Показательно, что одной из эфиопских картин символически передана социальная иерархия эфиопской феодальной империи. На самом верху лев – христианский символ, символ императорской власти. Потому лев изображен с символами царской власти – жезлом и тиарой, а к нему подлетает голубь с гроздьем винограда. Голубь заключен в священный круг, от которого, как и от грозди винограда распространяется божественное сияние в виде множественных лучей. (Чернецов, 1981. С. 122–123, рис. 3).

В христианстве лев являлся символом Святого Марка, так как его Евангелие подчеркивает царственное величие Христа. В древности верили, что лев спит с открытыми глазами. Соответственно он символизировал бдительность, духовную крепость. О том, что образ льва связан с воскрешением, повествует раннехристианская легенда, согласно которой львята (слепые в течение недели) родились мертвыми и спустя три дня были возвращены к жизни львом. В христианстве рыканье льва «уподобляется слову божьему» (Башко, Гордиенко, Гордиенко, 2007. С. 47).

Основное значение образа льва на монетах, на оборотной стороне которых представлен вилообразный знак – это символ божественности правителя. Лев – сила, мощь, охранный знак. Не случайно на дастархане из Тараза изображены львы, причем в центре их изображения расположены по четырем сторонам. Четыре льва обращены головой назад. Отмечают, что модель мира у древних тюрков воспринималась как четырехстороннее тело (Кляшторный, 1975. С. 29). Очевидно, что четыре льва в данном случае символизировали четыре стороны света и каждый из львов выполнял охранную функцию. Близкий сюжет, но с местными особенностями можно видеть на знаменитой колонне Ашоки с львиной капителью в Сарнатхе. Колонна датируется III в. до н.э. На абаке колонны изображены четыре льва охраняющие четыре стороны света, ниже львов изображения животных: лев – север; бык – юг; слон – восток, лошадь – запад. Эта колонна становится гербом, национальной эмблемой Индии. Четыре льва символизируют нацию, которая отважна в храбрости, сильна в теле, благоразумна в совете, устрашает противников. Здесь также, как и на дастархане из Тараза присутствуют охранные функции льва, его храбрость, сила, мудрость. На исследуемой печати изображение льва символизировало силу, печать являлась оберегом владельца и принадлежала, вероятно, либо правителю, либо высокопоставленному чиновнику.

Аналогии. Любопытные параллели с изображением льва на печати прослеживаются по погребальным хумам из Тараза (Южный Казахстан). Одна группа хумов имеет по три оттиска (клейма) со львом, сидящим на задних лапах с поднятой передней левой лапой. Лев изображен вправо. Эта группа хумов датируется V – VIII вв. (см. Табл. №3, 5). Другая группа хумов имеет оттиск с более стилизованным изображением сидящего льва, чем на оттисках первой группы хумов. Датируется эта группа из Тараза X в. (См. Табл. №3, 6). Лев на оттиске второй группы хумов изображен сидящим на задних лапах с головой повернутой назад (Сенигова, Бурнашева, 1980. С.68 – 69). Хотя поза льва смотрящего на свой хвост почти идентична изображению льва на публикуемой печати, однако, изображение его более стилизованное, чем на печати. Изображение льва на канкинской печати находит более ранние аналогии по монетам Чача VII – VIII вв. со львом и вилообразным знаком. Это одинаково переданная форма головы, хвоста, спины, лап. Хвост на оттиске хума X в. поднят вертикально вверх, а на печати он имеет «S»-образно изогнутую форму, как и на более ранних по времени монетах (См. Табл. №1, 1 – 7). Поэтому печать со львом с городища Канка может иметь более раннюю дату – VII-VIII вв. Близким по времени является сероглиняный сосуд VIII в. с городища Канка с оттисками львов из коллекции Государственного Музея истории АН РУз. Он аналогичен и по времени и по стилю изображения льва с изображением сидящего льва на погребальном хуме Тараза (См. Табл. №2, 1, 4).

Монеты со львом в Чаче датируются началом VII – VIII вв., как уже отмечалось, отдельные экземпляры передают более реалистичное изображение льва: это ясно переданная пышная грива, довольно четко изображены лапы животного и другие детали. Однако, пока у нас нет данных, которые позволили бы датировать монеты с реалистичными изображениями львов более ранним временем, но стиль этих изображений говорит о том, что возможно их можно отнести к началу VII в.

Что касается монет Тарнавча/Трабна, считают, что выпуск их продолжался до появления первых монет с арабскими легендами по опубликованному Э.В. Ртвеладзе кладу монет Тарнавча с такой монетой. Это чекан Умейра б. Мухаммада. Балх, (1)3. г.х. / 747-757 гг. (Ртвеладзе Э.В., Ртвеладзе Л.Л., 1976. С.24). Отмечают, что в 748г. был разрушен Суяб-столица западнотюркских каганов, в 749 г. китайцы взяли Чач местный правитель был казнен (Кляшторный, 2002.С.245). Так предел, когда монеты группы Тарнавч/Трабн выпускались можно считать 749г.

Данные археологических исследований на городище Канка позволяют говорить о том, что здесь в период раннего средневековья жили христиане. Было найдено множество предметов археологии с изображением несторианских крестов. Публикуемая печать с изображением льва с повернутой назад головой, вероятно, была найдена вместе с предметами археологии с христианскими символами этом квартале христиан на городище Канка.

Изображения львов на монетах Чача появляются под влиянием христианских верований в период господства Тюркского каганата. Хотя, не исключено, что в Чаче были знакомы с раннехристианскими верованиями и в дотюркский период. О чем свидетельствуют находки византийских монет последних лет: медная монета Аркадия, брактеат Анастасия с городища Канка, погребение византийского воина из Майского (Мусакаева, 2010. 285 – 288). Известно, что по данным письменных источников многие тюрки были обращены в христианство. Отмечают, что у многих из них на лбу были прорисованы кресты (Бартольд, 1964. С.265 – 302). Известно, что в VI в. христиане проповедовали свою веру среди кочевых тюрков. Тюрки, захваченные в плен византийцами в битве при Балярате в 591г., имели на лбах татуировку в виде креста и объясняли, что это сделано по совету христиан, чтобы избежать моровой язвы (Гумилев, 1967. С. 5 – 10; Железняков, 2010.С.267).

В Сасанидском Иране христианин мог занимать официальную должность и нести военную службу в войске царя. Известно, что несторианская церковь имела мощную экономическую организацию, пользовалась правом продавать и приобретать крупные земельные участки (Гумилев, 1970.С.46 – 47). Возможно и где-то в окрестностях Варахши, в Уструшане, в Восточном Согде, в Чаче в одном из кварталов на городище Канка были земли, дома, принадлежавшие христианам. Об этом свидетельствуют данные нумизматических и археологических источников. Вполне вероятно, что монеты с изображением льва появляются после движения несториан из Ирана в V–VI вв.

После Эфесского собора несторианство становится господствующим исповеданием персидских христиан. Возможно, часть христиан проникает в Чач, Согд и Уструшану. После осуждения несториан и закрытия эдесской школы в 489 г. императором Зеноном, школа переехала в Иран. В 499 г. в Ктезифоне возникла несторианская патриархия, расцветшая в VI веке (Гумилев, 1967.С. 47). В конце V в. была учреждена епископская кафедра в Самарканде, которая в VIII веке была преобразована в несторианскую метрополию. В 561 году между Ираном и Византией был заключен мирный договор, в котором по свидетельству Менандра, устанавливалась свобода вероисповедания для персов, живущих в Византии, и для византийцев, живущих в Персии (Удальцова, 1974.С.266).

В VI в. отмечается поток находок предметов, византийского происхождения в среде тюрков в Чаче, Согде, Уструшане. Не случайно, что именно с правлением тюрков в VI в. в Чаче связывают появившиеся христианские символы на монетах. В VI в. между Западно-Тюркским каганатом и Сасанидским Ираном возникают напряженные отношения, вызванные разногласиями сторон в вопросах контроля торговых путей. Результатом таких действий явился поиск согдийцами вместе с тюрками путей переговоров с Византией. Об интенсивности связей Трансоксианы с Византией свидетельствуют византийские монеты. Нужно отметить, что в коллекции Государственного Музея истории Узбекистана АН РУз более всего монет VI в., в основном чекана Юстиниана (527-565 гг.) Учитывая, что византийская коллекция монет складывалась в основном из местных находок, можно говорить о развитых торгово-экономических отношениях и конечно о культурно-исторических связях. Это связано с притоком несториан не только из Ирана, но и из Византии, особенно после договора 561 года.

С влиянием византийской иконографии связывается, вероятно, появление на среднеазиатских чеканах VI – VII вв. изображений правителей в фас. Любопытно, что изображения правителей в фас на монетах известны для Восточного, Западного Согда, Чача, Уструшаны, но отсутствует в Хорезме и Южном Согде. Для иконографии Византии характерны фасовые изображения портретов императоров. Исследователями отмечалось византийское влияние на чекан Отрара – в частности на передачу образа льва. Изображение образа льва на отрарских монетах заметно отличается от изображений львов на чачских монетах и действительно передает иную традицию. Однако Чач, как и Согд, имеет монеты с трехчетвертными портретами и в Чаче отмечены находки, свидетельствующие о распространении на его территории христианства. Это золотой медальон по типу монет Юстиниана (Массон 1972, 29 – 35). Знаменитый несторианский клад, найденный в Ташкенте (Анбоев 1959. С. 39 – 40).

Заключения и Рекомендации (Conclusions and Recommendations)

В VI в. поток несториан усилился в связи с политикой Юстиниана, стремившегося достигнуть единства империи, и потому проповедовавшего единство церкви. Ему принадлежит фраза: «одно государство, один закон, одна церковь». Именно для этого времени отмечены предметы византийского происхождения в Чаче.

Несторианство в Иране и Средней Азии сохранялось на протяжении более десяти столетий. В целом древние христианские верования определенным образом влияли на идеологию центральноазиатского региона, на памятники материальной культуры, предметы искусства, иконографию денежных знаков, свидетельством чему являются публикуемые материалы.

Так, печать с городища Канка по аналогии с чачскими монетами с изображениями львов и вилообразных знаков, а также с изображениями львов на оттисках погребальных сосудов Тараза можно датировать VIII в. Поклонение священным животным, изображение их на монетах в сочетании с различными культовыми знаками, свидетельствует о синтезе местных, традиционных верований и новых – в данном случае христианских верований. Печать принадлежала либо чачскому правителю, либо высокопоставленному чиновнику.

Таким образом, публикация новых находок и их регистрация крайне важны, они помогают глубже исследовать вопросы древних верований, культов, обрядов в крае, обогащая наши представления о древней культуре государств Средней Азии.

Список используемой литературы (Reference)

1. Анбоев И.А. Древний несторианский клад в г. Ташкенте // Известия АН УзССР, серия «Общественные науки», Издательство «Фан», Ташкент, 1959, №6, с. 39 – 40.
2. Баешко Л.С., Гордиенко А.Н., Гордиенко А.Н. Энциклопедия символов. Издательство «Эксмо», Москва, 2007, с. 304.
3. Бартольд В.В. О христианстве в Туркестане в домонгольский период (по поводу семиреченских надписей). Соч. Т. II, ч. II., Издательство Восточной литературы. М., 1963, с. 265-302.
4. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. М., 1967, «Наука, ГРВЛ», с. 504.
5. Гумилев Л.Н. Несторианство и Древняя Русь // ВГО. Доклады отделения этнографии. 1967. Выпуск - 5, с. 5-10.
6. Железняков Б.А. Изучение вопросов распространения несторианства в Азии до ХУ в. // Известия Национальной Академии Наук Республики Казахстан. Серия общественных наук 1 (274), январь-февраль 2010. Национальная Академия Наук РК, Алматы, с. 264 – 273.

7. Иванов В.В., Топоров В.Н.. Мифы народов мира. Энциклопедия, том-2, М., 1982, с. 42.
8. Кляшторный С. Ранние болгары в Предкавказье и Поволжье. Глава-2 // История татар с древнейших времен в семи томах. Том-1 Народы степной Евразии в древности. Казань, 2002
9. Кляшторный С. Степная империя тюрков и её наследники. Глава-4 \ История татар с древнейших времен в семи томах. Том-1 Народы степной Евразии в древности. Казань, 2002
10. Массон М.Е. Золотой медальон византийского облика из Ахангерана // ОНУ, Изд. «Фан», 1972, № 7, с. 29-38.
11. Мусакаева А.А. Византийская монета императора Аркадия с городища Канка. Древние культуры Евразии. Материалы конференции, посвященной 100-летию А.Н. Бернштама. С-Пб., 2010., с.285-288.
12. Ртвеладзе Э.В., Ртвеладзе Л.Л. Раздел «Городище Ханабад» – В кн.: Древности Ташкента, Т.: Издательство «Фан», 1976, с. 6-41.
13. Сенигова Т.Н, Бурнашева Р.Э. Изобразительный мотив льва в прикладном искусстве древнего Казахстана // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. Алма-Ата: «Наука». С. 65 – 81.
14. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Изд. «Наука» ГРВЛ. М., 1981, 548 с.
15. Соколов М.Н. Энциклопедия, том-2, Изд. «Советская энциклопедия», М., 1982, 720 с.
16. Удальцова З.В. Идеино-политическая борьба в ранней Византии (по данным историков IV – VII вв.) М., 1974.
17. Чернецов С.Б. Миф, живопись и историография в средневековой Эфиопии // Сборник Музея антропологии и этнографии XXXVII. Материальная культура и мифология. Издательство «Наука» Ленинградское отделение, Ленинград, 1981. с. 114 – 123.

Таблица №1

1

2

3

4

5

6

7

Таблица №3

Khamidova Khuriyat Gafurjon kizi
Institute of Social and Political Sciences
senior lecturer

Published under peer review:
Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences,
Associate professor
A.Togaeva

**ON THE NATURAL MINERAL RESOURCES OF THE TRASCASPIAN REGION
AND THEIR USE FOR COLONIAL PURPOSES**

Abstract. In the colonial policy of the Russian Empire on the territory of Turkestan, the issue of using the region's natural mineral resources occupied an important place. Initially, scientific research was conducted in various areas of the region in order to identify natural mineral resources. After the occupation of the lands, the exploitation of the found natural resources began. For this purpose, the Transcaspian region of the Turkestan Governorate General was also explored and a mining industry associated with the processing of minerals was created there. The article analyzes issues related to these processes based on official sources.

Keywords: Turkestan, Caspian Sea, Russian Empire, mining, coal, oil, sulfur, table salt, natural resources, minerals.

**KASPIYORTI VILOYATINING TABIIY QAZILMA MANBALARI VA ULARDAN
MUSTAMLAKACHILIK MAQSADIDA FOYDALANILISHI XUSUSIDA**

Annotasiya. Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasidagi mustamlakachilik siyosatida mintaqa tabiiy qazilma boyliklaridan foydalanish masalasi muhim o'rin tutgan. Dastlab mintaqaning turli hududlarida tabiiy qazilma manbalarini aniqlash maqsadida ilmiy izlanishlar olib borildi. O'lka bosib olinganidan so'ng topilgan konlarni o'zlashtirish ishlari boshlandi. Turkiston general-gubernatorligining Kaspiyorti viloyati ham shu maqsadda tadqiq etilib, u yerdagi tabiiy qazilma boylarini qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan tog'-kon sanoati vujudga keldi. Maqolada ushbu jarayonlar bilan bog'liq masalalar rasmiy manbalar asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Turkiston, Kaspiyorti, Rossiya imperiyasi, tog'-konchilik, toshko'mir, neft, oltingugurt, osh tuzi, tabiiy boyliklar, foydali qazilmalar.

**О ПРИРОДНЫХ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСАХ КАСПИЙСКОЙ ОБЛАСТИ И
ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИИ В КОЛОНИАЛЬНЫХ ЦЕЛЯХ**

Аннотация. В колониальной политике Российской империи на территории Туркестана важное место занимал вопрос использования природных минеральных ресурсов региона. Первоначально научные исследования проводились в различных районах области с целью выявления природных минеральных ресурсов. После завоевания страны началась эксплуатация обнаруженных рудников. С этой целью был также разведан Каспийский район Туркестанского генерал-губернаторства и создана там горнодобывающая промышленность,

связанная с переработкой природных полезных ископаемых. В статье на основе официальных источников анализируются вопросы, связанные с этими процессами.

Ключевые слова: Туркестан, Каспийское море, Российская империя, горное дело, уголь, нефть, сера, поваренная соль, природные ресурсы, полезные ископаемые.

Kirish (Introduction)

Rossiya imperiyasining Turkiston mintaqasini zabt etishdan koʻzlagan maqsadlaridan biri oʻlkaning tabiiy boyliklarini oʻz manfaatlari yoʻlida tasarruf qilishdan iborat edi. Shu maqsadda Turkiston istilosi boshlanishidan ilgariyoq bu yerdagi foydali qazilmalarni oʻrganish ishlari boshlangan. Ayniqsa oʻlka bosib olinganidan keyingi davrda Turkistonning tabiiy boyliklarini oʻrganishga qattiq kirishilib, juda koʻp maʼlumotlar qoʻlga kiritilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Turkiston general-gubernatorligining Kaspiyorti viloyati ham tabiiy qazilma konlariga boy boʻlib, bu haqda oʻz davrining turli adabiyotlarida, jumladan rasmiy manbalarda qayd etib oʻtilgan. Xususan, yillar kesimida muntazam ravishda nashr etib borilgan Kaspiyorti viloyati sharhlari, XX asr boshlarida oʻlkada taftish ishlarini olib borgan K. Palenning asarlari, oʻlkada geologik izlanishlar olib borgan V. Mushketov [2], konchilik injeneri A. Konshin [1] kabi olimlarning tadqiqotlari va boshqa koʻplab turdagi manbalarda Turkistonning tabiiy boyliklari haqidagi muhim maʼlumotlar keltirilgan boʻlib, ular orasida Kaspiyorti viloyati borasidagi maʼlumotlar ham koʻpchilikni tashkil etadi. Xususan, 1881–1886 yillarda A.Konshin Kaspiyorti viloyatini tadqiq etib, bir qator ekspeditsiyalar uyushtirilgan. U viloyatning geologik tuzilishini oʻrganib, tabiiy qazilma konlarini aniqlagan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqotni amalga oshirishda fanlararo yondashuv tamoyiliga asoslanildi. Chunki Turkiston general-gubernatorligida rus tadqiqotchilari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar hamda oʻlka tabiiy boyliklarining mustamlakachilar tomonidan oʻzlashtirilishi jarayonini tarixiy nuqtai nazardan oʻrganishda tarix fani bilan birgalikda geologiya, geografiya, mineralogiya kabi fan tarmoqlariga oid maʼlumotlar ham koʻrib chiqildi. Tadqiqotni yozishda tizimli va qiyosiy tahlil, tarixiylik usullaridan foydalanildi. Bu esa Turkistondagi geologik izlanish ishlari va togʻ-kon sanoatidagi oʻzgarishlarni davrlar kesimida taqqoslash, olib borilgan mustamlakachilik siyosati izchil davom ettirilganini manbalar asosida tahlil etish va ochib berishga imkon yaratadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Oʻlkaning tabiiy boyliklarini tashib ketish va oʻz manfaatlari yoʻlida ishlatishdan tashqari, mustamlakachi Rossiya imperiyasi hukumati oʻz xazinasini Turkistonning turli hududlarida qazib olinadigan togʻ-kon boyliklaridan olinadigan soliqlar bilan ham toʻldirib borgan.

Buni Kaspiyorti viloyati misolida tahlil qilinsa, yillar davomida yer osti boyliklaridan keladigan daromad oshib borganligini koʻrish mumkin. 1898 yilda Kaspiyorti viloyatida neft, ozokerit (togʻ mumi), osh tuzi, ohak va boshqa qurilish materiallari qazib olingan. Bular orasida qazib chiqarish hajmi va xazinaga tushadigan daromadi jihatidan osh tuzi birinchi oʻrinda turgan va bir yilda 1 168 357 pud [7] osh tuzi qazib olingan. Neft esa Cheleken orolida aka-uka Nobellar shirkati tomonidan, shuningdek shu yerdagi eski turkman quduqlaridan qazib olingan. Shu yili

343 249 pud, ya'ni oldingi yildagidan 4 baravar ko'proq neft qazib olingan. Ozokerit ham mahalliy aholi tomonidan Chelekendan kam miqdorda bo'lsa-da, qazib olingan [3: 116].

Viloyat bo'yicha ohak va qurilish toshlariga bo'lgan talab yildan-yilga oshib borganligi sababli ularni qazib olish hajmi ko'payib borgan. Ushbu materiallar qo'shni viloyatlarga ham olib ketilar edi. K.Palen ohak Krasnovodskdan sharqqa tomon 7 verst [6] uzoqlikdagi tog' tizmasida ohak cho'kindilari mavjudligini qayd etadi [5: 121].

Toshtuz Krasnovodsk uezdida qazib olingan va bir qismi mahalliy ehtiyojlarga ishlatilgan, qolgan qismi Eron va Kavkazga olib ketilgan. Uezdning Cheleken hududida bir yilda 993 010 pud tuz qazib olingan bo'lsa, shundan 958,660 pudi chetga olib chiqilgan. Uning uezd bozoridagi narxi 6,5 tiyin¹ (копейка)ni tashkil etgan. Baloishim stansiyasida tuz bir bo'lagi 10 tiyin, maydalangan tuzning bir pudi 20 tiyinga sotilgan [3: 117].

Viloyatning Mullaqori va Mang'ishloq kabi hududlaridan ham tuz qazib olinib, mahalliy aholi iste'molidan tashqari qo'shni hududlarga ham jo'natilgan. Mang'ishloq uezdidagi ko'llardan bir yilda qazib olingan 15 100 pud tuzning 1 800 pudi Nikolaevsk manzilgohi aholisiga bepul tarqatilgan, qolgan qismining har bir pudidan 2 tiyindan hukumatga to'lov olingan. Marv va Tajan uezdlari ko'llaridan olinadigan tuz aholi ehtiyojiga ishlatilgan, shuningdek, Afg'onistonning chegara hududlarida sotilgan [3: 117].

Mustamlaka davrida Kaspiyorti hududlaridan qazib olinadigan yer osti boyliklaridan biri toshko'mir hisoblanadi. O'lkadagi tog'-konchilik sanoatini taftish qilgan K.Palen Turkistonga metall kam miqdorda olib kirilganini qayd etadi. Uning ma'lumotlariga ko'ra, 1 mln pudga yaqin po'lat, temir va cho'yan tayyor mahsulot va ruda ko'rinishida Krasnovodsk va Saksovul stansiyasi orqali Toshkent va O'rta Osiyo temir yo'llari vositasida keltirilgan. Shuningdek, 5 ming pud mis buyumlari, 15 ming pud qo'rg'oshin va rux, 1mln 500 ming pud kerosin va neft mahsulotlari shu tarzda olib kelingan.

Turkistonda temir umuman qazib olinmagan, boshqa metallar va neft mahsulotlari esa juda kam miqdorda qazib olingan bo'lib, Turkiston aholisining tog'-kon sanoatiga ehtiyoji unchalik katta emas edi. Dastlabki paytda o'lkada asosan metall va yoqilg'ining katta iste'molchilari Toshkent va O'rta Osiyo temir yo'llari edi. Biroq keyinchalik arzon yoqilg'iga ehtiyoj kuchaydi, saksovulzorlar esa yil sayin kamayib, ularning narxi tobora oshib bordi. Saksovullarni chopish taqiqlanishi oqibatida va fabrika-zavod ishlab chiqarishi kuchayib borgan sayin toshko'mirga ehtiyoj tobora kuchaydi. Shu sababli toshko'mir konlarini izlash va qazib olishga zo'r berildi [5: 31].

Turkiston mintaqasining deyarli har bir hududida toshko'mir konlari mavjudligi imperiya hukumati tomonidan tashkil etilgan ekspedisiyalar orqali aniqlangan. Kaspiyorti viloyati Qorator tog'larining Mang'ishloq uezdigacha tegishli hududlarida mustamlaka hukmronligining dastlabki davrlaridayoq toshko'mir konlari izlab topilgan. Masalan, dengizdan 30 verst uzoqlikdagi Apazir qudug'i yonida topilgan toshko'mir oson va alangasiz yonuvchan bo'lib, tadqiqotchilar tomonidan uning boshqa xususiyatlari va taxminiy hajmi aniqlangan. Umuman, Qorator tog'larining boshqa hududlarida ham toshko'mir konlari topilgan bo'lsa-da, ularning ayrimlari yomon sifatli deb topilib,

¹ Копейка (коп.)- tiyin

qazuv ishlari olib borilmagan. Krasnovodsk uezdining bir qancha hududlarida qo'ng'ir ko'mir konlari aniqlangan, biroq ularning aksariyati ishga tushirilmagan [5: 32,33].

Bu davrda tog'-kon sanoatida kir degan mahsulot ham qazib olingan. Kir (ushbu qazilma nomi Farg'onada xilq deb ishlatilgan) neftning oksidlanishi natijasida vujudga kelgan mahsulot bo'lib, yer yuzasiga tabiiy yo'l bilan chiqqan neft vaqt o'tishi bilan atmosfera ta'sirida oksidlangan va tobora quyilib bitumga aylangan. Turli jinslar bilan qo'shilgan ushbu mahsulot asfalt ko'rinishini olgan. Hudud aholisi ushbu mahsulotni qazib olib, qurilish maqsadlarida, xususan, uy-joylarning asosi (fundamenti), pol va tomlarni yopishda ishlatgan. Kir Kaspiyorti viloyatining Cheleken oroli markaziy qismlari va Neft tog'i hududlarida tarqalgan. Chelekenda kirni qayta ishlash bilan turkmanlar shug'ullanganlar va bu mahsulotni Uzunada va Kaspiyorti viloyati hududida sotganlar. Kir yiliga 10 ming pud miqdorida qazib olingan. XX asr boshlariga kelib bu ko'rsatkich ancha qisqargan. Neft tog'idan ham kir turkmanlar tomonidan qazib olingan va temir yo'l tarmog'ida neft ishlatila boshlaganidan keyin kir temir yo'llar orqali tashilib, yo'nalish bo'yidagi qurilishlarda ishlatila boshlangan [5:101].

Kaspiyorti viloyatida mavjud foydali qazilmalardan yana biri oltingugurt bo'lib, uning hajmi bo'yicha viloyat o'lkada birinchi o'rinlarda turgan. Biroq aloqa yo'llarining mavjud emasligi ushbu qazilmadan ishlab chiqarishga keng foydalanish imkonini bermagan. Oltingugurtning turli xil ko'rinishlari, jumladan, viloyatning Krasnovodsk uездidagi Cheleken oroli, Krasnovodsk, Chiqishlar, Ko'kurtota ko'li, O'rta Osiyo temir yo'lining Mullaqori, Qozonjiq stansiyalari va boshqa joylarida aniqlangan. Bundan tashqari, oltingugurt Ashxobod uezdining bir qancha hududlarida mavjud edi [5: 102, 103]. Hudud aholisi azaldan oltingugurtni qazib olib, undan turli maqsadlarda foydalangan.

Yuqorida aytib o'tilganidek, Kaspiyorti viloyatining eng ko'p qazib olinadigan yer osti boyliklaridan biri neft hisoblanar edi. Neft va neft mahsulotlari Turkiston aholisining maishiy turmushida azaldan keng qo'llanilar, xususan, neftdan olinadigan kerosin yoritish maqsadida ishlatilar edi. Imperiya hukumatining Turkistondagi ma'muriyati rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, Turkiston aholisi jon boshiga bir yilda 1,9 pud kerosin to'g'ri kelgan bo'lsa-da, bu mahsulotga bo'lgan talab yildan-yilga kuchaygan. Dastlab neft Bokudan olib kelingan va uning hajmi yil sayin oshib borgan. Vaqt o'tishi bilan yoqilg'i sifatida neftga bo'lgan talab kuchayib, o'lkadagi ikki temir yo'l tarmog'i ehtiyojlari uchun 18 mln pud ishlatilgan. Bir qator sanoat korxonalari ham bug' qozonlarini ishlatish uchun ko'mir topolmaganliklari sababli neftdan foydalanganlar. O'lkada issiqlik dvigatellari kirib kela boshlaganidan so'ng neftga bo'lgan talab yanada kuchaygan. Yuqorida keltirilgan sohalar uchun taxminan 3 mln pud neft va neft mahsulotlari kerak bo'lgan. Temir yo'llar bilan qo'shib hisoblaganda o'lka ehtiyojlari uchun taxminan jami 21 mln pud neft zarur edi. Buning uchun neft dastlab to'laligicha Bokudan olib kelingan bo'lsa, keyinchalik Farg'ona viloyatidan qazib olinadigan bo'ldi [5: 62]. Ammo tobora rivojlanayotgan sanoat ehtiyojlari neftga bo'lgan talabni kuchaytirib yubordi.

Kaspiyorti viloyatining Cheleken orolida neft manbalari mavjudligi aholiga azaldan ma'lum bo'lgan. Cheleken orollari Kaspiy dengizining sharqiy qismida, Krasnovodsk shahridan 60 verst janubda joylashgan. Bu yerdagi neft konlari haqidagi dastlabki to'liq ma'lumotlar tog'-kon injeneri Felkner tomonidan yoritilgan bo'lib, u 1836 yilda G. Karelin boshchiligidagi Kaspiy dengizining sharqiy qirg'oqlarini o'rganish uchun uyushtirilgan ekspeditsiyada qatnashgan edi. Ekspeditsiya

jurnalini yozgan kapitan F.Blambergning qayd etishicha, 30 avgustda Chelekenga yaqinlashgan ekspedisiya kemasidagilar yarim verst ilgaridanoq neft hidini sezganlar va bu ularni hayratga solgan. Ekspedisiya a'zolari Mirzabek hududida iliq mineral manbalarga duch kelganlar – u yerda suv bilan birga neft ham oqqan. Aholi yog'och-taxtalar yordamida neftni haydab, omborga to'plashga harakat qilgan. Neft manbasi yaqinidagi ko'plab quduqlarda neft to'planganini ko'rish mumkin bo'lgan [5: 65, 66].

Orolning bundan boshqa hududlarida ham neft manbalari ko'p bo'lib, aholi neftni qo'lbola usulda yig'ib olishni yo'lga qo'ygan. Neftni yig'ish ishlari bilan turkmanlar shug'ullanganlar. Neftni yig'ishda oddiy kuraklar ishlatilgan – ayrim paytlarda kutilmagan portlashlar ishchilar hayotiga xavf solib, halokatlar ham sodir bo'lib turgan. Quduqlardan neft teridan tayyorlangan qoplar yordamida yig'ib olingan va yerto'la-omborlarda saqlangan. Turkmanlar qoplardagi neftni yelkanli qayiqalarda suv yo'li orqali fors chegara hududlariga olib borib sotganlar. Har bir qayiqqa 50-100 qop yuk ortilgan [5: 67, 68].

1874 yilda Aka-uka Nobellar shirkati turkmanlardan neft mavjud yerlarni ijaraga olib, burg'ulash orqali ma'dan qidirishni yo'lga qo'ydilar. Dastlabki burg'ulash ishlari natijasida ko'p neft olishga muvaffaq bo'lingan. Shirkat tomonidan juda ko'p yerlar ijaraga olingan va yuzlab turli xil hajmdagi burg'ulardan foydalanilgan. XX asr boshlarida 15 ta quduqdan neft olingan, ulardan 2 tasi favvora bo'lib otilib chiqqan. Shirkatning ma'lumotlariga ko'ra, bu yerlardan 6 mln pud ma'dan olingan. Chelekendan qazib olingan neft shirkatning bug' kemalari tomonidan Bokuga olib ketilgan va u yerdagi zavodda neft haydalib, parafin olingan. Mazkur zavodda jami 97 ishchi ishlagan [5: 69, 70]. Umuman, Cheleken hududidan neft qazib olish ishlari bilan yuqorida nomi keltirilgan shirkatdan tashqari bir necha firmalar shug'ullangan. Temir yo'l qurilishi ushbu hududda neft izlash va qayta ishlash bilan bog'liq jarayonlarning yanada kuchayishiga olib kelgan.

Bulardan tashqari, Kaspiyorti viloyatida qurilish materiallari va boshqa foydali qazilma konlari ishga tushirilgan. Yer osti boyliklaridan keladigan daromad ham yildan-yilga oshib borgan. Masalan, viloyatda eng ko'p uchraydigan osh tuzi qazib olish hajmi tobora ko'payib, 1911 yilda narxi 190 210 rublga teng bo'lgan 2 571 900 pud tuz qazib olingan bo'lib, undan kelgan daromad davlat xazinasiga o'tgan [4: 61].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Shu tariqa, mustamlakachilik davrida Turkistonning tabiiy boyliklari hisobsiz ravishda imperiya tomonidan tasarruf qilingan. Tadqiqotlar davomida aniqlangan qazilma manbalar ishga tushirilib, tog'-kon sanoatida ishlatilgan. Faqatgina ulardan keladigan foyda o'lka xalqlari uchun xizmat qilmagan, balki mustamlaka davlat xazinasiga tushgan. Imperiya hukumati nafaqat o'lka boyliklarini to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirish, balki ulardan keladigan soliq va to'lovlar hisobiga ham o'z xazinasini to'ldirishga harakat qilgan. Shu maqsadda Turkiston o'lkasida, jumladan Kaspiyorti viloyatida geologik qidiruvlar olib borish va tog'-kon sanoatida faoliyat yuritish istagida bo'lgan tadbirkorlar qo'llab-quvvatlangan.

Shuni ham qayd etib o'tish lozimki, Kaspiyorti viloyatida olib borilgan geologik izlanishlar va ularning oqibatlari, ushbu hududda tog'-kon sanoatining vujudga kelishi masalalari tarixi to'liq o'rganilmagan va bu boradagi ilmiy izlanishlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Konshin A. M. Geologicheskiy ocherk Zakaspiyskogo kraya. Predvaritelniy otchet ob ekspeditsii v Zakaspiyskiy kray i severniy Xorasan v 1886 g. G. Radde, A. Valtera i A. M. Konshina, Tiflis, 1887.
2. Mushketov I.V. Turkestan. Geologicheskoe i orograficheskie opisanie po dannim sobrannim vo vremya puteshestviy s 1874 po 1880 g. T.1. V dvux chastyax. – SPb., Tipografiya M.M.Stasyulevicha,1886.
3. Obzor Zakaspiyskoy oblasti za 1898 god. Asxabad: Tipografiya Shtaba 2-go Turkestanskogo Armeyskogo korpusa, 1900.
4. Obzor Zakaspiyskoy oblasti za 1911 god. Asxabad: Tipografiya I.I. Aleksandrova. 1915.
5. Otchet po revizii Turkestanskogo kraya, proizvedennoy po visochayshemu poveleniyu senatorom gofmeystorom grafom K. K Palenom. Gornoe delo. Sankt-Peterburg. Senatskaya tipografiya. 1910.
6. 1 verst – 1,06 km.ga teng uzunlik o‘lchovi.
7. 1 pud – 16, 380 kilogrammga teng og‘irlik o‘lchovi.
8. Obruchev V. A. Peski i stepi Zakaspiyskoy oblasti. Izvestiya Russ. Geogr. O-va. T. XXIII. 1887.
9. Obzor russkix puteshestviy i ekspeditsiy v Srednyuyu Aziyu. Sostavitel k.i.n. O. V. Maslova. Chast IV. Tashkent: Fan, 1971. 1881-1886. Obzor russkix puteshestviy i ekspeditsiy v Srednyuyu Aziyu. Sostavitel k.i.n. O. V. Maslova. Chast IV. Tashkent: Fan, 1971. 1881-1886.
10. Konshin A. M. Geologicheskiy i fiziko-geograficheskiy ocherk Zakaspiyskogo kraya. Izvestiya Kavkaz, otd. Russk. geogr. o-va, t. IX, 1887.

Heba Elamir

Inspector of archaeology in Ministry of Antiquities in Egypt,

Master from university Sohag, Egypt

Master Silk Road International University of Tourism and Cultural Heritage

Email: fazon.heba@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences,

Associate professor

M. Sidikova

NEW ANALYTICAL STUDY OF THE SAMANID MAUSOLEUM IN BUKHARA

Abstract. This analytical study explores the historical, architectural, and cultural Significance of the Samanid mausoleum in Bukhara, a masterpiece of Islamic architecture built during the Samanid dynasty's rule (9th-10th centuries). The research examines the mausoleum's historical context, its symbolic role in asserting the Samanid rulers' political independence from the Abbasid Caliphate, and its architectural innovations, particularly the use of baked bricks in construction and decoration. Additionally, the study addresses debates surrounding the mausoleum's founder, its function as a pilgrimage site, and the influence of pre-Islamic traditions on its design. Through this investigation, the study highlights the mausoleum's role in establishing Bukhara as a cultural and intellectual center during the Samanid era.

Keywords: Samanid Mausoleum, Bukhara, Islamic architecture, Central Asia, Samanid dynasty

НОВОЕ АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МАВЗОЛЕЯ САМАНИДОВ В БУХАРЕ

Абстрактный. В данном аналитическом исследовании исследуется историческое, архитектурное и культурное значение мавзолея Саманидов в Бухаре, шедевра исламской архитектуры, построенного во времена правления династии Саманидов (IX-X вв.). В исследовании рассматривается исторический контекст мавзолея, его символическая роль в утверждении политической независимости правителей Саманидов от Аббасидского халифата, а также его архитектурные новшества, в частности, использование обожженного кирпича в строительстве и отделке. Кроме того, в исследовании рассматриваются дебаты вокруг основателя мавзолея, его функции как места паломничества и влияния доисламских традиций на его дизайн. Благодаря этому исследованию подчеркивается роль мавзолея в становлении Бухары как культурного и интеллектуального центра в эпоху Саманидов.

Ключевые слова: мавзолей Саманидов, Бухара, исламская архитектура, Средняя Азия, династия Саманидов.

**BUXORODAGI SOMONIYLAR MAQBARASI BO‘YICHA ZAMONAVIY
TADQIQOT**

Abstrakt: Ushbu tahliliy tadqiqotda Somoniylar sulolasi hukmronligi davrida (IX-X asrlar) qurilgan islom me'morchiligining durdonasi bo'lgan Buxorodagi Somoniylar maqbarasining tarixiy, me'moriy va madaniy ahamiyati o'rganiladi. Tadqiqotda maqbaraning tarixiy sharoiti, uning Somoniylar hukmdorlarining Abbosiy xalifaligidan siyosiy mustaqilligini ta'minlashdagi ramziy roli, arxitektura yangiliklari, xususan, qurilish va bezak ishlarida pishiq g'ishtlardan foydalanish ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, tadqiqot maqbara asoschisi, uning ziyoratgoh sifatidagi vazifasi va uning dizayniga islomgacha bo'lgan urf-odatlarining ta'siri atrofidagi munozaralarga bag'ishlangan. Tadqiqot ushbu tadqiqot orqali maqbaraning Somoniylar davrida Buxoroning madaniy-ma'rifiy markaz sifatida shakllanishidagi rolini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Somoniylar maqbarasi, Buxoro, islom me'morchiligi, O'rta Osiyo, Somoniylar sulolasi

Historical introduction

This mausoleum is found in the city of Bukhara [1] and this is one of the largest cities in the Islamic world. It was described by Abu Bakr Muhammad, the great historian in his 'History of Bukhara' [1] of being an "oasis city which was once located on the Great Silk Road. Bukhara, it is also called the city of poetry or fairy tales and called as Holy Bukhara. This is the traditional 'Golden' city of Bukhara - the pearl of the East, as the Uzbeks would like to refer to it out of reverence for this ancient city which is one of the oldest cities in central Asia, indeed with an history that dates back to some 2500 years. In pre-Islamic time, the city of Bukhara only included the fortress in the territory of the modern city known as 'Shahristan,' encircled by a protective wall; the craft of Rabad was just emerging at the time. Following the Arab invasion the Rabad areas of commercial and craft focused developed around the Shahristans.[1]

The Samanid state continued with this strength until the second half of the tenth century. By the end of the tenth century, the Samanid state fell into complete chaos and was no longer able to seriously resist the attack of the Karakhand Turks from the northeast and the Ghaznavids from the southeast, as well as the decline in tax revenues due to territorial losses. These internal and external pressures led to the fall of the Samanid state. [1]

It was capital of the Bukharkhudat domain in VII- VIII cc AD, Samanid state in the late IX – early XI cc and Shaybanid dynasty (16th century), the Ashtarkhanid dynasty (17th–mid-18th centuries), and the Mangitov dynasty (mid-18th to early 20th century). During the Samanid era, the trade and crafts of Rabad flourished significantly [1]

Bukhara, the capital of the Samanids, became a major political, commercial and cultural center during the 10th century, sponsoring science, architecture, medicine, art and literature in the Samanid state, which included Iran, Tajikistan and Kazakhstan and began to rule part of Afghanistan. What helped Bukhara play this role in the Samanid state was its location on the trade routes between Asia, the Middle East, Russia and Europe. [1]

Here comes the definition of the Samanids, and who are the Samanids who ruled Bukhara and built this shrine, which is considered a wonderful architectural masterpiece, they are a family descended from Tokharistan, from the village of Saman, located between Termez and Balkh [1].

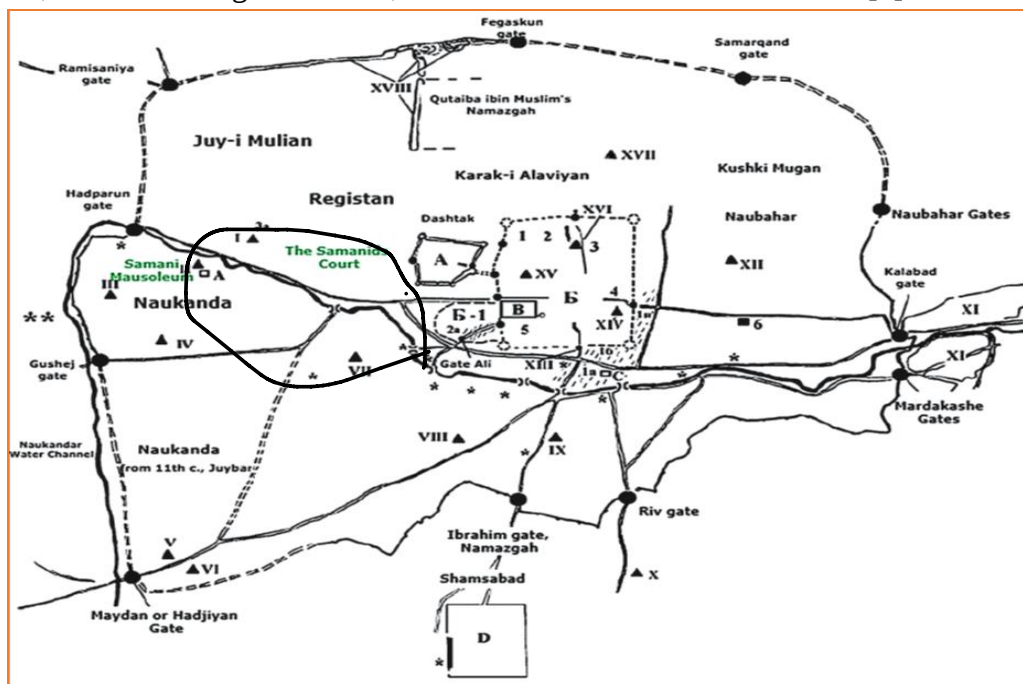

Fig :1 Map of Muslim Bukhara in the eighth—early thirteenth centuries. A. Citadel (kuhandiz); B. Shahri Darun (inner city)—Madina; B -1. The territory of the rabad, attached to Madina Arslan Khan ibn Suleiman; I. Chashma-i Ayub; II. Dynastic mausoleum of the Samanids. (After Nekrasova, Istoriia Bukhary, 482)

By the mid-eighth century, the political, religious, and economic life of Central Asia had become integrated into that of the Arab Caliphate¹. The Abbasids, who ruled from 750 to 1258, maintained their political authority over the East. One of the earliest local dynasties to emerge under the imperial umbrella of the Abbasid Caliphate was the Samanids (ruled 810–999). [2] The founder of the dynasty, Saman Khudat, was a Zoroastrian who had been converted to Islam by the governor of Khurasan, Asad ibn Abdallah (r. 724–738). His four descendants were granted provinces in both Transoxiana and Khurasan in return for their services to the Abbasid caliph al-Ma'mun (r. 813–833). At this early stage of their dynastic history, Nuh ruled Samarkand, Ahmad Ferghana, Yahya Shash, and Ilyas ruled Herat, as vassals of the Tahirids (821–73) in Transoxiana. Although subjects of the Tahirids, the four Samanid brothers exercised independent control over the regions [2]. The most centralized consolidation of power occurred in the next generation of Samanid rule: Nasr, Ahmad's son, ruler of Fergana and then also Samarkand, stood out among his other brothers for his military campaigns.

The Abbasid caliphs recognized Nasr as the legitimate ruler of all of Transoxiana in 875. His younger brother and successor Ismail Samanid (r. 892–907) succeeded him as ruler of Transoxiana and overthrew other Persian dynasties—the Saffarids to the south, [2] in Khurasan, and the Ziyarids in

Tabaristan—between 875 and 899. In his capital, Bukhara, in 899, Ismail Samanid received the title of Emir of Khurasan from the caliph for his governorship of both Khurasan and Transoxiana. In this way, Ismail established a state that united Transoxiana and Khurasan for the first time. From its power base in Bukhara, Ismail ruled a vast swath of the eastern Islamic world, loosely linked to the Abbasids. At its height, the dynasty encompassed territory in the regions of Khurasan, Tokharistan, Sistan, Kabulistan, and the Syr Darya Basin, reaching almost as far south to the Persian Gulf.[2] (fig1)

Under Ismail, Bukhara became a cultural Centre rivalling Baghdad, although this development peaked in 1820, His court became a magnet for scholars and men of letters as well as merchants and craftsmen. Ismail was known to both contemporaries and later generations as a model of a just ruler. The Samanids reached their peak during the reign of Ismail's grandson, Nasr ibn Ahmad (Nasr II) (r. 914–943). This was considered the golden age of the Samanid dynasty, as Khorasan and Transoxiana witnessed a period of relative political stability, economic prosperity, and cultural development. The Persian language and culture were used instead of the Arabic language and culture, which greatly influenced the design of the mausoleum, and the new Persian became the literary language; this was the language of the Sassanid court, written in the Arabic alphabet, which was newly enriched with loanwords from both Arabic and Sogdian, the language spoken by the inhabitants of the Bukhara region for centuries.[2]

The researcher believes that Ismail resorted to all this to confirm his resignation from the Caliphate state in Baghdad, and not only that, but that he had his, He become own Caliphate that was no less than the Caliphate in Baghdad at that time, and this is what the historian Narshkhi confirms to us that Ismail built a ribat (a small fortress) at the gate of Samarkand in Bukhara, which he donated by purchasing a village with his own money, courts and gardens in the suburb of Joy Mulyan linked to the properties he bought from the heirs of the rulers of Bukhara before Islam, known as Khudah Bukhara. He also expanded the city mosque. [2]

The Reasons for building this mausoleum to Samanid :-

The construction of burial structures was initially in stark contrast to the basic institutions of Islam. The hadiths prohibiting their construction were put forth by the Prophet Muhammad himself, who organized all the basic daily and spiritual life rules of "true believers". He believed that a Muslim should be buried in a simple and ascetic manner and that no grave or dome could be built over it.

As for the reasons that made Ismail rise up and proceed to violate the legal texts of religion and the nature of building the shrine in this way, and did not follow the religious texts followed in burial, there are several reasons that made Ismail the Samani build this shrine. It is not normal for Ismail al-Samani to transfer the body of his father Ahmad, who was buried in Ferghana, and to transfer it to his shrine, which he built, which is contrary to Islamic doctrine.

- 1-** He was influenced by what happened in the Caliphate in Baghdad, where when Caliph Al-Muntasir died in 862 AD, the mother of Chanka, the widow of Caliph Al-Mutawakkil, applied for permission to build a shrine and permission was granted to violate the strict Islamic rules early on. Thus, the shrine was built in the form of a cross dome because Caliph Al-Muntasir's mother was a Christian, and since that time, rulers have been building shrines in this form.

- 2-** The second reason behind this is that the Samanid state was influenced by Sassanian thought, and the Islamic state was in its infancy, and religion had not yet penetrated its joints.
- 3-** The third reason is Ismail's attempt to build a shrine that would rival the Islamic world at that time, distinguish his state from others, and symbolize the power of the Samanid state at that time, and an implicit reference to the Abbasid Caliphate as an independent state with its soft power that appears in

architecture, and these reasons from the researcher's point of view.

Opinions about the founder of the shrine:

The issue of the founder of this shrine was one of the issues that were raised and happen disagreed upon. We find that mausoleum disagreed on the builder of this mausoleum, as some went to the founder Ismail al-Samani, and some went to the father of Ismail Ahmad who ruled Samarkand, and others attribute the building to the era of Ismail's grandson of Nasr II (914-943) ruled for a period of time, and the reason for this is the lack of inscriptions in the mausoleum, unlike other funerary buildings where inscriptions and decoration were common, and it seems that there was not even a place for inscriptions in the original plan. [2] Except perhaps for an inscription on a wooden lintel on the eastern side of the building, which was discovered during excavations in the 1930s [2], the Soviet Arabist "А.И. Беляев" read this inscription as "Nasr ibn Ahmad ibn Ismail", and based this text on the attribution of the mausoleum to him, the building is usually attributed to the reign of the Samanid prince Nasr II (r. 914–943). He also saw Nasr's reign as the golden age of the Samanid dynasty, another reason given by Western scholars to support this attribution. [2]

However, Mirza Akhmedov rejected this suggestion based on his own observations of archaeological evidence, claiming that the lintel had been removed from the destroyed mausoleum of Nasr and moved and placed in the current mausoleum. This discovery changed history due to his astute observation and corrected a mistake that had been prevalent for years, as people believed that this mausoleum belonged to Nasr II, the grandson of Ismail. Thus, archaeologists are able to change history, and later more evidence began to emerge to confirm Akhmedov's opinion. Excavations in the 1920s revealed three male bodies inside the current mausoleum, one in a wooden coffin, and two without a coffin. It is quite possible that Nasr II's body was one of these bodies, and he was also buried in the mausoleum. However, people began to believe that this mausoleum was built by Nasr II. [2]

The document that settled this controversy was found in the Oriental Manuscript Fund of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies, part of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. The document, in Persian, is kept under the registration number 527a and dates back to 931, and is titled "Waqf Ismail Samani" (Ismail Samani Endowment Document). This document was in the possession of its owners in Bukhara when it was first mentioned by local historian Musa Saidjonov in an article published in 1927. There are two other copies of this endowment document, one dated 1198 (1784–1785) and stored in the library of the University of Uzbekistan. The documents state that Ismail Samani donated the land of the Nokand cemetery in Bukhara for the construction of the Samanid mausoleum [2]

The Soviet orientalist Olga Chekhovich first studied these deeds in 1950-51, and expressed doubts about the authenticity of these three documents, implicitly suggesting that the copies might be forgeries and that they were compiled in the 16th century, with their renewal in the 18th and 20th centuries[2]. Later, Shamsuddin Kamuluddin and his student Bahodir Musamyrov reconsidered the sources of the waqf, and provided a complete Russian translation and literal transcription of all existing copies of the deeds. After analyzing other primary documents from contemporary periods, they concluded that these documents were copies of the original document compiled in Arabic during the lifetime of Ismail Samani. According to the authors, the original deed was renewed four times over a period of a thousand years. Based on seals, language, and paleographic differences, these renovations can be dated to 1277 (Mughal period), 1524–25 (Shaybanid period, document 527), 1784–85 (Amir Shah Murad, Menghit period, document 758/6-7), and finally, early 19th century, with additions made in 1914 (document 1287). [2]

Ismail's idea to make the mausoleum a center for pilgrimage :-

Did Ismail want to establish a place for pilgrimage, so he thought of building this shrine? Did Ismail want to establish a place for people to come to from all over the world to be blessed by it and to immortalize the memory of the Samanid family? will answer this questions through analysis.

Historian Narshakhi and researcher Dilrabo Tosheva addressed this topic She said that Ismail's goal in building this shrine was to create a place similar to a pilgrimage that people would come to from all over the world, and she relied on this matter with the archaeological evidence surrounding the place and the endowment document for the shrine. She confirmed that Ismail's project not only provided a holy site for pilgrimage within an Islamic framework, but also provided an independent Islamic institution that enjoyed self-government and, most importantly, was exempt from taxes in Central Asia.

Narshakhi provides another example that can establish a link between financial benefits for Isma'il's descendants and support for pious figures, and money for the poor, all established through one waqf foundation According to Narshakhi, Isma'il Samani bought a

. town called Barkad and gave it as an endowment, a third to the descendants of 'Ali and Ja'far al-Sadiq, a third to the poor, and a third to his own heirs. This town was called Barkad of the 'Alids because the pious donation was meant to support the descendants of 'Ali. In both this case and that of the Samanid mausoleum, the properties were probably tax-free due to rulings by religious figures. [2] The difference is that, in the case of the dynastic mausoleum, the revenue went to Samanid descendants only, who themselves claimed a religious reputation as sayyids. Similar examples showing Isma'il purchasing lands and endowing them for various purposes can be found in the same source, which indicates the growing

number of such endowments already during the reign of Isma'il and explains the erection of separate offices (dīwān) of religious endowments in Bukhara.

As she mentioned, this place gained its sanctity because it was already sacred, despite the fact that institutional mechanisms of Islam was brought to Bukhara and secured, literary sources suggest that various local Zoroastrian and other religious beliefs coexisted with Islam until the eleventh century. Abu Nasr al-Qubavi, a Persian translator of Narshakhi's book, reports that there had been a biannual fair of idols at the Makh Bazaar, where every day more than 50,000 dirhams were exchanged for

idols, and that this customary fair had existed in Muhammad ibn Ja'far's (i.e., Narshakhi's) lifetime. He states that there had been a fire temple as well. On the day of the fair when the people had gathered, all would enter the fire temple and worship fire. The fire temple existed to the time of Islam, when the Muslims seized power and built a mosque on the site of the fire temple. During Qubavi's time, it was one of the esteemed mosques of Bukhara Muhammad ibn Ja'far Narshakhi, who had observed the fair of idols firsthand, was commissioned to write his book in 943, which means there were still significant numbers of non-Muslims in Bukhara as late as the mid-tenth century.

After a century, Islam arrived in the city, and Zoroastrian fire temples gradually gave way to mosques. The idol worshipping seems to have continued as a religious practice, and remained rooted in the city more than Zoroastrian beliefs; it did not, however, require specific public architecture and the Pilgrimage to the tombs of kings, along with ancestor worship, was a long-standing custom in Central Asia. Chinese accounts inform us that the Turkic rulers made frequent pilgrimages that cast them as a distinct group, notwithstanding the cultures in which they normally settled. Narshakhi[2] informs us that the tomb of Afrasiyab, the legendary king of Turan, was located inside the Ma'bad Gate of Bukhara, on a large hill that was adjacent to the hill where Khwaja Imam Abu Hafs, the great Islamic judge of Bukhara, was buried His son-in-law, the storied Siyavush, was buried inside the citadel of Bukhara, and the Magians of Bukhara esteemed that place and mourned his death on the Persian New Year(Nawruz). Archaeologists inform us that constructing single-chamber structures to house the bones of the deceased (naus) was also a long-established practice and such structures were regarded as the precedent of Islamic-era mausoleums by several scholars. It is also. Ismail may have been trying to replace the cult of Siyavush; the burial of this legendary character in his tomb and the people's visits to him were an ancient tradition in Bukhara, and it is not entirely clear whether Ismail tried to replace it with a visit to the Samanid mausoleum. As Narshakhi says, he succeeded in his mission, and the tomb did indeed become a center of pilgrimage for the people of Bukhara. It is possible that Ismail imitated the dynastic mausoleum of the Abbasid caliphs. [2]

Despite the evidence presented in this topic, which confirms that this place was designated for pilgrimage in Bukhara, and that people sanctified it and sought refuge in it, I completely agree with the researcher in her opinion, but I must add to her opinion that Ismail did not intend when building this shrine to be a center for pilgrimage, but rather he aimed to establish an integrated complex to serve the state and society at first, to be an eternal memory for him and his family. It is comparable to the Abbasid Caliphate in Baghdad at that time. After that, and because of the services provided by the Samanid complex, people began to flock to it, visit the graves of the Samanids and pray for them. This continued for many years, until the place became a shrine visited by people from all over the world

Building materials used on the mausoleum:-

According to most researchers, early Islamic buildings in Central Asia were built mainly of mud bricks and wood, and burnt bricks became widespread no later than the 9th-10th century. This is confirmed by written data and sources. In ancient descriptions of Central Asian cities of the Samanid period, buildings made of burnt bricks are noted as being of particular importance. [2]

While the main building material of this mausoleum is baked brick, the Samanid mausoleum was innovative in this regard as well. Important buildings in this region (palaces and temples) were built of unbaked brick and covered with a decorative plaster covering, a much cheaper option than baked brick but still aesthetically effective. It was used to an unprecedented extent in this building, indicating the importance of this mausoleum. Brick was used both for construction and decoration. The Samanid mausoleum was merely the first event in the development of brick architecture in Central Asia during the 9th and 10th centuries.

But what makes the Samanid mausoleum truly exceptional is not only the quality and quantity of the decoration, but also the fact that brick imitates and replaces other materials that were cheaper and more readily available. we can see The brick decoration around the entrances, the window grilles, the circular motifs in the arches of the transition zone, and the decorative bands at the base of the dome are all elements that are usually composed of plaster and was replaced by baked bricks.

Soviet scholars have long noted the similarity of the small brick columns in the dome transition zone to contemporary wooden columns, citing this as an example of a local tradition [2]. However, the local tradition was precisely the use of wooden columns, as evidenced by the Friday Mosque in Khiva, finds in the mountainous regions of Tajikistan, and textual references to the use of wood. Wood and plaster were used in the construction of the Samanid mausoleum to a very limited extent: the corner ribs and small columns in the outer portico were decorated with carved stucco, and the entrances to the building were decorated with wooden lintels. The relative lack of these materials suggests that the intention was also to lavish the conspicuous use of that expensive and respected material—baked brick—in addition to distinguishing the building from the prominent buildings of the past, to create a monument worthy of the Samanid dynasty and of Bukhara, with its new status as the capital And one of the most famous cities in the Islamic world. As I mentioned earlier.[2]

The construction method was carried out in the walls of the building by placing the building bricks alternately in three rows, then the location of the bricks laid horizontally and diagonally is determined using five horizontal rows and bricks laid flat.(fig 2)

The drum of the arches also used squares of bricks or protruding bricks protruding at an angle, or laid in a zigzag manner. In the laying of the sails we see the faint paired bricks with wide vertical layers.

We find that the same construction method and use of the brick material has been found in the tomb of Arab Ata [2] The construction material Mir-Sayid Bakhrom Mausoleum also appeared, as baked stone was also used in the construction of the shrine. This mausoleum dates back to the tenth century AD.

. In the decorations of the mausoleum baked brick was used, that seems to be characteristic of Samanid architecture. The front has three components, which are accompanied by a border. This part is less ornamental and its facade and two sides contain brick that is small in size. On the border , there are the Verses from the Qur'an written in Kufic script. There are arc-shaped carved fence on the roof, bricks at pillars are made in “double” form. The side and back walls do not have any designs and are merely coloured. The inner dome is supported by one 8 sided arch and five brick columns with a base. The top is mainly of brick construction. [2]

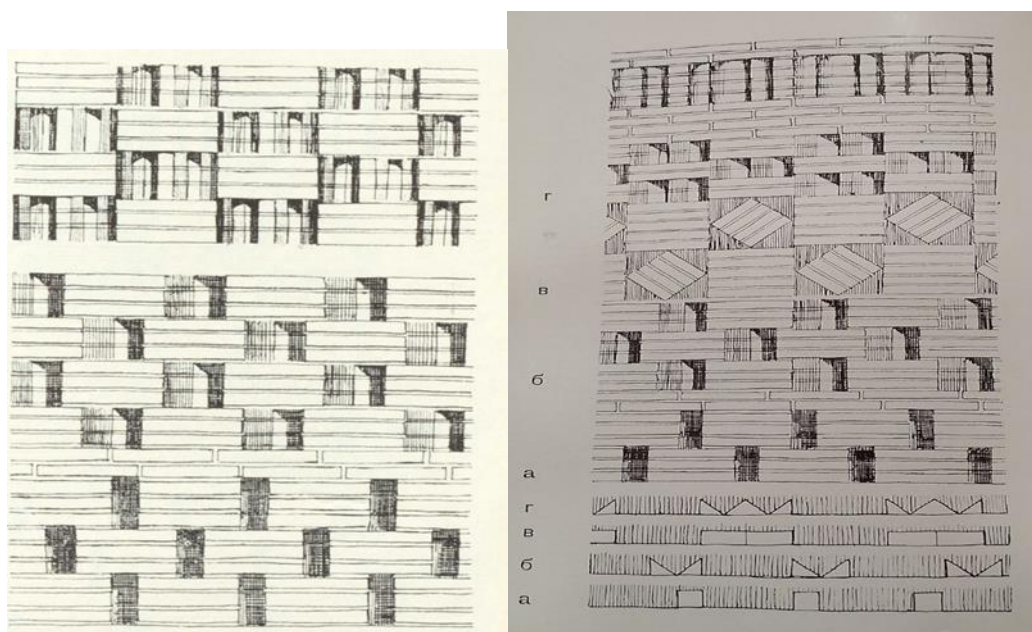

Fig 2: Brick construction methods on the walls inside and outside of the Samanid Mausoleum

Fig 3: Brick construction methods on the walls In the mausoleum of Arab Ata ,see Г. А. Пугаченкова , ИСКУССТВО ЗОДЧИХ УЗБЕКИСТАНА

Conclusion:-

The research also focuses on the fact that the Samanid Mausoleum was not only a burial site for the Samanid dynasty, but also symbolized the political and religious aspirations of the era. It reflects the efforts of the Samanid rulers to establish Bukhara as a major cultural and intellectual center, rivaling other prominent Islamic cities of the time. The mausoleum was not just a burial site but a symbol of the Samanid dynasty's political and religious ambitions. It reflected their desire to assert Bukhara as a prominent cultural and intellectual center, rivaling other major Islamic cities of the time and The Samanid Mausoleum introduced significant architectural advancements, particularly in the use of baked bricks for both structural and decorative purposes. This innovation set the stage for the development of brick architecture in Central Asia during the 9th and 10th centuries. The study suggests that the mausoleum was intended to serve as a place of pilgrimage, contributing to the sanctity of the Samanid dynasty and creating a lasting legacy. Although initially controversial from

an Islamic perspective due to its departure from traditional burial customs, it became an important spiritual site over time.

REFERENCES

- [1] The term 'Bukhara' comes from the Sanskrit word 'Vihara.' The Turkic-Mongolian form comes from 'Bukhur' ('prayer'). Ahmad ibn Nasr said: Bukhara has many names, Khwara being one of them. No city in the country has been given as many names. Bukhara is the most famous of them all. The waters of Bukhara, 'Bukhur,' came from the water, and it was called in the language of the fire worshippers 'Almaqu.' This is the pronunciation of the pagan Uyghurs and Chinese, and it is close to their language."see , Каримов И.А. Бухоро шахрининг 2500 йиллигига бағишланган тан- ганаги маросимлаги табрик сузи. // Хавфсизлик ва барқарор тараккиёт йулида. 6 т.: “Ўзбекистан” , 1998.pp15
- [2] Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар-Наршахий. Бухоро тарихи. Тошкент, 1966. С. 17
- [3] 3 <https://www.personalguide.ru/uzbekistan/buhara/excursion/svyashchennyy-gorod-buhara> 17/9/2024
- [4] Bol'shakov, O.G., Bukhara vremeni Ibn Sina," Pismennyepamiatniki iproblemy istorii kultury narodov Vostoka 15, 3, Leningrad, 1981, pp 11
- [5] . <http://raretes.ru/iskusstvo-sredney-azii-viii-xii-vv/2/> 17/9/2024
- [6] Альмеев Р.В. Бухара - город - музей. Ташкент. Издательство “ФАН Академии наук Республики Узбекистан. 1999.p 6
- [7] Ш.С. Камолиддин, Критика монографии «Происхождение Саманидов» Saarbrücken: Lambert Academic Publishingз , 2018, p79
- [8] Bosworth, C.E., ed. History of Civilizations of Central Asia, Vol. IVb, Paris, 2000.pp 55
- [9] Шамсиддин Камолиддин , Происхождение Саманидов , Ташкент:, 2007.P8
- [10] Lazar Rempel,The Mausoleum of Ismail the Sāmānid,” Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology ,volum 44, 2014, p 24
- [11] Муса Саиджанов, Город Бухара и его старинные здания, Ташкент, 2005,pp 20
- [12] Lazar Rempel, Ibid, pp 25
- [13] Melanie Michailidis, “Dynastic, Politics and the Samanid Mausoleum,” Ars Orientalis 44 (2014)p,20
- [14]Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар-Наршахий. Ibid . С. 20
- [15]Г. А. Пугаченкова, ИСКУССТВО ЗОДЧИХ ЎЗБЕКИСТАНАМАВЗОЛЕЙ АРАБ-АТА(из истории архитектуры Мавераннахра IX-X вв, Zamon-Press,2021,pp 83
- [16]The Soviet team of architects and researchers conducted the primary research and excavations during 1926-1928. Б. led the restoration work of the mausoleum in 1937-1939, during which further studies were conducted. work was carried out under the leadership of Б.Н. Засыпкин
- [17] М. Булатов ,МАВЗОЛЕЙ САМАНИДОВ- ЖЕМЧУЖИНА АРХИТЕКТУРЫ СРЕДНЕЙ АЗИИ 1976,pp 41
- [18] М. Булатов,ibid , pp 60
- [19] Dilrabo Tosheva, ibid, p20
- [20] Чехович, О.Д.; Лукинская, Н.М., Бухара. Арк, Ташкент, 1976,pp 20
- [21] Dilrabo Tosheva, ibid, p20

[22] Б.В. ВЕЙМАРН, ИСКУССТВО СРЕДНЕЙ/АЗИИ, Москва 1940 ,pp28

[23] Абу Бакр Мухаммад ибн Жаъфар-Наршахий. Ibid С. 58

[24] Dilrabo Tosheva, ibid, p27

[25] Г.А. Пугаченкова , ibid, pp85

[26] Н. Б. НЕМЦЕВА , ХАНАКА САЙФ АД-ДИНА БАХАРЗИ В БУХАРЕ (К ИСТОРИИ АРХИТЕКТУРНОГО КОМПЛЕКСАА, Бухара 2003, pp 127

[27] ЗАСПЫИН ,АРХИТЕКТУРА СРЕДНЕЙ АЗИИ , ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ АРХИТЕКТУРЫ НАРОДОВ, МОСКВА 1948 ,pp46

[28] Arab-Ata Mausoleum is the cubic, domed brick mausoleum for the Arab Ata and his three sons who died in 977-78 in the village of Tim in Samarqand Region in the Uzbekistan. As one of the oldest monuments of the Samanid state the Arab-Ata Mausoleum has three significant features of Islamic, see Г. А. Пугаченкова,ibido , pp 8

[29] https://en.wikipedia.org/wiki/Mir-Sayid_Bakhrom_Mausoleum 17/9/2024

Qodirqul Rozmatzoda

Doctor of Philosophy, Professor Fergana Medical Institute of Public Health

Kosimov Kozimjon Isoqovich,

Researcher, National University of Uzbekistan

**METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE PERSONALITY AND
CREATIVITY OF ABDULLAH KADIRI**

Abstract. The article substantiates the objective-idealistic system as a theoretical and methodological basis, in particular, the teaching of the beautiful and artistic creativity of G.V.F.Hegel in the study of the personality and creativity of Abdullah Kadiri.

Keywords: Hegel, aesthetics, absolute spirit, beauty, art, artistic creativity, symbolism, romanticism, classicism, laws of artistic creativity, methodology, Abdullah Kadiri.

**АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ ШАХСИ ВА ИЖОДИНИ ЎРГАНИШНИНГ
НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ**

Аннотация. Мақолада буюк немис файласуфи Г.В.Ф. Гегелнинг идеалистик фалсафаси, хусусан, гўзаллик ва бадий ижод фалсафаси Абдулла Қодирий шахси ва ижодини илмий-фалсафий ўрганишнинг назарий-методологик асоси эканлиги тўғрисидаги ғоя илгари сурилган.

Калит сўзлар: Гегель, эстетика, мутлақ рух, гўзаллик, санъат, бадий ижод, символизм, романтизм, классицизм, бадий ижод қонунлари, методология, Абдулла Қодирий.

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ И ТВОРЧЕСТВО
АБДУЛЛЫ КАДИРИ**

Аннотация. В статье обосновано как теоретико-методологическая основа объективно-идеалистическая система, в частности, учение прекрасного и художественного творчества Г.В.Ф.Гегеля в исследовании личности и творчество Абдуллы Кадири.

Ключевые слова: Гегель, эстетика, абсолютная идея, красота, искусство, художественное творчество, символизм, романтизм, классицизм, законы художественного творчества, методология, Абдулла Кадири.

Кириш. Янги Ўзбекистоннинг илмий-интеллектуал салоҳияти ва бадий маданиятини ҳозирги давр талаблари даражасига кўтариш, бунинг учун ривожланган Ғарб мамлакатларининг нафақат фан, техника ва технология соҳасидаги, балки шу билан бирга санъат, маданият, бадий ижод соҳасидаги бой тажрибаларини ўрганиш ва ўзлаштиришга алоҳида эътибор берилаётган ҳозирги шароитда буюк адиб ва мутафаккир Абдулла Қодирий шахси ва ижодини ўрганишнинг назарий –методологик асосларини белгилаш муҳим ва долзарбдир.

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбек романчилик мактабининг асосчиси, буюк адиб Абдулла Қодирий даҳоси билан яратилган етук асарлар миллий ўзлигимизни англаш, миллий адабиётимизни равнақ топтириш, бадиий-эстетик онг ва тафаккурни ривожлантиришда бугун ҳам бекиёс аҳамият касб этмоқда. Бунинг учун, аввало, бадиий асарни тушуниш, тушунтириш ва тадқиқ этиш учун давр синовларидан ўтган назарий-методологик асосни белгилаш, ижтимоий-гуманитар фанлар, шу жумладан, “адабиётшунослик фани учун ҳам ўткинчи сиёсий-мафкуравий методология ўрнига нуфузли илмий-назарий методологияни яратиш зарурияти туғилди. Шу муносабат билан адабиётшунос-олимлар дунё илм-фанидаги етакчи, энг муҳим тадқиқот усуллариغا, жумладан, герменевтикага мурожаат қила бошладилар” (1,225).

Собиқ совет жамиятида зўр бериб тарғиб қилинган ғайриинсоний атеистик дунёқараш санъатнинг келиб чиқиши ва моҳиятини бирёқлама бузиб талқин этибгина қолмади, балки руҳни, Мутлақ руҳни бирёқлама инкор этди, моддий неъматлар яратишга буюрилган меҳнатни онг, тафаккур, санъатнинг ижодкори, ҳал қилувчи омил сифатида тушунтирди. Санъат, дин ва фалсафанинг субстанционал моҳиятини инкор этиш охир-оқибатда бутун маънавий ҳаётни умумий инқироз ва парокандаликка маҳкум этди. Ислом дини дунёқараши ва маънавияти руҳида яшаб, ижод қилган Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Бехбудий сингари буюк ижодкорларга куч-қувват, илҳом ва рағбат берган диний-тасаввуфий ғояларга беписандлик билан қараган ўзбек совет зиёлилари, адабиётшуносларининг Абдулла Қодирий яратган тарихий романлар умрбоқийлигининг асл сабаблари ҳамон номаълум бўлиб қолаётганлиги ҳам санъат, дин ва фалсафага оид қарашларимизни тубдан ўзгартиришни, бунинг учун Гегелнинг диний-идеалистик фалсафий системасини, айниқса, санъат ва бадиий ижод фалсафасини холис ва ҳар томонлама ўрганишни талаб этаяпти.

Муаммонинг ўрганилиш даражаси ва тадқиқот методлари

Бундан юз йил муқаддам Абдулла Қодирий даҳоси билан яратилган “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” ва бошқа асарлари совет давлатининг ғайриинсоний мафкураси, сиёсати ва материалистик фалсафаси томонидан бузиб талқин этилди, барча тараққийпарвар зиёли ва адиблар оммавий қирғин қурбонига айланди. “Бир авлод умри давомида Абдулла Қодирий таъқиқланди ва таҳқирланди. Бу – инсонга қарши, инсониятга қарши, халқларнинг маънавий мулки бўлган тарихи, маданияти ва ифтихор туйғусига қарши, тил, одати, дини, ихлос-этикодига қарши қилинган буюк жиноятнинг бир кўриниши эди” (2).

Республикаимизнинг таниқли қодирийшунос-олимлари: Умарали Норматов, Матёкуб Қўшжонов, Абдуғаффор Расулов, Озод Шарафиддинов, Омонулла Мадаев, Азимжон Раҳимов, Йўлдош Солижонов, Баҳодир Карим ва бошқалар Абдулла Қодирийнинг бой мероси, ўлмас асарларини тадқиқ этишда муайян натижага эришдилар. Айниқса, буюк адибнинг фарзанд ва набиралари: Ҳабибулла Қодирий, Масъуд Абдуллаев, Хондамир Қодирий буюк ёзувчининг шахси, ҳаёти ва тарихий давр фожиаларига оид қимматли асарлар яратдилар. Таниқли адабиётшунос ва қодирийшунос Умарали Норматов Абдулла Қодирий ижодини ўрганишга бағишланган учта монографиясида қодирийшунослик олдидаги энг долзарб муаммоларга тўхталар экан, “Абдулла Қодирийнинг дунёқараши ҳозиргача махсус тадқиқ этилмаган”лигини (3,51) алоҳида таъкидлади. Шунингдек, “Ўткан кунлар”нинг ижтимоий-

фалсафий моҳиятига етарлича эътибор берилмаганлигини қайд этар экан, “афсуски, биз ҳануз романнинг ғоят жозибадор оилавий-ишқий йўналишига маҳлиё бўлиб, унинг умуминсоний, умумбашарий ижтимоий жиҳатларига етарлича эътибор бермай келдик”, - (3,47,48) деб ёзди.

Қодирийшунос Баҳодир Карим миллий мустақиллик туфайли ўзбек адабиётшунослиги ўткинчи сиёсий-мафкуравий тазйиқлардан ҳалос бўлиб, ривожланган Ғарб мамлакатлари олимларининг бадиий асарни тушуниш, тушунтириш ва талқин этишда қўллайдиган усуллари, жумладан, герменевтикани ривожлантириш имкониятлари пайдо бўлганлигини таъкидлар экан, Абдулла Қодирий маънавий-руҳий дунёсининг асосий моҳиятини ташкил этувчи энг асосий омил – исломий тушунчаларнинг бадиий ифодаси масаласи ҳолис ўрганилмади” (1,19), - деб ёзди.

Тадқиқот методлари: ҳолислик, тарихийлик ва мантиқийлик, анализ ва синтез, киёслаш, креативлик, умумийлик, алоҳидалик ва ўзига ҳослик.

Тадқиқот натижалари. Марксча материалистик фалсафа зўр бериб тарғиб этилган ва коммунистик идеология учун асос қилиб олинган собиқ совет жамиятида буюк немис файласуфи Георг Вильгельм Фридрих Гегель (1770–1831)нинг идеалистик фалсафасини ҳолис ўрганишга имкон берилмади. Унинг биронта асари ўзбек тилига таржима қилинмади. Академик Иброҳим Мўминов 1941 йили “Гегель фалсафасининг рационал мағзи” мавзуидаги номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган, А.Жалолов 1976 йили “Гегель” номли рисоласини чоп этган бўлса ҳам, тадқиқот методологияси Гегель таълимотининг “бирёқлама” ва “хато” эканлигини қайд этишдан нарига ўтмаган. Динга, идеяга, руҳга қарши моддийлик, жисм, танани бирламчи деб ҳисоблайдиган совет жамиятида аҳволнинг бошқача бўлиши мумкин эмас эди.

Мустақиллик йилларида фалсафа фанлари доктори, профессор Маҳмуд Абдуллаев (1938–2010) томонидан Гегелнинг рус тилида 1969–1973 йиллари М.Лифшицнинг сўзбошиси ва таҳрири остида чоп этилган тўрт жилдлик “Эстетика” асари биринчи жилдининг ўзбек тилига таржима қилиниши буюк немис файласуфи Гегелнинг гўзаллик ва санъатнинг моҳияти тўғрисидаги таълимотини чуқурроқ ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши мумкин (5).

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги замон Ғарб фалсафаси Гегелнинг идеалистик фалсафий системасини ҳеч қачон инкор этган эмас, балки унинг жаҳон фалсафий тафаккури ривождаги муҳим қадам сифатида эътироф этиб, унинг илғор ғоялари асосида ривожланди. Буюк инглиз файласуфи Карл Поппер Платон, Гегель, Карл Маркс фалсафий системаларини аёвсиз танқид қилган бўлса ҳам, уларнинг жаҳон фалсафий тафаккури ривождаги ўрни ва ролини инкор этган эмас.

Биз миллий мустақиллик йилларидагина азалий диний, миллий қадриятларимизнинг шахс ва жамият ҳаётидаги ўрни ва ролини тўлароқ, чуқурроқ ўрганишга эҳтиёж сеза бошладик. Гегелнинг барча асарларини ўзбек тилига таржима қилиш санъат, дин ва фалсафа сингари Гегель таълим берганидек, Мутлақ руҳ шаклларида бири, инсон ва жамият маънавий борлиғи ҳамда тараккиётининг муҳим омили эканлигини англаш вақти келди.

Гегель ўзининг бутун фалсафий таълимотини инсоннинг руҳий мавжудот эканлиги тўғрисидаги факт устига курди. Унинг таълим беришича, “Табиатнинг нарса ва ҳодисалари

табиий равишда фақат бир марта воқе бўлади. Инсон ўзини руҳ сифатида иккилантиради: у нафақат табиат, балки ўз-ўзи учун ҳам мавжуддир, ўзини мушоҳада ва тасаввур қилади, ўзи ҳақида фикрлайди, айти шу фаоллик, ўзи-учун-борлиқ сабабли рухдир” (5,101).

Инсон ўз-ўзини англашда икки хил йўл тутади: биринчидан, ўзини руҳан англайди, қалбини ҳаракатлантирувчи ва тўлқинлантирувчи барча нарсаларни тушуниб етади, яъни назарий фаолият юритади. Иккинчидан, инсон ўзини амалий фаолияти жараёнида англайди. “Инсон ўз-ўзини яратиш орқали нафақат ташқи ёт нарсаларни, шу билан бирга уларни ҳам англайди; бунга ташқи предметларни ўзгартириш орқали эришади. Рухий ҳаётини гавдалантиради, бугина эмас, ўз фазилатларини кашф этади” (5,44).

Гегелнинг таълим беришича, инсон табиатнинг гўзаллиги билан қаноатланмайди, санъат орқали оламни қайтадан яратишга интилади; объектларни ўзлаштириш, уларни ўз манфаат ва эҳтиёжларини қондиришга сафарбар этиш орқали ўзлигини барқарорлаштиради.

Гегелга кўра, “Қолоқлик замирида фақат ўз хоҳиш-истакларини табиий қондиришга ўч майлларнинг ошқора худбинлиги ётади. Хоҳиш-истак инсонни ўзига қанча ром этса, у шунча дағаллашади ва зулмкор бўлади, ўз муайянлиги ва эркинлигини йўқотади. Санъат эҳтироснинг бу бемаъни ва тийиқсиз таъсирларини инсон ҳис қилган ва гавдалантирган жамики нарсаларни унинг онгига етказиш йўли билан камайтириши мумкин. Санъатнинг олий субстанционал мақсади унинг хоҳиш-истаклар маданиятсизлигини эътироф этиши ва уни юмшатиш қобилиятида намоён бўлади” (5,64-65).

Санъат эҳтиросларни ахлоқий эзгуликни тушуниш, панд-насихат орқали поклайди, кишиларни тўғри йўлга бошлайди. Гегелга кўра, “санъат абсолют идеядан келиб чиқади ва унинг мақсади мутлақликни ҳиссий тарбиялашдан иборат. Бадий асар моҳиятан юрак садоси, қалб ва ақлга хатобий даъватдир” (5,92). Гегелнинг таълим беришича, ақл гўзалликни англай олмайди, бирлик моҳиятига кириб бора олмайди. Ақл ҳамма вақт ташқи чеклиликини, бирёқламаликини хоҳлайди, гўзаллик эса чексиз ва ботиний эркинликдир (5,137).

Гегелга кўра, санъат ҳам худди дин сингари муқаддасдир; зеро, у Мутлақ руҳнинг ҳиссий ифода этилишидир. Ҳар қандай санъат, шу жумладан, бадий асар воқеликни объектив, ҳаққоний ифодалаши зарур. “...Санъаткор учун оламдаги нарса ва ҳодисаларни ўз кўзи билан кўриши, борлиқнинг зоҳирий ва ботиний воқеалари билан яқиндан таниш бўлиши етарли эмас, шу билан бирга унинг руҳи ва қалбига ғоят кўп ва улкан ҳодисалар таъсир этиши зарур. Хуллас, ёзувчи ҳаёт мазмунини конкрет образларда теран гавдалантиришдан олдин ўзи кўп ҳодисаларни ҳис этган ва бошидан кечирган бўлиши зарур” (6,346).

Гегель, аввало, санъат тўғрисидаги фан (адабиётшунослик, санъатшунослик ва ҳ.о.) билан эстетика (гўзаллик ва санъат фалсафаси)ни бир-биридан фарқлади. Санъат ҳақидаги фан реал мавжуд асарларга фақат ташқи жиҳатдан ёндашишини, уларни санъат тарихи талабларига мувофиқ тасниф қилишини, асардаги ғоялар ҳақида ҳукм чиқаришини, иккинчидан, бадий асарни ўзига хослик тарафидан қараб чиқмай, гўзалликнинг умумий таълимотини, унинг абстракт, мавҳум фалсафасини яратишини; санъат фалсафасининг вазифаси санъаткорга нимани ёзиш ҳақида кўрсатма бериш эмас, балки гўзалликнинг моҳияти, унинг бадий асарларда ифодаланиш қонуниятларини аниқлашдан иборат эканлигини таъкидлади.

Шунингдек, Гегель санъатнинг ўз олдига қўйган мақсади, уни амалга ошириш усуллари жиҳатидан эркин бўлиши зарурлигини, бадий ижод бундай эркинлик туфайли илк бор ҳақиқий санъатга айланишини, дин ва фалсафа билан бирга олий вазифани адо этишини, шу йўл билан илоҳийлик, теран инсоний манфаатдорлик ва руҳнинг кенгқамровли ҳақиқатини англаш усулларида бирига айланишини кўрсатди.

Гегелга кўра, “бадий асар инсоннинг ҳиссий идрокига мўлжалланади ва ҳиссий муҳитдан ўзлаштирилади. Бадий асар ҳис-туйғуларга урғу бериш билан чекланиб қолмайди, у айна гўзалликнинг ёрқин намунаси бўлганлиги учун бадий асардир. Оламни ҳиссий ўзлаштиришнинг предмети сифатидаги бадий асар фақат идрокка эмас, балки шу билан бирга руҳга ҳам қаратилади. Руҳ бадий асардан таъсирланиши, ундан таскин топиши зарур. Руҳ ташқи предметларни кўриш, эшитиш, идрок этиш билан чекланмайди, шу билан бирга ўзини нарсаларда яна қайта ҳиссий шакллантиради ва хоҳиш-истакнинг ботиний фазилатига айланади (5, 47-50).

Гегель санъатнинг моҳиятини тўлароқ ва чуқурроқ очиш учун санъатнинг фан, дин, фалсафа ва сиёсат ўртасидаги умумийлик, алоҳидалик ва ўзига хосликни ҳар жиҳатдан чуқур таҳлил қилди. “Фаннинг вазифаси назарий эҳтиёжларни қондириш экан, санъат бу вазифани бажариш билан шуғулланмайди, чунки унинг амалий хоҳиш-истак, манфаат билан алоқаси йўқ. Ақл (фан) умумийлик, қонуният, тафаккур ва тушунчаларни кашф қилар экан, бу ҳодисаларнинг руҳ билан ҳеч бир алоқаси йўқ. Интеллект (фан) предметнинг табиий алоҳидалигидан узоқлашиб, уни ўзининг ботиний оламида қайта ишлайди, моҳиятан конкрет – ҳиссий объектдан бошқачароқ нарсага, фикрий эҳтимолликка айлантиради. Бадий идрок эса, аксинча, ўз предметининг табиий чегарасидан четга чиқа олмайди, фан сингари объективликни умумий тушунча тарзида англашга интилмайди. Санъат фандан айна шу жиҳати билан фарқланади” (5, 53).

Санъатда ҳиссий образ ва оҳанглари олий маънавий эҳтиёжни қондириш, онгга чулғаб олиш, унинг теран қирраларига таъсир кўрсатиш, руҳни жунбушга келтириш қобилиятини намоиш этиш учун юзага чиқади. Бадий асарда маънавийлик билан ҳиссийлик уйғунлашмоғи лозим.

Гегель идеяни гўзаллик, абсолют идея сифатида эмас, балки воқеликни ҳаракатга келтирувчи, у билан бевосита алоқада бўлувчи идея сифатида тушунди. Санъатдаги идеяни ифода этишнинг: символик, классик ва романтик шакллари бир-биридан фарқлади. Идея шаклланишининг дастлабки символик босқичида кўзга ташланмайдиган, ноаниқ ва номуайян идея юзаки муайянлик касб этади: ташқи томон образдан қониқиш ҳосил қилмайди. Бу босқичда идея ҳали ботиний шаклланмайди, балки шу йўлдаги уриниш, саъй-ҳаракат ҳисобланади.

Идеяни ифода этишнинг символик босқичида номуайян ва абстракт идея онгга сингдирилган бўлиб, маъно билан образ ўртасидаги номувофиқликни келтириб чиқаради. Классик санъат бадий образда идеяни эркин гавдалантиради; идея ўз образи билан мустақил равишда уйғунлашади. Фақат классик санъатгина мукамал идеяни яратади ва уни мавжудлик тарзида мушоҳада қилади. Классик санъатда конкрет мазмун инсоний ва илоҳий табиатнинг

узвий бирлиги сифатида ифодаланган эди. Борликни бундай тушуниш классик санъатда моддийликни юксак даражада тасвирлашнинг кўриниши эди.

Романтик санъатда идея рух ва рухий ҳаёт сифатида ботиний тўлақонликка эришади. Идея бундай олий мукамаллик билан ташқи оламга бутунлай қўшилиб кетмайди, ташқи оламнинг реаллиги ва воқелигини ўз ботинида кўради.

Санъатнинг символик, классик ва романтик шакллари идея билан унинг образлари ўртасидаги ранг-баранг муносабатлар кўринишида шундай умумийлик касб этади. Идеални ифодалаш, идеалликка эришиш ва ундан четга чиқишда бу усуллар гўзаллик идеяси сифатида намоён бўлади (5, 103).

Гегелнинг гўзаллик ва санъат фалсафасида санъатнинг ҳақиқий мазмуни, субстанционал мақсад ва вазифалари, идеал санъат асари яратишнинг шарт-шароитлари, ижодкор шахси, истеъдод ва гений масалалари муҳим ўрин эгаллади.

Санъатнинг ҳақиқий мазмуни, Гегелга кўра, инсон қалбида мудраб ётган ранг-баранг туйғу, майл ва эҳтиросларга туртки бериш, қалбни забт этиш, инсон руҳиятининг энг нозик ва сирли нуқталарини ҳис қилиш, инсон қалбини жунбушга келтирадиган барча нарсаларнинг имконият ва хоссаларини аниқлашга ундашдир.

Санъат инсонни руҳнинг ўз тафаккури ва идеясига хос олижаноблик, абадийлик ва ҳақиқатнинг улуғворлиги, барча муҳим ва кўтаринки ҳодисаларни ҳис этиш ва мушоҳада қилишдан завқлантирмоғи лозим.

Гегелга кўра, “санъат инсонни табиий қарамликдан халос этиб, унинг эҳтиросларини поклайди, панд-насихат йўли билан инсоннинг ахлоқий камолоти учун хизмат қилади. Шундай қилиб, санъат халқларнинг чинакам устозига айланади” (5, 66).

Гегелга кўра, рух қалбда ва кўзларда ёрқин намоён бўлади. Қалб фақат кўзлардагина жойлашиб қолмайди, балки кўзлар орқали ўзини намойиш қилади. Қалб жўшқинлиги инсон танасининг барча аъзоларида сезилиб туради. Шундай экан, санъат ҳам руҳни худди шундай акс эттириши, образни кўз пардасига жойлаштириши керак (5, 184).

Гегелнинг идеал бадий асарнинг мавзусига оид қарашлари ҳам эътиборга лойиқдир. Унинг ёзишича, “идеал санъатнинг энг муносиб мавзусини тўлақонли илоҳий руҳият билан яшовчи табаррук ва жафокаш, дарвишнамо ва тақводор одамлар ташкил этиши мумкин. Илоҳий ибтидоий асос алоҳида ҳолда оддий дунёвий тус олади. Шу йўл билан санъаткор инсоний борлиқнинг ўзига хос муҳим белгиларини, инсон қалбини тўлқинлантирувчи кучлар таъсирини намоён этади, ... конкрет ҳаётийлик санъатнинг бутун жонли материални ташкил этади, натижада идеал унинг тасвири ва ифодачисига айланади” (5, 212).

Гегель буюк бадий асарлар дунёга келишининг зоҳирий ва ботиний омиллари, шарт-шароитларига алоҳида эътибор берди. У аввало, санъаткор олдиға: биринчидан, ўз даври маданиятини холис эътироф қилиш; иккинчидан, ўтмишни тасвирлаганда соф объективликка, яъни тарихий ҳақиқатга риоя қилиш; учинчидан, ўзга халқ ва замонларга оид материалларни холис ва ҳаққоний тасвирлаш вазифасини қўйди (5, 323).

Гегель ўз таълимотини илмий далил ва фактлар билан асослаш учун антик дунё, ўрта асрлар ва ўзига замондош бўлган жаҳонга машхур ижодкорларнинг асарларига мурожаат қилди.

Хулоса: Жаҳон адабиёти тарихида ўзбек романчилик мактабига асос солган Абдулла Қодирийнинг бой адабий, фалсафий, эстетик, ижтимоий, ахлоқий меросини, буюк адиб яшаган давр хусусиятлари ва ижодкор шахсини ўрганишда буюк немис файласуфи Гегелнинг бадий-эстетик таълимоти муҳим методологик асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Абдулла Қодирийнинг бутун фаолиятида, тарихий асарларида озодлик пафоси, шахс эркинлиги, Ватан мустақиллиги ғоялари етакчи ўрин эгаллади. Ислоҳ ғоялари, миллий маданият ва шахс эркинлигини муқаддас қадриятлар сифатида улуғлаган Абдулла Қодирийни гениал шахс ва ижодкор сифатида тадқиқ этишда Гегелнинг гўзаллик ва бадий ижод фалсафаси муҳим манбадир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Баҳодир Карим. Абдулла Қодирий ва герменевтика. – Т.: Академнашр, 2014. – 256 б.
2. Воҳидов Э. Қадримиз – қадриятимиз // “Совет Ўзбекистони” газ., 1990 й. 12 январь.
3. Норматов У. Қодирийнинг сўнги илтижоси. – Т.: 2014.
4. Гегель. Эстетика. в 4-х томах, Т.1. – Москва, Искусство, 1969.
5. Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Санъат ва бадий ижод фалсафаси. (тарж. М.Абдуллаев, З.Собирова) - Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, 2012. – 368 б.
6. Раҳматуллоҳ Файзуллаев, Нодиржон Абдулаҳатов. Сенга етмагунча тўхтамайман. (Мўминжон Ҳаким маноқиби). VII. –Т.: Noshir, 2022. – 476 б.
7. Donaboevich K. K. ISSUES OF DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN STUDENTS //International Journal of Intellectual Cultural Heritage. – 2024. – Т. 4. – №. 1. – С. 50-54.
8. GAYBULLAEV O. M. Reflection of the development of aesthetic culture in uzbekistan in national and universal values //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 2. – С. 21-27.

Abdukahhor JALILOV,
Teacher of the Republican College of Music and Art

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
I.Ostonakulov

NA'T IN UZBEK ART

Abstract. This article analyzes the characteristics of songs created on the basis of na'ts existing in Uzbek literature, and their status as examples of traditional performance.

Key words: Na'ts, the biography of the prophet, miracles, women, poetic qualities, masses, the path of virtue, education, na't-telling hafizs.

O'ZBEK IJROCHILIK SAN'ATIDA NA'TNAVOZLIK

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida mavjud bo'lgan na't asosida yaratilgan qo'shiqlarning xususiyatlari, ularning an'anaviy ijrochilik namunasi sifatidagi maqomi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Na't, payg'ambar tarjimai holi, mo'jizalar, ayollar, she'riy fazilatlar, omma, ezgulik yo'li, ta'lim-tarbiya, so'zsiz xotiralar.

НАЪТОПЕНИЕ В УЗБЕКСКОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВЕ

Аннотация. В данной статье анализируются характеристики песен, созданных на основе существующих в узбекской литературе натов, и их статус как образцов традиционного исполнения.

Ключевые слова: Наът, биография пророка, чудеса, женщины, поэтические качества, массы, путь добродетели, образование, несказанные воспоминания.

Introduction

Art, music and singing are great educational tools. It is a centuries-old historical fact that a society that has deeply studied the heritage of poets, writers, scientists and teachers prospers and is not harmed by external negative influences, on the contrary, it ensures the sustainability of spiritual perfection. Promoting and encouraging the noble ideas and intentions in literary works through art of makam and bakshi will also give positive results in this area. This issue is clearly defined in the presidential decree 600 of May 26, 2020 of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further enhance the role and importance of culture and art in society". [1.]

In the book of "New Uzbekistan Strategy" by the president of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoev the purpose, essence and priorities of the fundamental changes and reforms being

implemented to build the foundation of New Uzbekistan and the Third Renaissance are discussed, as well as the prospects of national development. National development is achieved by relying on the legacy of the past. In this way, it is important to study our literary and mystical heritage. [2.]

Taking into account the above, in this article we will talk about one of the ancient methods of our art, na't-telling and the educational aspects of this field.

It is written in historical books, "There is no end to the description of the good manners of the Prophet, peace be upon him, and it is impossible to count them, but here we will mention a few. Rasul Akram is contemplating always. And was always calm and impressive. He was open-faced, honest, courageous, and soft-hearted. He did not argue with anyone, did not reveal someone's fault, did not gossip. A meeting with him was a meeting of knowledge, trust, modesty and patience. [3.]

Analysis and results

The great thinker Ahmad Yasawi in his book "Devoni Hikmat" described the Prophet, peace be upon him:

Muhammad, the head of eighteen thousand worlds,
Muhammad was the leader of thirty-three thousand companions.
Satisfied with bareness and hunger, Muhammad,
Intercessor for the disobedient and unfaithful ummah, Muhammad.
You can't sleep at night, beseecher Muhammad,
Kind to a poor and an orphan, Muhammad.
Guide the wanderer who has lost his way, Muhammad.
He is enough for everyone in need, Muhammad.
Against Jahl as well Lahab, Muhammad.
Forgive the blame, peace be upon Muhammad. [4.]

In short, series of na'ts were created in Eastern poetry about the beautiful, perfect, exemplary life of Hazrat Muhammad Mustafa, peace be upon him. Uzbek literature also has thousands of na'ts. The meaning of the word "Na't" is a poem about the characteristics of the Prophet, peace be upon him, his way of his life, the miracles he performed, his relationships with those around him, his wife, his social, domestic, and private situations.

Na't poems and ghazals are sung by hafizs. This is called na't-telling. Na't telling begins with salutations to Rasulullah, peace be upon him. The basis of this is found in the Holy Qur'an, and it is presented in the verse 56 of Surah "Ahzab" as follows: " Indeed, Allah showers His blessings upon the Prophet, and His angels pray for him. O believers! Invoke Allah's blessings upon him, and salute him with worthy greetings of peace". [5]

Salat is said with "Sallallahu alayhi wasallam" or "Alaihissalam" or other words. "Sallallahu alayhi wasallam" means "May God's blessings and peace be upon him!".

In general, na'ts perform historical, spiritual, cultural, social, domestic, psychological, ethical and aesthetic tasks as a literary work. That is why, since the past times, great interest and attention has been paid to na't poems, and they were sung in the manner of zikr by great hafiz at mavludi sharifs, weddings and ceremonies. Later, the most artistically mature examples of these na'ts written in the ghazal genre were set to music.

It is clear from this that the tradition of na't- loving and na't-telling has acquired its own direction in the Uzbek people. Hamd (praise), prayer and na'ts, which have become folk songs, retain their importance even today as an integral part of classical music. Due to independence, the interest in studying them has increased even more. After all, in the performance program of all the hafiz of our country, hamd (praise), prayer and na'ts have a rightful place. However, until now, the work on including them in scientific circulation and textbooks has not been carried out sufficiently. This shows the relevance of this topic. In particular, some young people are unable to read the texts of works on this topic and understand their content. They listen and perform without understanding the meaning of na'ts, nasheed and salavats. Some young people, instead of listening to songs written and sung in the national language, which have a high educational value and importance, listen to foreign works that are alien to our national traditions and are far from humanitarianism and patriotism without understanding it. Taking this into account it is important to collect na'ts that have passed the test of centuries in the Uzbek literature, been performed, been loved by our artistic people and written in the classic and modern way, interpret them and make a separate study book

The greatness of the traditions of Uzbek music art probably lies in the harmony of the meaningfulness of classical music and the spiritual perfection of folk literature. In the practice of music performance, there have been musical genres that have gained great importance in the formation and development of the criteria of faith, spirituality, education, perfection of our nation and their form, melody, lyrics and performance factors are distinguished by its conformity to the public taste, perfection and greatness. At the basis of perfection, there are complexity factors that require special professional and spiritual training, corresponding capabilities and skills for their implementation. Such genres have been performed in the classical music heritage of our people in musical forms such as prayer, praise, na't, zikr, and lamentation. Artists who perform such works receive special attention, and they are known as khonakoyi hafiz. [6]

It should be noted that all the examples of maqam, leading genres of songs and suvoras from our musical heritage were performed with such lyrics, and were expressed in bayazs created in the 18th and 19th centuries based on the performance of hafiz. In the tone of such works, it is obvious that they belong to the genre of prayer or lamentation, praise or na't. For their performance, it was considered important not only to have a voice, but also to have literary knowledge and performance skills and to find a proportional harmony. The themes of melody and tone of such musical samples have been serving as spiritual food for the human mind and thinking. The importance of the knowledge and perfect interpretation of the performing hafiz was also shown in this performance. It is not surprising that this is one of the main reasons why our people always admire hafiz.

Na'ts were performed by great hafiz who were recognized by the people. The distinguished figures of their time were Hamrokul Qori, Erka Qori Karimov, Sodirkhan Hafiz, Mulla Toychi Tashmammedov, Hajikhan Boltayev, Zhorakhan Sultanov, Komiljon Otaniyozov, Rasulqori Mamadaliyev, Akmalkhan and Bobokhan Subkhanov, Shogosim, Shoolim and Shoakbar Shojalilov, Arifkhan Khotamov, Muhammadjon Karimov, Umarjon Otayev, Nurullah Qori Yunusov, Komiljon Boratov, Kuvondik Iskandarov are among them. In our time, a number of hafiz, who are known for their work in the art of singing, also tried to perform such a complex genre. By this way, they contribute to the continuation of the invaluable examples of our national musical heritage and the

tradition of teachers. We are happy to mention the performances of such talented singers as Saidhofiz Haydarov, Rustamjon Numonov, Baqijon Sattarov, Otaboy Qori Holliyev, Sharif Boltayev, Rahmatjon Kurbanov, Nasirhoji Alimaksumov, Ochilbek Matchanov among such hafiz.

These hafiz are performed songs written by classic poets and modern artists such as Khoja Ahmed Yassavi, Suleiman Bakirghani, Gadoi, Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, Muhammad Fuzuli, Sufi Allahyar, Boborahim Mashrab, Khojamnazar Huvayda, Sheikh Mahmud Goyibi, Abdulaziz Majzub Namangani, Omar Khan Amiri, Mulla Yuldosh Khilvati, Makhtumquli, Ziyovuddin Hazini, Mulla Koshok Miskin, Mulla Yoldoshkhoja Dogi, Siddiqi Khandayliqi, Dadakhan qori Suhayli, Dilafkor, Mirmahmud Mirshamsiddin son Qoriy, Sheikh Suleiman Bukhari Naqshi, Husayn Khan Mushkin.

Conclusions and recommendations

It is necessary to create and publish music samples of songs performed in musical tones;

It is necessary to develop dictionaries suitable for the meaning of complex words, phrases and terms in the texts;

It is necessary to classify the audio recordings of a number of na'ts performed by the favorite hafiz of our country and liked by our people;

We should not forget that it is the duty of the artists to promote the values polished with melodies so that the young generation, who are the future of our great Uzbekistan, can enjoy the examples of nationalism that are part of our tradition.

References (Foydalanilgan adabiyotlar)

[1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'idagi Shoirilar xiyobonida bir guruh adiblar bilan uchrashuvda so'zlagan nutqi. "Xalq so'zi" gazetasi. 2018 yil 25 may.

[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020 yil 26 maydagi PF-600-qarori; Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekiston Strategiyasi. T.: 2021.

[3] Imom Termiziy. Shamoyili nabaviy. "Movarounnahr" nashriyoti. T.: 1991. 43 b.

[4] Xoja Ahmad Yassaviy. Devoni hikmat. "Mehnat" nashriyoti. 1993.

[5] Qur'oni karim ma'nolarining tarjimasi. A.Mansur tarjimasi. "Toshkent islom universiteti" NMK. T.: 2004. 244 b.

[6] Begmatov S. Chashma sarchashmasi. // «Maqom» jurnali. 2022. № 1. -36-42-betlar.

**Aripjanov Otabek Yusupjanovich,
PhD, Senior Researcher, State Museum of History of Uzbekistan, Academy
of Sciences of Uzbekistan**

Published under peer review:

*Doctor of Sciences in History (DSc), Professor,
Ismailova Jannat Khamidovna*

**SPHERO-CONICAL VESSELS (SIMOBKUZACHA) FROM TASHKENT: NEW DATA ON
THE COLLECTION OF THE STATE MUSEUM OF HISTORY OF UZBEKISTAN**

Abstract. This article examines sphero-conical vessels (simobkuzacha) discovered in Tashkent in 1974, currently housed in the collection of the State Museum of History of Uzbekistan. New data on their shape, ornamentation, and technological features are presented. A detailed analysis of the collection, consisting of 108 specimens, is conducted with the aim of introducing these unique artifacts into academic circulation. Various types of ornamentation and their connection to vessel dimensions are compared, offering insights into production techniques and the functional use of this pottery in the early Middle Ages.

Keywords: Sphero-conical vessels, simobkuzacha, archaeology, Tashkent, Central Asia, ceramics, ornamentation, State Museum of History of Uzbekistan, Middle Ages, cultural heritage.

**TOSHKENTDAN TOPILGAN SFEROKONIK IDISHLAR (SIMOBKUZACHA):
O‘ZBEKISTON DAVLAT TARIX MUZEYI TO‘PLAMASI HAQIDA YANGI
MA’LUMOTLAR**

Annotatsiya. Maqolada 1974 yilda Toshkentda topilgan va bugungi kunda O‘zbekiston tarixi davlat muzeyining arxeologiya fondida saqlanayotgan sharsimon ko‘rinishdagi idishlar (simobkuzachalar) o‘rganiladi. Ularning shakli, bezaklari va texnologik xususiyatlari bo‘yicha yangi ma’lumotlar keltirilgan. Ushbu noyob osori-atiqalarni ilmiy muomalaga kiritish maqsadida kolleksiyaning, jumladan, 108 ta namunasi batafsil tahlil qilindi. Har xil bezak turlari va idishlarning o‘lchamlari bilan bog‘liqligi taqqoslanadi, bu bizga ishlab chiqarish texnikasi va o‘rta asrlarda ushbu spool idishlarning funktsional maqsadi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Sferokonik idishlar, simobkuzacha, arxeologiya, Toshkent, O‘rta Osiyo, kulolchilik, bezak buyumlari, O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi, o‘rta asrlar, madaniy meros.

**СФЕРОКОНИЧЕСКИЕ СОСУДЫ (СИМОБКУЗАЧА) ИЗ ТАШКЕНТА: НОВЫЕ
ДАННЫЕ ПО КОЛЛЕКЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ
УЗБЕКИСТАНА**

Аннотация. В статье рассматриваются сфероконические сосуды (симобкузача), обнаруженные в Ташкенте в 1974 году и находящиеся в коллекции Государственного музея истории Узбекистана. Представлены новые данные об их форме, орнаментации и

технологических особенностях. Проведен детальный анализ коллекции, включающей 108 экземпляров, с целью введения этих уникальных артефактов в научный оборот. Сравниваются различные типы орнаментации и их связь с размерами сосудов, что позволяет сделать выводы о производственных техниках и функциональном назначении данной керамики в раннем Средневековье.

Ключевые слова: Сфероконические сосуды, симобкузача, археология, Ташкент, Средняя Азия, керамика, орнаментация, Государственный музей истории Узбекистана, Средневековье, культурное наследие.

ВВЕДЕНИЕ (INTRODUCTION)

Государственный музей истории Узбекистана (ГМИУ) содержит в своих фондах сотни тысяч памятников материальной и духовной культуры народов Средней Азии, имеющих первостепенное научное значение и пользующихся мировой известностью. Составной частью этого богатейшего наследия являются предметы, хранящиеся в археологическом фонде, который в настоящее время насчитывает свыше 80 тысяч экспонатов. Значительную роль в формировании этого фонда сыграли археологические исследования, проведённые в разных регионах республики, включая Ташкентскую область и сам город Ташкент.

В археологическом фонде ГМИУ хранится значительное количество сфероконических сосудов (симобкузача), некоторые из которых были опубликованы [1]. Однако многие экземпляры до сих пор не введены в научный оборот и ожидают своего времени для изучения и публикации. Одним из таких коллекции является сфероконические сосуды из Ташкента, анализ которых позволяет расширить наши знания об этих изделиях керамического производства.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ (LITERATURE REVIEW)

Сфероконические сосуды исследовались в ряде научных работ. Одной из ранних публикаций является работа В.А. Городцова, где рассматриваются древние мусульманские светильники в виде сфероконических сосудов [2]. Важный вклад в изучение этих артефактов внесла работа А.А. Грицины, посвящённая раскопкам на городище Канка, где было найдено большое количество подобных сосудов, украшенных штампованным орнаментом [3].

Ю.Ф. Буряков и соавторы также изучали сфероконические сосуды X-XI веков в Средней Азии, подчеркивая их распространение и значение [4]. Еще одним важным источником является работа Ю.Ф. Бурякова, в которой описаны археологические исследования на территории Шахрухии и Ташкентской области, где были обнаружены отдельные экземпляры сфероконических сосудов [5]. З.С. Галиева в своей работе представила классификацию этих сосудов, что способствует более глубокому их изучению [6] (Галиева, 2000). В раскопках на Канка Л.Г. Брусенко и З.С. Галиева обнаружили до пятидесяти сфероконических сосудов, что подчеркивает значимость этого типа артефактов [7] (Брусенко, Галиева, 1982).

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ RESEARCH METHODOLOGY)

Методология исследования базировалась на детальном анализе коллекции сфероконических сосудов (симобкузача), хранящихся в Государственном музее истории Узбекистана АН РУз. В первую очередь была проведена инвентаризация коллекции, включающая измерение размеров сосудов (высота, диаметр корпуса, диаметр венчика) и их фотографирование для последующего анализа.

На следующем этапе был осуществлен типологический анализ, при котором сосуды классифицировались по форме, орнаментации и технологии производства. Они были разделены на группы в зависимости от типов орнаментации: кольцевые желобки, елочкообразные насечки, штампованные пальметты, желобчатые линии и уникальные орнаменты. Каждая группа была рассмотрена с точки зрения ее технологических особенностей и формы.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ (ANALYSIS AND RESULTS)

В 1974 году, в ходе рытья траншеи на улице Коробова в районе Кукча г. Ташкент, было обнаружено большое количество сфероконических сосудиков (симобкузача), о чем сообщил житель Ю.М. Мурдахаев. Всего было обнаружено 108 экземпляров, которые были переданы в археологическую коллекцию (№275) Государственного музея истории Узбекистана АН РУз. Данная заметка посвящена краткому анализу этих находок с последующим включением их в научный оборот.

Все сосудики имеют общее сфероконическое очертание, что они расширяются к низу, достигая самой широкой части в середине или ближе к основанию, затем сужаются к венчику. Это характерная форма для сосудов, используемых для хранения или наливания жидкости. Большинство сосудов имеют зеленоватый черепок в изломе, но также встречаются розовые, серые и желтоватые оттенки. Некоторые экземпляры археологически целые, а некоторые имеют отколотые части, также имеются экземпляры с деформацией. Наличие бракованных сосудов говорит о возможных сложностях в производстве, таких как неравномерный обжиг или несовершенные методы формовки. Например, сосуд № 105 имеет явные признаки неравномерного обжига, что привело к деформации корпуса. Это может свидетельствовать о недостаточном контроле температуры в печах или ошибках в процессе формовки.

Высота большинства сосудов находится в пределах от 9 до 13 см, при этом некоторые фрагменты имеют меньшие размеры. Диаметр корпуса также варьируется в диапазоне 7.9-9.5 см. Диаметр венчика в большинстве случаев составляет 2.6-3.1 см. Многие сосудики украшены орнаментами, часто в виде кольцевых желобков на плечике и донце. Другие общие мотивы включают елочкообразные насечки, штампованные пальметты, листочки или сердечки, желобчатые линии, а также более сложные орнаменты, такие как солярные символы. Орнаменты часто встречаются на корпусе, плечике или в нижней части сосудиков. Некоторые сосуды имеют украшения в виде вдавлений, штамповок или резные линий, что придает им эстетическую привлекательность.

Кольцевые желобки (рис. 2, 10): это один из наиболее распространенных видов орнаментации в данной коллекции, которые могут располагаться на плечике, корпусе или донце сосудика (№№ 1, 6, 7, 8, 9, 18, 25, 30, 42, 46, 49, 50). Например, сосудик 25 имеет

кольцевые желобки на плечике и донце, а сосудик 18 – только на плечике. Некоторые сосудики данной группы имеют следующие размеры: № 1 с высотой 11.9 см, диаметром корпуса 8.9 см, диаметр венчика 3 см; сосудик 6 с высотой 11.1 см, диаметром корпуса 8,5 см. Сосудик 7 с высотой 10.3 см, диаметром корпуса 8.7 см.

Елочкообразные насечки (рис. 1, 5): этот орнамент представляет собой ряды насечек, которые образуют елочкообразный узор. Он часто расположен на корпусе или плечике. Среди таких можно выделить сосудики 1, 2, 3, 4, 5, 30, 53, 92. Например, сосудик 30 имеет елочкообразный орнамент на плечике, а также на корпусе, выделенный кольцевыми желобками. Сосудики с подобным орнаментом имеют следующие размеры. К примеру, находка под коллекционным номером 1 имеет высоту 11.9 см, а диаметр корпуса составляет 8.9 см. Сосудик 5 с высотой 10 см и диаметром корпуса 8.3 см и последняя под номером 30 высотой 12.5 см и диаметром корпуса 8.8 см.

Штампованные пальметты (рис. 9-10): пальметты – это стилизованные растительные орнаменты, обычно расположенные в рядах по корпусу или плечу сосуда. Сосудики под коллекционным номером 31, 32, 37, 38, 42, 43, 44, 50, 51, 52 имеют характерный орнамент. Например, сосудик 31 имеет штампованный орнамент в виде пальметт, расположенный в два ряда, а сосудики 50-52 имеют штампованный орнамент в виде звездообразных пальметок. Сосуды с пальметтами имеют различные размеры. К примеру, сосудик 31 с высотой 10,4 см и диаметром корпуса 8,3 см. Сосудик 32 с высотой 9,5 см и диаметром корпуса 8,5 см. Сосудик 51 с высотой 10,5 см, диаметром корпуса 9,5 см.

Листочки или сердечки (рис. 3): эти орнаменты представлены на шести экземплярах (№№ 33, 34, 35, 36, 40, 93). Они часто располагаются в два ряда и могут быть штампованными. Например, сосудик 33 имеет орнамент из двух рядов листочков, а № 35 также имеет этот орнамент, хотя и частично разбит. Сосуды с такими орнаментами имеют размеры в среднем диапазоне. Например, сосудик 33 с высотой 9.4 см и диаметром корпуса 8.3 см. Сосудик 34 с высотой 11.3 см и диаметром корпуса 8,5 см. Сосудик 35 с высотой 9,6 см и диаметром венчика 2,7 см.

Желобчатые линии (рис. 4): эти орнаменты представлены длинными желобчатыми линиями, которые могут опускаться сверху вниз по корпусу или плечу (4, 22, 24, 26, 85, 86, 87, 88, 89). Сосудик 22 имеет вертикальные желобчатые линии, которые идут сверху вниз от плечика, а сосудик 87 – по четыре линии, исходящие от кольцевых желобков.

Сосуды с желобчатыми линиями имеют довольно разнообразные размеры. Например, сосудик 22 с высотой 11.4 см и диаметром корпуса 9.1 см, а под номером 24 имеет высоту 10.5 см и диаметр корпуса 8.7 см. Сосудик 87 с высотой 10.6 см и диаметром корпуса 8,7 см.

Другие типы орнаментации: сюда входят более уникальные или редкие типы орнаментации, такие как концентрические круги, солярные символы.

К примеру, сосудик 66 имеет орнамент в виде солярных символов и сложных штампов, а сосудик под номером 57 имеет орнамент из семи концентрических кругов, вписанных друг в друга. Сосудики 18 и 39 имеют Х-образные линии (рис. 7) и узоры, которые разделяют поверхность на треугольные сегменты. Говоря о размерах данного типа, можно выделить сосудик 66 с высотой 9 см и диаметром корпуса 8 см. Сосудик 19 с высотой 12.5 см

и диаметром корпуса 9.1 см, имеет орнамент в виде желобчатых линий, соединяющихся в треугольные сегменты. Корпус 23 сосудика украшает орнамент в виде вертикальных желобчатых линий (рис. 6), а другого под номером 54 (рис. 5) в виде веточки. В средней части корпуса стенки образуют ребро, а чуть ниже на корпусе расположен кольцевой желобок. Хотелось бы также отметить сосудика 28 корпус которого украшают вдавления овальной и округлой формы. Симобкузача с похожим орнаментов нам известны по коллекциям Самаркандского государственного музея заповедника (№ 215/7) [8] и Государственного музея истории и культуры Андижанской области [9].

Каждый из этих типов орнаментации придает сосудикам свою уникальность, кроме того как показали изучение находок разнообразие в орнаментации влияет на размеры сосудов. Более высокие и широкие сосуды, как правило, имеют более сложные орнаменты, в то время как более мелкие сосуды могут иметь простые орнаменты, такие как кольцевые желобки.

Находки сфероконических сосудов на территории города Ташкента и за его пределами были опубликованы как с подробными описаниями, так и с краткими упоминаниями без детального анализа. Говоря о специализированном производстве этого типа сосудов, следует упомянуть следы производства, обнаруженные на территории Чигатайского кладбища (г. Ташкент), где были зафиксированы остатки мастерских по изготовлению симобкузача, датируемые X-XI веками [10]. Подобная мастерская была обнаружена на северо-западной части Старого Термеза, где во время раскопок были найдены обжигательные печи для производства глазурованной и неглазурованной керамики XI-XII веков [11]. Находки сфероконических сосудов также были зафиксированы в Ташкентской области. Например, в керамическом материале второго этапа Имлакского археологического комплекса был обнаружен один экземпляр, а ещё один найден в Кавардане [5]. Более 300 сосудов симобкузача были найдены при археологических исследованиях на городище Тараз (Южный Казахстан) [12]. Особого внимания заслуживает статья Б.В. Лунина «К вопросу о функциональном назначении сфероконических сосудов в связи с одним рукописным источником XVI века» [13], где автор тщательно анализирует назначение этого типа находок, опираясь на письменные источники, где автор тщательно рассматривает вопрос о назначении этого типа находок на основе письменных источников.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ (CONCLUSION/RECOMMENDATIONS)

Проанализированная коллекция сфероконических сосудов (симобкузача) из Государственного музея истории Узбекистана АН РУз демонстрирует разнообразие форм и орнаментации, что подтверждает существование развитой ремесленной традиции в Ташкенте в X-XII веках. Данное исследование дополняет знания о находках сфероконических сосудов в Ташкенте и подчеркивает важность дальнейшего изучения подобных артефактов для более глубокого понимания местного керамического производства. Коллекция свидетельствует о том, что Ташкент был одним из крупных центров керамического производства в Средние века, а обнаруженные формы и орнаменты указывают на использование различных техник и ремесленных традиций.

Необходимо продолжить археологические раскопки в Ташкенте и его окрестностях для обнаружения дополнительных мастерских и получения более полной картины ремесленного производства в X-XII веках. Важно также уделить внимание реставрации и сохранению керамических изделий, чтобы предотвратить их разрушение и провести более детальный анализ. Расширение сравнительных исследований с другими регионами поможет лучше понять процессы культурного и технологического обмена, повлиявшие на развитие керамического ремесла в Ташкенте.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- [1].Сокровищница памятников культуры Узбекистана. Каталог Государственного музея истории Узбекистана АН РУз. Ташкент, 2018. С. 175, 285. №№ 324-325. Государственный музей истории Узбекистана. Путеводитель. 2012. С. 77.
- [2].Городцов В.А. Древние мусульманские светильники в виде сфероконических глиняных сосудов, Труды Государственного исторического Музея. Вып. 1, раздел археологический, М., 1926, стр. 152.
- [3].Грицина А. Археологические исследования на городище Канка // ИМКУ. Вып. 39. 2017. С. 144
- [4].Буряков Ю.Ф., Рашидов Г.Р., Филанович М., и др. Ташкенту – 2000 лет. Альбом-очерк. Т., 1983. С. 34
- [5].Буряков Ю.Ф. Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Т. 1982. 91, 96.
- [6].Галиева З.С. Сфероконические сосуды Средней Азии (классификация, типология) // Цивилизации древнего Хорезма в контексте истории мировой культуры. ТД и материалы к симпозиуму. Нукус, Бустон, 2000. С. 214-216.
- [7].Брусенко Л.Г., Галиева З.С. Материалы раскопок квартала X - начала XI вв. на городище Канка // ИМКУ, вып. 17. Т., 1982. С. 130.
- [8].<http://goskatalog.uz/339077>
- [9].<http://goskatalog.uz/413104>
- [10]. Филанович М.И. Ташкент – запоздание и развитие города и городской культуры. Т. 1983. С. 159.

- [11]. Fusaro A., Esparraguera G. ect. Islamic ancient Termez: An active and long-established ceramic manufacturing centre along the silk road // *Archaeological Research in Asia* Volume 31, September 2022, 100375.
- [12]. Шильдебаев Ж. Интересные архелогические находки древнего городища Тараз // *Культурное наследие*. 2023. №1 (100). С. 134-139.
- [13]. Лунин Б.В. К вопросу о функциональном назначении сфероконических сосудов в связи с одним рукописным источников XVI в. // *ИМКУ*. Вып. 2. Т. 1961. С. 255-266.

Рис. 1. Колл. № 275/28

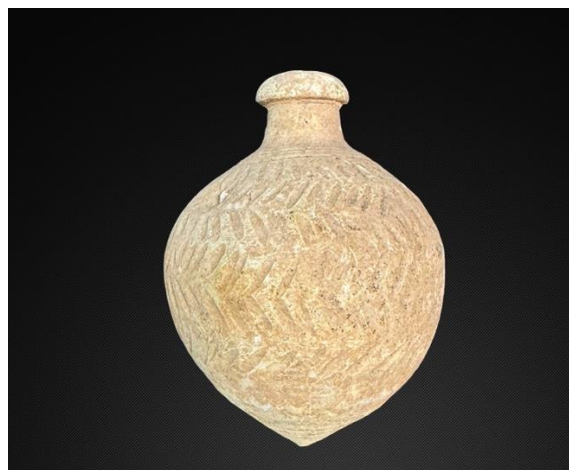

Рис. 2. Колл. № 275/1

Рис. 3 Колл. № 275/33

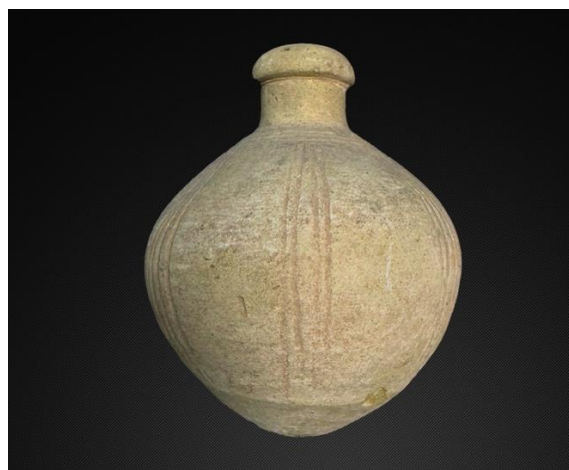

Рис. 4. Колл. № 275/22

Рис. 5. Колл. № 275/54

Рис. 6. Колл. № 275/23

Рис. 7. Колл. № 275/39

Рис. 8. Колл. № 275/5

Рис. 9. Колл. № 275/32

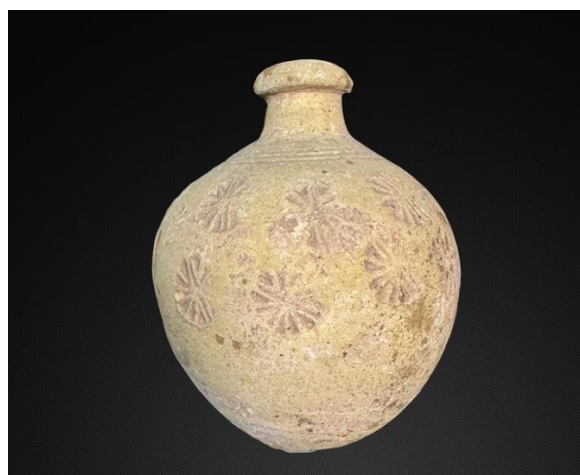

Рис. 10. Колл. № 275/50

Iroda SAIDOVA,
University of Science and Technology

Published under peer review:
Doctor of Science of History,
Professor Ikromitdin Ostonakulov

**STUDY OF THE HISTORY OF THE ACTIVITIES OF UZBEKISTAN WOMEN
DURING THE SECOND WORLD WAR**

Abstract: In the article, the content of the research on the life of Uzbek women at the front and behind the front during the Second World War (1939-1945) is highlighted, and its importance in the historiography of modern Uzbekistan is highlighted.

Key words: World War II, women, light industry, economy, martial law, women's hard work, new labor regime, labor holidays, Khorezm women, agriculture, tractor driver, mechanic, turner, locksmith.

**ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕНЩИН УЗБЕКИСТАНА В
ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

Аннотация: В статье освещено содержание исследования жизни узбекских женщин на фронте и в тылу в годы Второй мировой войны (1939-1945 гг.), подчеркнута его значение в историографии современного Узбекистана.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, женщины, легкая промышленность, экономика, военное положение, женский тяжелый труд, новый режим труда, трудовые каникулы, хорезмские женщины, сельское хозяйство, тракторист, слесарь, токарь, слесарь.

**IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRIDA O‘ZBEKISTON XOTIN-QIZLARI FAOLIYATI
TARIXINING O‘RGANILISHI**

Annotatsiya: Maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida (1939-1945) O‘zbekiston xotin-qizlarining frontdagi va front ortidagi hayotiga bag‘ishlangan tadqiqotlar mazmuni yoritilgan bo‘lib, uning zamonaviy o‘zbekiston tarixnavisligidagi ahamiyati yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: Ikkinchi jahon urushi, xotin-qizlar, yengil sanoat, iqtisodiyot, harbiy holat, ayollarning mashaqqatli mehnati, yangi mehnat rejimi, mehnat ta‘illari, xorazmlik ayollar, qishloq xo‘jaligi, traktorchi, mexanik, tokar, slesar.

KIRISH

Bugungi globalalshuv davrida insoniyat omon qolish uchun madaniyatlararo muloqotni qattiq talab qilmoqda. Boshqacha qilib aytganda, bugungi plyuralistik dunyoda hayotimizni uyg'un va mazmunli yashashning kaliti sifatida madaniyatlararo muloqot samaradorligining ahamiyati ortib borayotganini ko'ramiz.

Bugungi kunda madaniyatlararo tafovutlar aloqa va o'zaro ta'sir jarayonida to'siqlar emas, balki zaxira sifatida ko'rilishi kerakligini ta'kidlash foydalidir. Shu asosida axloqiy tamayillarning insonparvarlik, erkin yashash jarayonlari kundan kunga axamiyati ortib bormoqda.

Madaniyatlararo muloqot samaradorligi; Bu mezbon madaniyatdagi odamning madaniyat talab qiladigan talablarni samarali tushunishi va ularga samarali javob berishi, madaniyat va madaniy qadriyatlarga moslashishi bilan bog'liq rivojlanishdir.

Madaniyatlararo muloqot shakllanish jarayonida jamiyatdagi siyosiy bilim, huquqiy madaniyat, axloqiy ideal va ma'naviy omillar muhim hisoblanadi. Bunda yoshlarning harakatchanligi va intilishlari muayyan bilimlar negizida yangilanib, ularning inovatsion rivojlanishiga ishlab chiqarish, adabiyot, san'at, madaniyat, ma'naviyat, til orqali tas'ir etadi. Bular madaniyatlararo muloqot ma'naviy-axloqiy assolarini shakllantirishda, ma'rifat g'oyalarini yaxshiroq tushunishda muhim rol o'ynaydi. Bu g'oya mehnatsevarlik, qat'iy iroda, sabr-toqat, mehr-oqibat, kattaga hurmat, kichikka izzat, yaxshilarga ergashish, yomondan qochish singari xalqimizga xos fazilatlarining yanada sayqal topishiga xizmat qiladi [1; 17-b.]".

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Muloqot madaniyati va madaniyatlararo muloqot rivojlantirishning axloqiy va falsafiy ildizlarini mustaqillik yillarida respublikamiz olimlaridan G'.Mirzayev, I.Saifnazarov, N.B.Abdullayeva, E.Qodirov, A.Ochildiyev, R.H.Murtazayeva, O.P.Musayev, C.H.Yusupova, A.Hasanov, B.R.Karimov, S.Karimov I.Karimov, E.Karimova, T.Maxmudov, A.S.Ochildiyev, S.O.Otamuratov, V.Qo'chqorov, Z.R.Qodirova, U.Saidov, J.To'lanov, X.X.Xonazarov, Z.Xusniddinov, X.Yunusova, E.Yu.Yusupovalar o'rganishgan. Bu jarayonda millatlararo munosabatlarning teng huquqlilik, o'zaro hurmat, do'stlik va hamkorlikka asoslangan zamonaviy tendensiyalarning o'rnatilishi natijasida qo'yilgan maqsad sari intilish mumkin ekanligini ochgan. D.Lokk, J.J.Russo, R.Myullerson, K.Popper, B.Spinoza. D.Truman yozganidek, jamiyatni tanazzuldan, saqlab qolish va barqarorlikni saqlab turish bu faqat ochiq jamiyatning mezoni bo'lib madaniyatlararo muloqot va bag'rikenglik bilan bog'liqligini yoritib bergan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Maqolada bugungi globalalshib borayotgan jamiyatda madaniyatlararo muloqotni rivajlantirish yo'llari muhokama qilinadi. Yangi O'zbekistonda «madaniyatlararo muloqot», «axloqiy madaniyati» kategoriyalariga oid falsafiy qarashlarini o'rganish, ularining falsafiy va axloqiy tafovutlari, o'xshashlik va farq mazmunini o'rganish hamda o'zaro bog'liqligi tahlili qilindi. Madaniyatlararo muloqotni yuksaltirishning dunyoviy va axloqiy ko'rinishlarini nazariy-falsafiy mohiyati o'rganildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Madaniyatlararo muloqotning samaradorligi ochiq dunyoqarashga ega bo'lish, empatiya qobiliyatiga e'tibor qaratish va turli madaniyatlarga mansub odamlar bilan muloqot qilishda

muvaqqiyatli bo'lishni anglatadi. Madaniyatlararo muloqot samaradorligiga erishish har bir madaniyatning to'g'ri aloqa kodlari bilan xabarlarini uzatish va qabul qilishga ahamiyat berishni va mazmunli aloqalarni o'rnatish uchun turli xil muloqot uslublarini tushunish orqali uzoq muddatli munosabatlarni yaratishni anglatadi. Madaniyatlararo muloqot odamlarning kundalik hayotining ko'p jabhalariga kirib bordi. Uning umumiy nazariy tafakkuri shundan iboratki, bizni o'rab turgan deyarli har bir munosabat o'ziga xos manaviy-axloqiy munosabatlarga moslashish zaruratini keltirib chiqaradi. Misol uchun, biz bolalar bilan gaplashganda, biz gapirish uslubimizni moslashtiramiz va hatto bitta so'z ham gaplashayotgan odamga bog'liq; biz keksalar bilan gaplashganimizda, biz ko'pincha o'zaro munosabatimizni o'zgartiramiz, jumladan, til shakllarimiz, xulq-atvor va ehtimol ko'proq hurmat; odamlar professional intervyularda shaxsiy ma'lumot berganda, ular uning tilini vaziyatga va suhbatdoshiga moslashtirishga moyil bo'ladi; odamlar unga o'xshab yo'l tuta olmaydilar. xo'jayin bilan xuddi shunday gaplashadi; odamlar ota-onalari bilan tengdoshlari bilan gaplashgandan farqli o'laroq gaplashishadi. Bu nazariya uchta hodisaga e'tibor qaratadi: Birinchisi, assimilyatsiya hodisasi ya'ni shaxslar turli xil o'zaro ta'sirlar ostida boshqalarga moslashish uchun o'zlarining til modellarini o'zgartiradilar. O'zaro ta'sir muhitida boshqa odamlarga ma'qulligini ko'rsatish uchun shaxslar ko'rsatishi mumkin yaqinlashish tendentsiyasi. Ikkinchidan, begonalashish hodisasi. begonalashuv uchrashuvi bu tillari, madaniyati va boshqa kelib chiqishi turlicha bo'lgan ikki guruh o'rtasida sodir bo'ladi. Suhbat davomida bir tomon o'zi gaplashayotgan shaxsga mos kelmaydigan xususiyatlarni ta'kidlaydi. Uchinchidan, hodisani saqlab qolish. Madaniyatlararo muloqot har xil muloqot muhitida odamlarning tili va xulq-atvorining har bir jihati o'zgarmasligini ta'kidlaydi. Har doim turli suhbatlarda barqaror xususiyatlar saqlanib qoladigan vaziyat mavjud. "Xizmat ko'rsatish" - bu shaxs muayyan aloqa xatti-harakati yoki ish faoliyatini o'zgartirmaganda yuzaga keladigan hodisa. Misol uchun, yaqin do'stlari bilan tez-tez hazillashib yuradigan kishi suhbat assimilyatsiya paytida uning bo'lajak boshlig'i bo'lishi mumkin bo'lgan odam bilan hazillashmasligi mumkin, lekin uning oilasi uni o'sha do'sti bilan tanishtirganda yangi do'sti bilan hazillashishi mumkin. Shuning uchun, "xizmat ko'rsatish" ularning madaniyatlararo muloqot xatti-harakatlarining o'ziga xos jihati. "Xalqimiz orasida keng tarqalgan, taqiq va rag'bat ruhini o'zida mujassam etadigan "ofarin", "balli", "yashang", "unday qilmang", "uyat bo'ladi", "sabob bo'ladi", "uvol bo'ladi" kabi so'z va iboralarda bunday munosabat o'zining yaqqol ifodasini topadi[2; 26-b.]".

Madaniyatlararo muloqot faoliyati muloqot qobiliyati sifatida qaraladi, buning asosiy sababi madaniy o'zaro ta'sirlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, inson uchun munosabatlardagi taxminlar, me'yorlar va qoidalarini bilish, qadr-qimmat ko'rsatish va mos bo'lish juda muhimdir. Biroq, madaniyatlararo muloqot samaradorligini qo'lga kiritishda madaniyatlararo aloqani ta'minlaydigan hissiyotlar, fikrlar, munosabatni tushunish, xatti-harakatlar va boshqalar muhim omillardir. Elementlar kontsepsiyalarni aniqlovchi samarali hisoblanadi. Insonning boshqa madaniyatdagi xulq-atvorni idrok etish va sharhlash qobiliyati uning muloqot qobiliyati va uslubiga bevosita bog'liq. Madaniyatlararo muloqot samaradorligi - bu boshqa odamlar bilan samarali muloqot qilish va madaniy qadriyatlarga muvofiq munosabat va xulq-atvorni ko'rsatish imkonini beradigan madaniy bilim va ko'nikmalarni egallashdir. Madaniy muloqot faoliyati nafaqat turli madaniyatlar madaniyatini o'rganish va shu madaniyatlar qoidalariga muvofiq muloqot qilish;

Shuningdek, u o'z mamlakatidagi mintaqaviy madaniy farqlardan xabardor bo'lishni va bu bilan bog'liq xabarlarini etkazishda ongli bo'lish qobiliyatiga ega bo'lishni talab qiladi.

Globalizatsiya, texnologik rivojlanish, va insonlar orasidagi yo'qotishmaydigan aloqalar, madaniyatlararo muloqotni kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi, internetning ro'yxatdan o'tishi, ijtimoiy tarmoqlarning o'sish, hamda turli sohalarida madaniyatlararo almashishlar, jamiyatlararo muloqotni muhim ahamiyatga ega qiladi. Bu o'zgarishlar jamiyatning ma'naviy-axloqiy olamiga ta'sir ko'rsatadi, uning mazmunini, o'zgarishlarini, va qarorlarini shakllantiradi. Shu boisdan, "etnik va millatlarro munosabatlarning ijtimoiy-siyosiy va g'oyaviy jihatdan odilona hal qilinishi eng avvalo, har bir mamlakat ijtimoiy-sisiy barqarorligi va milliy xavfsizligini ta'minlashda asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi[3; 73-b.]".

Madaniyatlararo muloqot – o'rganiladigan, saqlanadigan va o'rgatilgan xodisa; Bu yangi avlodlarga ta'lim orqali singdiriladigan mazmundir. Madaniyat instinktiv va irsiy emas, balki har bir shaxsning tug'ilgandan keyingi hayoti davomida orttirgan odatlaridir. Madaniyatlararo muloqot – ta'lim, umuminsoniy qadriyatlar orqali o'rganiladigan va egallanadigan tushuncha bo'lib, u ta'lim va umuminsoniy qadriyat qoidalari, qonunlari va tamoyillariga mos kelishi kerak. "Shu ma'noda olib qarasak, umuminsoniy qadriyatlar keng qamrovga ega tushuncha, moddiy va ma'naviy madaniyat, axloq, odob, tarix, san'at, texnika, adabiyot, madaniy meros, urf-odatlar, diniy aqidalarni qamrab olish bilan bir qatorda, bevosita inson tafakkuri bilan bog'liq dialektik aloqadorligini ham unutmashlik lozim[4; 9-b.]". Axloq - bu insonning amaliy faoliyati va muloqotida uning ma'naviy yo'nalishi, odamlarga munosabati va ichki qabul qilingan, insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlarga asoslangan haqiqatdir.

Yoshlar orasida muloqot jarayonida faqat axborot uzatish emas, balki ayrim yangi olingan axborotlarning shu asosda birgalikda rivojlanishi kuzatiladi. M.S.Kaganning so'zlariga ko'ra, "muloqot - bu odamlar bilan muloqot qilish va ularning jamiyatiga tug'ilish (yoki ushbu jamiyatning darajasini oshirish) uchun umumiy bo'lgan yangi axborotni ishlab chiqish jarayonidir) [5; 149-b.]". U inson jamoasining shakllanishiga yordam beradi va shu bilan muloqot madaniyatining shakllanishiga va fuqarolik jamiyati qurilishiga yordam beradi.

Muloqot madaniyati yoshlar hayotida muhim rol o'ynaydi. Axloqiy, iqtisodiy va boshqa omillar yoshlarning mavqeiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun haqiqiy muloqot madaniyatida keng doiradagi davlat masalalari bo'yicha hukmlar, baholar va ko'p o'lchovli pozisiyalar solishtiriladi. Muloqot madaniyatida ijtimoiy muloqotning ko'plab kanallari, qonunga tayanish va jamoat birlashmalarining keng doirasi, guruh motivasiyasini turli xil axborot qo'llab-quvvatlash va ko'rib chiqish, odamlarning butun ijtimoiy tajribasi qo'llaniladi. Uning yordamida ijtimoiy manfaatlar muvofiqlashtiriladi, harakatlar muvofiqlashtiriladi, vazifalar keng subyektlar tomonidan hal etiladi. Turli ijtimoiy-madaniy yo'nalishdagi ko'taruvchilar o'rtasidagi muloqot ijtimoiy keskinlik darajasini pasaytiradi, fuqarolik jamiyati va barcha ijtimoiy kuchlarning, jumladan, yoshlarning hamkorligini mustahkamlaydi.

Muloqot madaniyatining mazmuni muayyan qadriyat - me'yoriy asoslar bilan bog'liq. Uning madaniy parametrlari ishtirokchilarning shaxsiy munosabatlari bilan ham, muloqot jarayonining o'zi, uning psixologik asoslari va ishlatiladigan vositalar bilan ham belgilanadi.

Kelishilgan masalalarning juda ko‘pligi muloqot madaniyati, fuqarolik yetukligi va tomonlarning o‘zaro tasarruf etish darajasini tavsiflovchi muhim ko‘rsatkich vazifasini bajaradi.

Yoshlarda muloqot madaniyatining to‘laqonli bo‘lishi uchun shart-sharoitlar o‘z maqsad va manfaatlarini, qadriyat va g‘oyalarini erkin ifoda etadigan hamkorlarning ochiqligi va bag‘rikengligi bo‘lib, ishonch munosabatlarini o‘rnatish imkonini beradi, xabardorlik va pozitsiyalarni muvofiqlashtirish imkoniyatini beradi. Bu ko‘pincha ijtimoiy birlik, rejimning barqarorligi, demokratiyaga sadoqatini ifodalash bilan belgilanadi. Voqyelikni chuqur anglashga, muqobil dasturlarni ishlab chiqishga, ijtimoiy maqsad va vositalarni belgilashga ko‘maklashadi. Shu bilan birga, muloqot madaniyatiga bo‘lgan ehtiyoj ko‘pincha turli ijtimoiy guruhlarning ta’sir o‘tkazish uchun kuchaygan raqobati, harakatlari raqiblarni zararsizlantirish yoki ularning ta’sirini cheklashga qaratilgan bo‘ladi. Shu bilan birga, ijobiy samara ham bor: “oqilona tarzda tashkil etilgan raqobat jamiyat hayotidagi ijobiy o‘zgarishlarga rag‘bat[6; 46-b.]” sanaladi. Madaniyatlararo muloqot, turli xil jamiyatlar va mamlakatlar orasidagi aloqalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan muhim bir vosita hisoblanadi. Bu muloqotning ma’naviy-axloqiy olamga ta’siri, insonlar orasidagi aloqalarni kuchaytirishda kritik muhimlikka ega. Ma’naviy-axloqiy olam, jamiyatning ma’naviy va axloqiy qadriyatlari, normativlari, va qarorlari bilan bog‘liqdir. Bu olam, insonlarning dunyoqarashini, qarorlarini olish va amal qilish usullarini, va o‘zaro munosabatlarini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda jamiyatda muloqot madaniyati uchun zarur shart-sharoitlar axborot almashish va shartnomalarga erishishda kommunikativ faoliyat barcha tomonlarning manfaatlarini aks ettirishi lozim. Muloqot ishtirokchilari tomonidan birgalikda ba’zi asosiy qadriyatlar va qoidalar qabul qilinishi, hamkorlik munosabatlari va ishtirokchilar o‘rtasida ishonch o‘rnatish, muayyan manfaatlar va pozitsiya va shaxslar o‘rtasida o‘zaro munosabatlar va ijtimoiy rollar tizimi asosida shakllantirish, muloqotni targ‘ib qiladigan va unga tegishli maqomni beradigan muayyan tashkilot institutional shakllardan foydalanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мирзаолимов Б. Ёшлар онгида миллий ғояни шакллантириш. –Тошкент, Янги аср авлоди, 2008. 17-бет.
2. Қуронов М. Мафкуравий таҳдид ва ёшлар тарбияси. –Тошкент: Akademiya, 2008. 26-бет.
3. Сафарова Н. Терроризм: манбалар, мақсади ва глобаллашув жараёни (тарихий-фалсафий таҳлил). –Тошкент: Фан, 2006. 73-бет.
4. Каримов Х. Истиқлол ва бадиий тафаккур равнақи. – Самарқанд, Зарафшон, 2003, 9-бет.
5. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. - М., 2002. - С. 149.
6. Василенко И.А. Политический консенсус в гуманитарном диалоге культур // Вопросы философии. - 1996. - № 9. - С. 46.
7. Yunus Ortikovich Kholikov. (2021). The education of young people on the basis of a spiritual, moral and tolerant culture in the educational process *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 1(2), 63–68.
8. Ortiqovich, Xoliqov Yunus. “Миллатлараро бағрикенглик маданиятининг ахлоқ билан уйғунлиги”. *E Conference Zone*. 2023.
9. Xoliqov, Y. “The role of ethics and education in the development of tolerance relations between uzbekistan and the nation in the process of development”. *International Conference on Problems of Improving Education and Science*. Vol. 1. No. 02. 2022.
10. Kholikov, Yunus Ortikovich. “Philosophical Fundamentals Of The Culture Of Tolerance”. *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 3.09 (2021): 48-51.

TOKHIR NORKOBILOV

Senior Researcher, (PhD)

State Museum of History of Uzbekistan,

Academy of Sciences of Uzbekistan

tokhimorkobilov273@gmail.com

Published under peer review:

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences,

Associate professor

D.Rasulova

ABOUT THE BRONZE PELVIS DEPICTING THE SPHINX

Abstract. The present article is devoted to the study of a bronze pelvis of the XII-XIII centuries with the image of a polymorphic sphinx creature in the centre of the composition resembling the disk of the sun and rays departing from it in the form of sharp peaks, which testifies to the connection of the sphinx with the solar symbol.

Key words: pelvis, sphinx, halo, vegetative ornament, toreutics.

О БРОНЗОВОЙ ТАЗЕ С ИЗОБРАЖЕНИЕМ СФИНКСА

Аннотация. Настоящая статья посвящена изучению бронзового таза XII-XIII вв. с изображением полиморфного существа-сфинкса, в центре композиции, напоминающей диск солнца и отходящие от него лучи в виде острых пик, что свидетельствует о связи сфинкса с солярным символом.

Ключевые слова: таз, сфинкс, нимб, растительный орнамент, торефика.

SFINKS TASVIRI TUSHIRILGAN BRONZA TOG'ORA XUSUSIDA

Annotatsiya. Ushbu maqola XII-XIII asrlarga oid bronza tog'ora bag'ishlangan bo'lib, kompozitsiyaning markazida quyosh diskini eslatuvchi polimorf jonzo - sfinks tasviri va undan taraladigan o'tkir cho'qqi shaklidagi nurlar, bu sfinksning quyosh belgisi bilan bog'lik ekanligini ko'rsatadi.

Tayanch so'zlar: tog'ora, sfinks, gardish, o'simliksimon naqsh, torevtika.

Introduction

Metalworking is one of the most important issues in the cultural history of the peoples who inhabited the territories of Central Asia. In the applied art of Uzbekistan, a special place belongs to the art of making and decorating metalware.

In the decoration of bronze wares of the 11th-13th centuries, fairy-tale-fantastic creatures are particularly popular, and epigraphic ornamentation in the 'kufi' and 'naskh' scripts is widespread. These ornamental motifs decorate the pelvis published below.

The State Museum of History of Uzbekistan of the Academy of Sciences of Uzbekistan keeps a collection of copper and bronze items, among which a bronze basin of XII - early XIII centuries are of great interest.

Literature review

Considering the degree of study of such products, it should be noted that similar basins were published in the works of a number of researchers, including G.A. Pugachenova, L.I. Rempel [Pugachenova, Rempel, 1960. P.161-162, Fig.18-20], N.N.Negmatov, E.V.Kilchevskaya [Negmatov, Kilchevskaya, 1979. P.34,43,44], Y.Yakubov [Yakubov, 2012. P.152, fig. 9.1. fig. VIII,2], T.A.Abdullaev, A.Fahretdinova, A.Hakimov [Abdullaev, Fahretdinova, Hakimov, 1986. P.50, fig. 13].

Methodology and research

In the process of writing this article we have studied and considered the elements of ornamentation decorating the basin, and on the basis of comparative analysis with similar items stored in museums of Uzbekistan (Samarkand, Fergana), Tajikistan (Ura-tyube), Kyrgyzstan (Osh) dated it. The purpose of this work is to introduce new samples of similar items into the scientific turnover.

Analysis and results of the research

Here is a description of the published trays kept in the museum.

The pelvis is bronze (brass) on a wide flat bottom with wide folded festooned edges (Fig.1). The walls of the pelvis taper smoothly to the top, almost vertically rise, and then in the upper part make a bend and form a twelve-cornered edge bent outwards. On the walls of the body, at the level of the corners, the master has carved vertical lines of edges, which gives the pelvis a faceted appearance. On the inner surface at the place of the upper bend of the wall there is a belt (2.5 cm wide) with a Kufic inscription executed on the background of a circular floral ornament in the form of bending stems with trefoils. The belt with the inscription at the level of the corners is divided by twelve medallions in the form of large, widened in the middle part of the petals with a flower inside. The flower is four-petalled on a vertical stem, with sloping paired lines departing from it on either side. Below the girdle there is a narrow band with a rope-shaped ornament of broken slanting lines (Fig.2).

In the centre of the bottom of the pelvis is a rosette (diameter 10.8 cm.) depicting a sphinx walking to the right side with a female head turned in front (Fig.3). The sphinx is shown with a raised front paw, vertical wing, with a bifurcated end (one end is pointed and the other roundly bent). The sphinx has a powerful body, longitudinal lines show the feathers on the wing, a flap of wool hangs from the side on the chest. The nose, brow arches, and eyes close to the bridge of the nose are marked with contour lines. The head has a tight-fitting hood with a pointed top that hangs down to the shoulders. In the upper part the hood is divided in the middle by two transverse lines. The sphinx is depicted against a background of dense circular vegetal ornamentation in the form of spiral scrolls of stems with rectangular branches and petals. The medallion is outlined by two carved lines, followed

by a smooth band (1 cm. wide), and then a chased belt with a continuous winding stem with petals (islími). Then again, a smooth band (0.7 cm. wide), and after it an ornamental belt (2.3 cm. wide) with an inscription divided by five round medallions delineated by double lines, with a double small circle with a trefoil inside. Behind the belt with the inscription is again a smooth strip (width 0.7 cm.) and carved, carved line, a concentric circle, from which depart from each other connected with curved lower ends, sharp peaks, the so-called ornamental a palisade in the shape of a mountain peak, reminiscent of the rays of the sun (Fig.3).

The pelvis was given to the museum by Emir Seyid Abdul Ahadkhan, who ruled in Bukhara Khanate from 1885 to 1910.

The edge is broken off. Dimensions: upper part diameter -51 cm; diameter of the bottom - 40cm; height - 11cm; diameter of the circle with peaks -23 and 29cm; diameter of the circle with epigraphy - 16,5-21,5cm; diameter of the circle 'islími' - 12,7-14,7cm. Inventory No. A.14185; Collection No. 188/70.

Finds of pelvises similar to ours were found earlier in Central Asia.

Thus, as part of the Kalaibaland hoard of bronze items of the 12th - early 13th centuries stored in the Uratyube Museum of History and Local Lore (Tajikistan), there is a similar twelve-sided basin with a diameter of 52.8 cm and height of 11.7 cm. The decoration of the sides of this basin consists of interrupted belts of patterned Arabic inscription on the background of complex weaves of vegetal ornament. The ligature of the Arabic Kufic inscription of the rims is interrupted by enlarged flattened five-leaves placed on the protruding corners of the sides. In the centre of the bottom is a round carved medallion in which the figure of a winged lioness walking with a female head in a characteristic headdress with a descending veil is engraved against a background of a dense intertwined vegetal pattern. The lioness has a powerful torso with a lush raised wing and massive head and legs. The central medallion is surrounded at some distance by a toothed belt with a trefoil branch at its base. It is supported by arc-shaped teeth facing the rim of sharp pico-shaped finials. These rhythmically recurring peak-shaped buds of the framing frieze transform the entire carved decoration of the bottom of the pelvis into a radiant rosette.

The image of the sphinx is also on one of the dishes from the Kalaibaland hoard. The dish has a wide horizontal rim with a curved downward edge and a large rosette-shaped depression in the smooth surface of the bottom with beveled spoon-shaped walls. A winged lioness with a human head turned in full-face is also shown in the centre against a background of a strongly flowing vegetal pattern. At a short distance from the sphinx medallion is a carved belt of rhythmically repeating, outward-facing arrow-shaped prongs connected at the bases by a narrow belt of carved ornamented triangles. Diameter - 33.5 cm; height - 3.5 cm; (Negmatov, Kilchevskaya, 1979, P.37,43,44; Yakubov, 2012. C. 152, fig. 91, ill. VIII,2).

Similar to our basins we find in the collection of the Osh Regional Museum of History and Local Lore (Kyrgyzstan). One of them (FA-107), forged with a wide bent twelve-angled edge, along which is an inscription imitating Kufic, interrupted by palmettes. On the bottom in the centre is engraved an image of a sphinx.

The second basin (FA-106) has a bent decagonal edge. Along the edge is also an imitation of a Kufic inscription, and on the bottom an image of the sphinx. The diameters of the corolla of the

basins are 54 and 55 cm and they are dated to the 13th century (Monuments of Culture and Art of Kyrgyzstan, 1983, P.73, Nos. 292, 293).

On trays from the collections of the Samarkand and Fergana museums, we also find images of sphinxes with a female face. In the centre of the trays, the sphinxes are inscribed in a radiant disc with festoons. The Samarkand tray with a spoon-shaped festooned side (A - 41-21) depicts a sphinx walking with its wing raised upwards. The figure's movement is emphasised by the swirling arrangement of branches. His head is surrounded by a halo in the form of a short veil. There is an Arabic inscription on the side of the tray. (Culture and Art of Uzbekistan.1991. P.207; Abdullaev, Fakhretdinova, Khakimova, 1986. P.50, fig. 13).

On the tray of the Fergana Museum, the face of the beast is rendered in the form of stripes, and instead of a halo, an indistinct headdress is depicted. Whirling branches with characteristic narrow and long buds are treated less expressively. The trays were dated to the XI-XIII centuries (Pugachenkova, Rempel, 1960. P.161-162, fig.18-20).

As can be seen from the above, images of sphinxes are quite often found on the products of Maverannahr's art crafts of the 9th - early 13th centuries. Most often they were depicted in a composition of round medallions. We find sphinxes on the surface of the bottoms of trays or basins from the collections of the Samarkand and Fergana museums (Pugachenkova and Rempel, 1960. P. 160, fig. 18,19), on the bottom of the outside and inside of a hemispherical bowl from the Termez museum (Khakimov, 1975. P.65), on the outer side of a pot (P.65), on the outer side of a bowl from the Termez museum (Khakimov, 1975.). on the outer side of pots or jugs from the collection of the State Hermitage Museum (Khakimov, 2012. P.15), and they also decorate the upper sides of stands from the collection of our museum, etc.

On bronze mirrors quite often, there are compositions of two sphinxes with joined tails and wings. On stands for vessels from the Tashkent, Uratyube and Samarkand museums there are also images of sphinxes with paired bodies and one head. (Khakimov, 1983. P.98-100,105; Negmatov, Kilchevskaya, 1979. P.49-51, fig. 13).

Common to all engraved images of sphinxes in medallions is their location against a background of dense plant ornament in the form of spiral stems with rounded or rectangular petal branches. The sphinxes were depicted regardless of which way they were going, majestically striding against the background of swirling plant ornamentation with a raised front paw, the head is shown in front and the torso in a lateral position. All sphinxes have crowns or halos. On early examples, the halo is a wide band behind the sphinx's head, which gives a special background to the crowns. Later the halo turns into a narrow band or completely merges with the crown, forming a kind of headdress.

Conclusions

According to a number of scholars, the prototype of the Islamic sphinx dates back to Achaemenid models. The revival of the sphinx image in the medieval period falls on the XI, and at the end of XI - beginning of XIII centuries the sphinx was already a favorite motif of Central Asian toreutics.

Some researchers consider traces of the ancient connection of the sphinx with the solar symbol, when it was depicted with the body of a lion (solar animal) in the centre of the composition

resembling the disc of the sun and rays departing from it in the form of a frequency of sharp peaks. (Khakimov, 1983. P.98-100) We see a similar drawing in the form of a spade-shaped frequency circle resembling radially diverging rays of the sun on a pelvis from the collection of our museum.

Also, a number of scholars associate the image of the sphinx with protective and benevolent functions (Khakimov, 2012. P.16).

Based on the comparative material described above, the bronze basin from the collection of our museum can be dated to the XII - early XIII centuries.

References

1. Abdullaev T.A., Faxretdinova D., Xakimov A. *Pesn v metalle*. Tashkent, 1986. [Abdullaev T.A., Fakhretdinova D., Khakimov A. *Song in metal*. Tashkent, 1986.].
2. *Kultura i iskusstvo drevnego Uzbekistana. Katalog vystavki, Tom 2, Moskva, 1991.* [Culture and Art of Ancient Uzbekistan. Exhibition Catalogue, Volume 2, Moscow, 1991.].
3. Negmatov N.N., Kilchevskaya E.V. *Kalabalandskiy klad metallicheskih izdeliy // Iskusstvo tadjikskogo naroda. Vyp.4. Dushanbe, 1979.* [Negmatov N.N., Kilchevskaya E.V. *Kalabaland hoard of metalware // Art of the Tajik people. Issue 4. Dushanbe, 1979.*].
4. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. *Vndayushiesya pamyatniki izobrazitelnogo iskusstva Uzbekistana. Tashkent, 1960.* [Pugachenkova G.A., Rempel L.I. *Outstanding monuments of fine arts of Uzbekistan. Tashkent, 1960.*].
5. Xakimov A.A. *Iz mira obrazov i motivov iskusstva Maverannaxra IX – XIII vv. // Obshestvennye nauki v Uzbekistane, № 6-7, 1975.* [Khakimov A.A. *From the world of images and motifs of the art of Maverannahr 9th - 13th centuries // Social Sciences in Uzbekistan, No. 6-7, 1975.*].
6. Xakimov A.A. *Izobrazitelno-ornamentalnye obrazy i motivy prikladnogo iskusstva // Xudojestvennaya kultura Sredney Azii IX-XIII vv. Tashkent, 1983.* [Khakimov A.A. *Fine-ornamental images and motifs of applied art // Art culture of Central Asia IX-XIII centuries. Tashkent, 1983.*].
7. Xakimov A.A. *Torevtika, kak fenomen xudojestvennoy kultury // Xudojestvennaya kultura Sentralnoy Azii i Azerbaydjana IX-XV vv. Tom III. Torevtika. Samarkand-Tashkent, 2012.* [Khakimov A.A. *Toreutics as a phenomenon of artistic culture // Art Culture of Central Asia and Azerbaijan 9th - 15th centuries Vol. III. Toreutics. Samarkand-Tashkent, 2012.*].
8. Yakubov Yu. *Tadjikistan. // Xudojestvennaya kultura Sentralnoy Azii i Azerbaydjana IX-XV vv. Torevtika. Tom III. Samarkand-Tashkent, 2012. S.123-166.* [Yakubov Yu. *Tadjikistan. // Art Culture of Central Asia and Azerbaijan 9th - 15th centuries Vol. III. Toreutics. Samarkand-Tashkent, 2012.*].

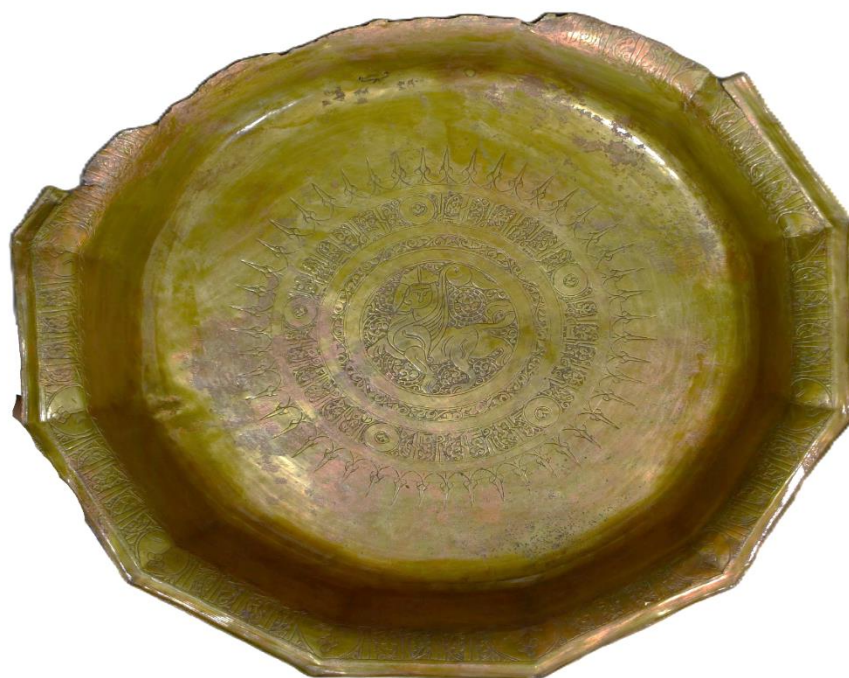

Fig.1.

Fig.2.

Fig.3.

Fig.4.

Eshmatboy Kolkanov,
University of Science and Technology
Associate Professor of the Department of Social Sciences,
Doctor of Philosophy

Published under peer review:
Doctor of Science of History,
Professor Ikromitdin Ostonakulov

PHILOSOPHICAL INTERPRETATION PATRIOTISM

Abstract. The article highlights the philosophical and ethical aspects of love for the Motherland and native land of world thinkers and compatriots, and also highlights the issues of using literary works in teaching social studies.

Key words: the fate of the Motherland, important issues, the state and the people, development, children's consciousness, love for the Motherland, the future of the country, belonging, peace, free and prosperous life, blissful feelings, ancestors, material and spiritual wealth, history of national statehood.

VATANPARVARLIKNING FALSAFIY TALQINI

Annotatsiya. Maqolada jahon va vatandosh mutafakkirlarning ona-yurt, tug'ilgan makonga muhabbat tuyg'usining falsafiy-axloqiy jihatlari yoritib berilgan bo'lib, ijtimoiy fanlarni o'qitishda adabiy asarlardan foydalanish masalalariga ham urg'u beriladi.

Tayanch so'zlar: Vatan taqdiri, muhim masalalar, davlat va xalq, taraqqiyot, farzandlar ongi, Vatanga muhabbat, yurt kelajagi, daxldorlik, tinchlik, erkin va farovon hayot, tabarruk tuyg'ular, otabobolar, ajdodlar, moddiy-ma'naviy boyliklar, milliy davlatchilik tarixi.

ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПАТРИОТИЗМА

Аннотация В статье освещены философско-этические аспекты любви к Родине и родному краю мыслителей мира и соотечественников, а также подчеркнуты вопросы использования литературных произведений в преподавании обществознания.

Ключевые слова: Судьба Родины, важные вопросы, государство и народ, развитие, детское сознание, любовь к Родине, будущее страны, сопричастность, мир, свободная и благополучная жизнь, блаженные чувства, предки, предки, материальные блага, духовные богатства, история национальной государственности.

Kirish (Introduction)

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev davlatimizni har tomonlama rivojlantirishning dolzarb masalalari xususida qilgan ma'ruzalarida fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish masalasiga alohida to'xtalib o'tadi. Har bir fuqaro o'z vatani kelajagi uchun qanday hissa qo'shishga tayyorligiga qarab uning ma'naviy dunyosiga baho berish ekanligini

tinimsiz eslatib turishdan charchamaydi. Bu ishda o'zi shaxsiy namuna ko'rsatib ishlayotganligiga har bir vijdonli o'zbekistonlik tan berishi, shubhasizdir. Vatanparvar Yurtboshimizning birgina "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" degan hayotiy talabi ham buni yaqqol isbot etib turibdi. [1] Bu o'rinda gap davlat boshqaruvi tizimi xodimlari haqida ketayotgan bo'lsa ham, kasb-koridan qat'iy nazar har bir yurtdoshimiz bu talabni o'z faoliyati uchun dasturul amal qilib olishi lozimligi ravshanlashadi. Nazarimizda vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otishda bu kabi hayotiy maslak favqulotda ahamiyat kasb etadi. Chunki, bozor iqtisodiyoti sharoitida fuqarolar o'z shaxsiy manfaatlarini davlat va xalq manfaatlaridan muqaddam qo'yishga moyil bo'lib boradi. Ularning burch va mas'uliyatini eslatib turish esa ziyolilar gardaniga tushadi. Mana shunday holatda allomalar va mutafakkirlarning vatanparvarlik haqidagi fikrlarini qayta eslash va eslatish zaruriyati yuzaga chiqadi. Faylasuf F.Skorina yurt va manzil-makon qadrini shunday izohlaydi: "Cho'lda o'rmalab yurgan jonivorlar ham tug'ilshidanoq o'z makonlarini biladilar, havoda uchuvchi qushlar ham, dengiz va daryolardagi baliqlar ham o'z oshyonlarini his qiladilar, hatto bolari va shunga o'xshashlar ham o'z uyalarini muhofaza qiladilar, – shuning kabi odamlar ham qayerda tug'ilib parvarish topsalar, – o'sha joyga cheksiz mehr qo'ygan bo'ladilar"[2].

Xalqimiz azaldan Vatan va madaniyat, milliy qadriyatlarimizni egizak holda ko'rib, tasavvur qilgan. Vatanimiz hududi, ona-zaminimiz xalqimiz moddiy mavjudligining ifodasi bo'lsa, uning madaniyati, ma'naviy qadriyatlari shu Vatanning ma'naviy ramzi, timsolidir. Asrlar davomida shakllangan, urush va iqtisodiy alg'ov-dalg'ov davrlarda ham milliy xususiyatlarini yo'qotmasdan, zamonlar osha sayqallanib, milliy jilolarini yangi sifatlar bilan boyitib kelayotgan bunday madaniyatimizning bardavomligi Vatanni sevish tuyg'usi bilan hamohangligidadir. Shuning uchun madaniyat va san'atda Vatan mavzusi umrboqiydir. U haqida kuylamaydigan, yozmaydigan, chizmaydigan ijodkorni topib bo'lmaydi.

Ozərbayjon ma'rifatparvari Mirza Fatali Oxundov yozganidek: "Vatanparvar kishi o'z vatani kamoloti yo'lida, o'z xalqiga muhabbati sababli jonini ham ayamaydigan insondir, xalqqa va vatani ozodligi, farovonligi uchun o'zini qurbon qiluvchi insondir" [3]. Ammo vatanparvarlik o'z vatanini sevib o'zga mamlakatlarga nopisand bo'lish degani emas. Bunday vatanparvar xalqimga yaxshilik qilyapman deydi-yu o'zi chuqur his etmagan holda o'zga xalqlarni o'z xalqiga yov qilib qo'yishi mumkin. Bunday hodisalar o'tmishda ko'p sodir bo'lgani uchun allomalar o'z zamondosh vatandoshlarini ogohlantirib o'tganlar. K.Gelvitsen shunday yozadi: "Vatanga muhabbat butun dunyoga muhabbat bilan uyg'unlashib ketadi. Bilim nuridan bahramand bo'lgan xalq, bu bilan yonberidagi qo'shnilariga ziyon keltirmaydi. Aksincha, davlatlar qanchalik ma'rifatli bo'lishsa, birlari bilan til topishib, yanada qudratliroq kuchga aylanadilar, olamshumul tafakkur yanada ravnaq topadi" [4]. Biroq milliy, irqiy va diniy egoizm mansublari o'z vataniga xizmat qilish shiori ostida o'zga xalqlar hayotiga rahna soldigan fikrlarni ijtimoiy tarmoqlarda bayon qilishdan tap tortmaydilar. Bunday chiqishlar aslida "Qosh qo'yaman deb ko'z chiqarish"dan boshqa narsa emas.

Taniqli madaniyatshunos A.Mavrulov egoistik vatanparvarlik yuzaga keltirayotgan illatlar xususida fikr yuritib, jumladan shunday yozadi: "Barchani tashvishga soladigan jihat shuki, ilm-fan taraqqiy etgani, kishilarda ziyolilik sifati oshgani, ma'rifatli dunyoni barpo etishning insoniyat uchun zarurlik darajasi ko'paygani sari urush olovi tobora kengayib bormoqda. Aslida aksi bo'lishi mumkin

emasmi? Nahotki qanchadan-qancha urushlar natijasida yuz bergan yo'qotishlar, vayronagarchiliklardan chiqargan xulosalarimiz, ularning oqibati haqidagi kino, teatr asarlari, yozilgan kitoblar, qilingan pand-nasihatlardan insoniyat xulosa chiqara olmasa!..[5]. Chindan ham millatidan qat'iy nazar ilm-fan yutuqlarini insoniyat ezgu manfaatlariga xizmat qildirishni o'ylamaydigan kishilarni insonparvar ham, vatanparvar ham deb bo'lmaydi.

Asosiy tahlil va natijalar (Results and analyses)

Vatanni sevish hissi biz uchun eng tabarruk tuyg'udir. Ota-bobolarimiz, ajdodlarimiz yillar davomida yashab kelgan ushbu makon, ro'yi zamin har doim go'zal tabiati, moddiy-ma'naviy boyliklari, mehnatkash xalqi bilan butun dunyoni o'ziga rom etib kelgan. Shuning uchun bu zaminga egalik qilish barcha yaqin va uzoq "qo'shnilar"ning orzusi bo'lgan. Buning oqibatida biz milliy davlatchilik tariximizning qariyb uchdan bir qismini mustamlakachilikda o'tkazishga majbur bo'ldik. Endi oqilona vatanparvarlik bilan yashash davri keldi. Bu ko'hna tariximizda ko'p bor hassamizni yo'qotdik. Buning natijasida ota-bobolarimiz, buyuk mutafakkir-allomalarimiz yaratgan tamaddunlarni, milliy madaniy merosni qo'ldan boy berdik. Bugun ko'hna tariximizni chuqur, teran, xolis o'rganish payti keldi. Hozir uning shonli, muvaffaqiyatlar bilan bezangan, ayni paytda uzoq vaqtlar boy berilgan moddiy-ma'naviy boyliklarimiz, amalga oshmay qolgan kashfiyotlarimiz, qo'ldan chiqargan imkoniyatlarimiz haqida ochiq gapiradigan, ularning o'rmini to'ldiradigan davr keldi. Vatanparvarlik buyuk fazilat. Biz bor ekanmiz, har birimizning qonimizda, jonimizda, ruhiyatimizda vatanparvarlik degan vijdon suvi oqadi. Vatanni unutgan har bir inson o'rmonda yoki sahro-cho'llarda adashgan, shamchirog'ini yo'qotgan kishi kabi bir umr mehrga, muhabbatga zor, o'zi mansub xalqqa muhtoj bo'lib yashaydi. U jismoniy jihatdan tirik, ammo ma'nan o'likdir.

"Qayerda yashash qulay bo'lsa, o'sha joy men uchun Vatan!" tushunchasini hayotiy tamoyiliga aylantirib olganlar esa xudbin kimsalardir. Ular fidoyi xalqimiz yaratgan qulayliklardan faqat bepul foydalanishni ko'zlaydilar. Sal qiyinchilik yuzaga kelsa, eldan burun boshqa joyga juftakni rostlaydilar. Ularga Vatan oldidagi burch, qarzdorlik hissi butunlay begona.

Vatanni sevmok, unga sadoqat bilan xizmat qilish, tashvishli va quvonchli kunlarida hamdard va sherik bo'lish har bir insonning ma'naviy-axloqiy mas'uliyati bo'lmog'i kerak. Buyuk alloma Alixonto'ra Sog'unuy "Biz O'zbekiston xalqi, haqiqatda shu Vatan ahllarimiz. Inson nasli yaratilib, yer ustiga qadam qo'ygan kundan boshlab, bizning ota-bobolarimiz shu O'zbekiston o'lkasida yashab kelgan ekanlar, shu kunlargaicha tiriklarimizni bo'ynida ko'tarib, o'liklarimizni qo'ynida saqlamishdir. Bu O'zbekiston Vatanimizning bir qatlami biz - o'zbek xalqi ota-bobolarimizning suyaklari bilan ko'tarilmishdir. Demak, bo'ynida ko'targan, qo'ynida saqlab, oq sut berib tarbiyat qilgan bu O'zbekiston – Turkiston bizning o'z ona Vatanimizdir".[6]

Allomalarimiz ta'kidlaganidek, kimki o'z Vatani sevmasa, hech nimani seva olmaydi. Vatanni sevish har doim insonni haqiqiy jasoratga undashi, Vatan yo'lida kerak bo'lsa, jonini qurbon qilishga hozir ekanini amalda isbotlab turishi zarur. Har birimizning fuqarolik mazmun-mohiyatimiz ham, o'zligimiz ham tarbiya va axloqimizda mujassam bo'lgan turli fazilatlarda aks etadi. Biroq ularning orasida eng maqbuli, eng zaruri Vatanga sadoqatli bo'lish fazilatidir.

Vatanparvarlik tuyg'usini jonimiz va qonimiz, ruhiyatimizga jo qilib, singdirib yuborishimiz uchun, eng avvalo, Vatanning yaqin va uzoq tarixini bilishimiz kerak. Haqiqatan ham, Vatanni sevish uchun uning tarixini, yorug' va qorong'i kunlarini bilish, eng muhimi, undan to'g'ri xulosalar

chiqarish zarur. Dunyoda birorta davlat yo‘qki, uning tarixi faqat zafarlardan iborat bo‘lsin. Yurtning tinchlikda ham, nochorlikda ham birdek sevishtir haqiqiy vatanparvar shaxsning olijanob sifati bo‘lmog‘i kerak.

Vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda Vatan portreti chizilgan badiiy asarlarni o‘rgatish katta ahamiyatga ega. Ammo shu paytgacha Vatan portretini mukammal chizish hech bir shoirlarga muvassar bo‘lmagan. Biz G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Oybek, Mirtemir, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Yusuf, Iqbol Mirzolarning O‘zbekiston haqidagi go‘zal she‘rlarini o‘qiganmiz, yod olganmiz, qo‘shiq qilib kuylaganmiz. Ayniqsa, Hamid Olimjonning “O‘zbekiston” she‘ri vatan haqidagi eng buyuk asar sifatida xotiramizda saqlanadi. [7] Ularda O‘zbekistonning ta‘rifi turli tomondan yoritilgan. Har biri Vatan tarixiga oid ma‘lumotlarga suyanib ijod qilingan. Ularning ta‘riflari bizga vatan manzaralaridan so‘zlaydi. Ularning misralaridagi eslatmalarga e‘tibor bersak, tarix saboqlari yodimizga keladi. “Adabiyot gazetasida” Ikrom Usmon taxallisi bilan ijod qiluvchi havaskor shoirning “O‘zbekiston o‘lkamsan” she‘ri bosilgan. Yurt ta‘rifini vatan sevgisi tuyg‘ulari bilan bayon etgan ushbu she‘rda avvalgi shoirlar asarlarida e‘tibordan chetda qolgan sifatlar qalamga olinganiga guvoh bo‘lamiz.

Yer Sharidan tekkan mo‘jaz ulushim,
Senda yashar baxtli xalqim, ulusim,
Senda ekan mavlud, o‘shib-unishim,
Ko‘rkam yurtim O‘zbekiston o‘lkamsan. [8]

Muallif vatanimizning jahon xaritasidan joy olgan hozirgi maqomini ko‘z oldiga keltirib, “Yer Sharidan tekkan mo‘jaz ulushim”, deydi. Bu bilan Markaziy Osiyo, Ulug‘ Turkiston barcha turkiy ellar uchun yagona vatan bo‘lgan bo‘lsa ham, bugun dunyo hodisotlari tufayli katta kurashlar taqsimotida hozirgi zamin bizlarga nasib etganligiga ishora qiladi. Shu mo‘jaz mamlakat dunyoning katta-katta davlatlari safida o‘z nifuzi va salohiyatiga ega ekanligidan g‘ururlanadi.

Shoir O‘zbekistonning Osiyo, Yevropa va jahon mamlakatlari bilan hamkorlik olib borishda ilg‘or bo‘lib, juda ko‘p umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan tashabbuslar bilan chiqqanligiga urg‘u beradi:

Sensan qadim Osiyoning gavhari,
Do‘stlik, tinchlik karvonining sarvari,
Ilmu hunar, ma‘rifatning zargari,
Ulug‘ yurtim O‘zbekiston o‘lkamsan.

Bugun muallif yurtida yashovchi hozirgi yosh avlod vatan tuprog‘ining naqadar saxiyligini esda tutmog‘i kerakligini quyidagicha madh etadi:

Senda pishar meva-cheva a‘losi,
Tanga davo tog‘laringning havosi,
Har bir go‘shang rohat, lazzat ma‘vosi,
Obod yurtim O‘zbekiston o‘lkamsan.

Ekologik muammolar dunyoda ko‘payib borayotgan hozirgi vaziyatda yurt aholisi suv qadriga yetishi lozimligini yodga soladi va vatan daryolariga iltijo qiladi:

Sersuv bo‘lsin daryolaring, soylaring,
Dala-dashting - ro‘zqi ro‘zga boylaring,

Ko'z-ko'z qilar bog'laring chiroylaring
Bekam yurtim O'zbekiston o'lkamsan.

Shoir uchun Vatan tuprog'i qanchalik aziz bo'lsa, unda yashovchi insonlar shunchalik mo'tabar ekanligiga e'tibor qaratib, avvalo hayot davomchilari bo'lgan xotin-qizlarni maqtaydi, ularni e'zozlash kerakligiga ishora qiladi:

Qiz-juvoning er-yigitga ilhomchi,
Mayin, shirin ovozlari oromchi,
Har biri ham nasling uchun davomchi,
Zebo yurtim O'zbekiston o'lkamsan.

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekistonda bilim olishga katta e'tibor qaratilayotganligidan zavqlangan muallif:

Har qadamda – maktab, ta'lim maskani,
Yo'llar ochiq bilim olib o'sgani,
Dahozorim, ko'ngillarning sevgani,
Dono yurtim O'zbekiston o'lkamsan.

Keyingi misralarda esa Vatanimiz viloyatlarning kundan kunga obodlashib, turmush go'zallashib borayotganligidan faxrlanish tuyg'ulari barq urib turadi:

Rang barang o'n uch viloyat senda jam,
Go'zallikda har biri ham muhtasham,
Husni chiroyingdan hayratda olam,
Sohir yurtim O'zbekiston o'lkamsan.

Shoir O'zbekiston hukumatining hozirgi dono siyosati ko'pmillatli jamiyatimizni tinch va farovon yashashini ta'minlash, xalqni rozi qilish ekanligini alohida ta'kidlab, ko'pmillatli Respublikamizda xalqlar do'stligi huquqiy jihatdan to'la ta'minlanganligini yodimizga soladi:

Qoraqalpoq hududi keng mamlakat,
Xalqi – turkiy qavmlardan bir elat,
O'zbek, tojik bilan yashar badavlat
Serdo'st yurtim O'zbekiston o'lkamsan.

She'rda respublikamizning har bir shahri, viloyati o'ziga xos muhabbat bilan ta'riflanadi. Ularning o'z maqom martabasi, qadri ulug'lanadi:

Hazrat Toshkent Sharq yulduzi – yuraging
Samarqandu Buxorodir bezaging,
Nukus, Urganch, Farg'onadir yuksaging,
A'lo yurtim O'zbekiston o'lkamsan.
Qarshi, Jizzax, Gulistonu Andijon,
Namanganu Termiz jannatdan nishon,
Xiva, Qo'qon, Shahrisabz jonajon,
O'ktam yurtim O'zbekiston o'lkamsan.

Agar diqqat qilinsa, she'r maktab o'quvchilari uchun mo'ljallanib yozilganligiga guvoh bo'lamiz. Shuning uchun bo'lsa kerak unda O'zbekiston tabiatiga xos bo'lgan manzil-makonlar

birin–ketin tilga olinadi. Bunda vatandan faxrlanish zamirida nimalar yashiringanligini izhor etish g‘oyasi bo‘y ko‘rsatib turadi:

Chimyon, Oloy, Chotqol bilan Bobotog‘,
Qorli, suvli rizqing erur serbulog‘,
Sahrolaring zarning koni beadog‘,
Ma‘dan yurtim O‘zbekiston o‘lkamsan.

Keyingi mislarda she‘r muallifi vatanning moddiy boyliklari bilan birga boy ma‘naviy merosi mavjudligiga ham diqqatimizni tortadi:

Qaynarbuloq she‘riyating, san‘ating,
Maqomlaring – zakovating, savlating,
Jahon ichra zohir qilur shuhrating,
Zakiy yurtim O‘zbekiston o‘lkamsan.

She‘r-qasida oxirida shoir o‘z farzandlik burchini his qilgan holda aziz vatanini kuylashdan, sevishdan baxtiyor ekanligini shunday ifodalaydi:

Vatanim – sen, duo qilib qolgayman,
Ikrom aylab noming tilga olgayman,
Hofiz bo‘lib madhing kuyga solgayman,
Ona-yurtim O‘zbekiston o‘lkamsan.

Bu kabi publitsistik asarlar yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda avvalgi asarlarga hamohang tarzda muhim manba bo‘la oladi.

Xulosalar (Conclusions)

Bu dunyoda Vatan, millat to‘g‘risida aytiladigan so‘zning mas‘uliyatidan ham kuchliroq narsa bo‘lmasa kerak.

Yuqorida keltirilgan she‘rning ijtimoiy-ma‘naviy, tarbiyaviy-mafkuraviy, axloqiy ahamiyati bor. Uni o‘qiganda har birimizda vatanparvarlik tuyg‘u yana bir bor uyg‘onadi.

Demak, shoirlar yurti madh etganda o‘tmish bilan bugunning farqini taqqoslash asosida xulosa chiqarishga yordam beradigan, odamlarning mudrab yotgan ongi va qalbini tozalaydigan, ruhiyatini musaffo tuyg‘ular bilan boyitadigan bilimlarni nazm ipiga tizadilar.

Bu bilan vatanparvarlik – har birimizning tug‘ilib o‘sgan, kindik qonimiz to‘kilgan Vatan oldidagi farzandlik, fuqarolik burchimiz, ma‘naviy mas‘uliyatimiz, uning taraqqiy etishi, yanada gullab-yashnashi uchun fidoyilik hissini tuyish kabi ko‘plab ma‘no-mazmun beradigan tushuncha ekanligidan ta‘lim beradi.

Shu bilan birga Vatanparvarlik Vatanni shunchaki sevish, u to‘g‘risida she‘r yozish, qo‘shiq kuylash, chiroyli gapirishgina emasligini balki, bu tuyg‘u ostida shu Vatan ravnaqi, moddiy-iqtisodiy va ma‘naviy yuksalishi uchun mehnat qilish lozimligini yana bir bor eslatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

- [1] Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. –T.: O'zbekiston, 2017. – B. 32.; Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. –B.289-296.
- [2]. Aforizmlar. To'plovchi E. Sultonov. –T.: “Sharq-Ziyo zakovat” nashriyot-matbaa uyi, 2019. – B. 206.
- [3]. Tafakkur gulshani. –T.: G'afur G'ulom., 1978. B. 145.
- [4]. Tafakkur gulshani. –T.: G'afur G'ulom., 1978. B. 186.
- [5] Mavrulov A. Vatan nima? Vatanparvarlik-chi? // “Yangi O'zbekiston” gazetasi. 2024 yil 28 fevral.
- [6]. Mavrulov A. Vatan nima? Vatanparvarlik-chi? // “Yangi O'zbekiston” gazetasi. 2024 yil 28 fevral.
- [7] To'ychiyeva S. Vodiylarni yayov kezganda. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. T.: 2018. B.166.
- [8]. Ikrom Usmon. O'zbekiston o'lkamsan. // Adabiyot gazetasi. 2024 yil, 20 may. № 8-10.